

National Reserve Bank of Tonga

E BANK OF TONGA

26
Years of Service

ANNUAL
2016 **REPORT**
for the Year Ended 30 June 2016

Kano Tohi

◇	Talateu ‘a e Kōvana’	75
◇	Ngaahi Tefito’i Taumu’a mo e Fatongia	78
◇	Kau Ma’u Mafai	79
◇	Fokotu’utu’u Fakangāue	83
◇	Tu’unga Faka’ekonōmika Fakalūkufua	84
◇	Ma’uma’uluta Fakapa’anga	90
◇	Māketi Fakapa’anga	103
◇	Ngāue ‘a e Tafa’aki Tokanga’i ‘o e Pa’anga’	107
◇	Ngaahi Ngāue ‘a e Pangikē Pule	110
◇	Ngaahi Fakamatala Pa’anga ki he Ta’u	116

Taumu'a Ngāue

Ke fa'u mo fakahoko ha fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga malu 'oku ne langa 'a e tu'unga faka'ekonōmika'; teke 'a e ma'uma'uluta mo e malu 'o e tafa'aki fakapa'anga', ngaahi sisitemi totongi pa'anga 'oku ma'uma'uluta fakatu'apule'anga mo ngāue fakapolofesinale pea 'i he tau'atāina.

Vīsone

Ke hoko ko ha Pangikē Pule lelei mo longo mo'ui 'i hono poupou'i 'a e ma'uma'uluta faka'ekonōmika 'a Tonga'.

Ngaahi Tui

Fai Totonu | Fakakaukau Fo'ou | Ngāue Fakataha | Lelei Taha

Talateu 'a e Kōvana'

'Oku ou fiefia ke tuku atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Pangikē Pule', pea moe Fakamatala Pa'anga 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016. Koe lipooti fakata'u ko eni 'oku ne fakamatala ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga pea moe ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule' lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga, 'o fakatatau ki he ngaahi taumu'a pea moe ngaahi tefito'i fatongia 'oku hā atu 'i he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga'.

'I he ta'u fakapa'anga 2015/16, na'e tupu 'a e ngaahi ngāue faka'ekonomika 'i Tonga'ni, 'o laka hake 'i he peseti 'e 3% 'i he ta'u hokohoko eni 'e 2 'o makatu'unga 'i he kake 'i he tafa'aki ki he ngoue mo e toutai, pea pehē ki he tupu 'i he tafa'aki fefakatau'aki, takimamata pea moe ngaahi ngāue langa'. Na'e kei 'i he tu'unga ma'ulalo pē 'a e hihiki 'a e totongi koloa'. 'I he ta'u ngata ki Sune 2016, na'e peseti 'e 0.1% 'a e hihiki 'i he totongi fakalūkufua e ngaahi koloa, hili ia 'ene holo 'i he māhina hokohoko 'e ua kuo maliu atu'. Na'e toe lahi ange moe ngaahi nō kuo tuku atu 'e he ngaahi pangikē ki he ngaahi pisinisi langa pea moe ngaahi ngāue'anga' (manufacturing) pea pehē ki he ngaahi nō langa taautaha 'aki 'a e peseti 'e 14.5% fakatatau ki he ta'u kuo maliu atu'. Ko e tupu ko eni 'i he ngaahi noo' na'e fakalaka si'i ia 'i he fakafuofua 'a e Pangikē Pule 'e tupu 'a e noo' 'aki 'a e peseti 'e 14.4%. Na'e tupu 'a e ngaahi noo' makatu'unga 'i he ma'ulalo ange 'a e totongi tupu 'i he ngaahi noo' pea moe ma'olunga 'a e ngaahi pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē'. Na'e kei ma'olunga pē 'a e lī pa'anga

tautaha mei muli' 'o laka hake 'i he pa'anga 'e T\$200 miliona 'i he lolotonga 'o e ta'u', neongo 'a hono tāpuni 'a e ngaahi 'akauni 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli, pea na'e toe kau mo e pa'anga tokoni ki he Pule'anga' ke toe kake 'a e pa'anga talifaki 'i muli' ki he T\$354.9 miliona (fakafuofua ki he māhina 'e 9.4 'o e totongi koloa hū mai) 'i Sune 2016.

'I he tafa'aki ngāue fakapa'anga' na'e kei malu mo mālohi 'a e tafa'aki ngāue fakapa'anga 'i he lolotonga 'o e ta'u'. Na'e 'i he tu'unga mā'olunga 'a e pa'anga tefito 'a e ngaahi pangikē', mā'olunga 'aupito 'a e lahi 'a 'enau pa'anga ngāue', fakafiemālie pea mo 'enau tupu', pea toe 'i he tu'unga fakafiemālie mo e ngaahi nō palopalema. Na'e fakapapau'i 'e he Pangikē Pule, na'e kei hokohoko pē 'a e faifatongia 'a e tafa'aki fakapa'anga' ke feau 'a e ngaahi fiema'u fakapangikē 'a e kakai Tonga 'i he 'aho 10 'o Siulai na'e foaki ai 'a e Laiseni ki he Pangikē Saute Pasifiki', pea tāpuni 'a e Pangikē Westpac 'o Tonga 'i he 'aho tatau pē. Na'e hokohoko atu hono muimui'i 'a e ngaahi liliu pe fakalahi ki he ngaahi tefito'i ngāue 'a e Pangikē Fakalalakala 'a Tonga, ke fakalahi 'a 'enau ngaahi fatongia ke ngāue faka-komesiale 'o kau ai 'a e fakafetongi pa'anga muli. Na'e toe 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e Pangikē Pule ki he ngaahi lāunga 'a e kakai fekau'aki moe totongi tupu 'oku tuku atu 'e he ngaahi Pangikē' pea moe ngaahi totongi makehe 'a e ngaahi pangikē'.

Makatu'unga 'i he malu 'a e tafa'aki fakapa'anga', mā'ulalo moe hikihihi 'i he totongi koloa', pea mā'olunga mo e pa'anga talifaki 'i muli', na'e pehē 'e he Pangikē Pule 'oku malu pea malohi 'a e tu'unga faka'ekonomika fakalūkufua pea moe tupu faka'ekonomika, pea ko ia ai na'e toe hokohoko atu ai pe 'a hono fakangaloku (accommodative MP stance) 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule ke tokoni' 'a e hokohoko atu 'a e tupu 'i he tu'unga faka'ekonomika. Ko e ta'u 'aki eni hono fitu 'a hono ngāue'aki 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga ko eni'.

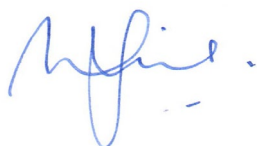
Fakatatau ki he ngaahi Fonua 'i he Pasifiki', ko e tu'unga mā'olunga 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi Pangikee', 'oku 'ikai ke tokoni ia ki he fakahoko 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'a e Pangikē Pule', pea ko ia ai na'e 'i ai 'a e tokanga mavahe 'a e Pangikē Pule' ki ai 'i he lolotonga 'a e ta'u'. Na'e fakahoko ai 'e he Pangikē Pule' ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue ke tokoni ki hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule' 'o hangē ko e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakalūkufua (macroprudential policies) hangē ko e tu'utu'uni ki he ngaahi pangikee', ke toe lahi ange 'a 'enau noo' fakatatau ki he ngaahi fakahū pa'anga', pea mo fakatupulaki 'a e ngaahi māketi fakapa'anga ke tokoni ke toe lelei ange 'a e ola 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'a e Pangikē Pule', fa'u mo e ngaahi lao ke tauhi 'a e tu'unga malu 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikee' ke malu' 'a e kakai 'o e fonua' 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi kautaha 'ni, pea toe fakafaingamālie 'a e fiema'u fakapa'anga 'a kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi kautaha 'ni. Na'e fakatokanga'i 'e he Pangikē Pule 'a e ngaahi pisinisi iiki (Micro, Small and Medium Enterprises), 'i hono fakangāue'i 'o e kakai 'o e fonua' pea mo hono fakakake 'o e tu'unga faka'ekonomika', fakataha pea mo e kau 'a e Pangikē Pule' ko e memipa 'o e Alliance for Financial Inclusion (AFI), pea mo tukupa ki he Maputo Accord pea moe ngaahi fokotu'utu'u ngāue kehe pe ke fakafaingofua'i 'a e ngāue fakapa'anga pea moe ngaahi pisinisi iiki', kae tautautefito ki he ngaahi pisinisi 'i he ngoue, toutai, takimamata, to'utupu mo e kakai fefine'.

'I he tafa'aki 'o e ola 'o e ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule' fakatatau ki he Lao 'a e Pangikē Pule, na'e 'atita'i 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pangikē Pule 'e he Pricewaterhouse Coopers 'o Fisi', ke 'oatu 'a e lipooti fakapa'an-

ga 'osi 'atita'i ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga, fakataha pea mo e lipooti fakaiiki 'o e ngaahi ngāue 'a e Pangikee' 'i he lolotonga 'o e ta'u'. 'I hono fakakātoa', na'e kake 'a e tupu 'a e Pangikē Pule' ki he T\$4.1 miliona pea ko e T\$2.89 miliona 'e foaki ia ki he Pule'anga 'o Tonga'. Na'e tupu 'a e pa'anga hū mai 'a e Pangikee' makatu'unga 'i he ma'u mai 'a e totongi tupu mei he ngaahi fakahū pa'anga 'a e Pangikē Pule' 'i muli, pea pehē foki ki he fakatau atu 'o e ngaahi koloa 'a e Pangikē Pule'. Na'e tupu foki mo e fakamole 'a e Pangikē Pule makatu'unga 'i he lahi 'a e fakamole ki hono tuku atu 'o e pa'anga maka mo e pa'anga pepa fo'ou', fakafetongi 'o e pa'anga maka mo e ngaahi pa'anga pepa 'e ni'hi na'e 'ikai ke toe ngofua ke ngāue'aki, fakamole ki he fakahoko 'o e ngaahi ngāue fakaho', pea moe totongi 'o e kau ngāue'. Ko e ngaahi fakamole ko eni', na'e fakataumu'a ia ke fakahoko'aki 'a e ngaahi taumu'a ngāue' ke ma'a mo 'i he tu'unga mā'olunga 'a e pa'anga maka mo e pa'anga pepa 'oku ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua', fiema'u ke fakaonopooni 'a e ngaahi founa ngāue fakatekinolosia pea mo e fetu'utaki', ke malu'i mo fakasi'isi'i ha ngaahi palopalema e malava ke uesia ai 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule', fakalahi ki he falengāue 'a e Pangikē Pule' pea fakaako'i pea mo pukepuke 'a e kau ngāue polofesinale, ke fakahoko 'aki 'a e ngāue 'a e Pangikē Pule'.

'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e 'i ai 'a e ngaahi liliu ki he kau mēmipa 'i he Poate 'o e Pangikē Pule', na'e fakafisi 'i Fepueli 'a e Ta'ahine Pilinisesi' Sālote Mafile'o Pilolevu Tuita, ko e Talēkita faifatongia fuoloa taha 'i he Poate', 'a ia koe ta'u 'e 19. Pea 'oku fakahoko atu 'a e fakamālō moe talamonū 'a e Sea' mo e Poate' ki he Ta'ahine Pilinisesi'. 'I he māhina Fepueli', na'e fiefia 'a e Poate' ke talitali lelei 'a 'Uhila Liava'a ko e Talēkita Poate fo'ou. Na'e toe vakai 'a e Poate ki he ola fakata'u 'a e Palani Ngāue 2015-2017 'a e Pangikē Pule', ko e hili ia 'a e ta'u 'e taha 'a e palani ngāue'. Ko e ola hono fakahoko 'o e Palani Ngāue', na'e lava lelei 'a e peseti 'e 70% 'o e tāketi na'e hā 'i he palani ngāue', pea na'e 'ikai ke kato 'a e ngaahi tāketi makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga na'e 'ikai ke lava 'e he Pangikē Pule' 'o pule'i. Na'e toe tuku mai 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Palani Ngāue 2016/17 – 2018/19.

‘Oku ou fakamālō ki he Sea’, pea mo e kau Talēkita ‘o e Poate’, ‘i he fale’i pea mo e ngaahi tokoni mahu’inga ko-toa pē. ‘Oku ou fakamālō’ia ‘a e ngaahi tokoni kuo ma’u mei he Potungāue Pa’anga’, Pule’anga’, ngaahi pangikē fakalotofonua’, pea mo e ngaahi kautaha pa’anga ‘oku ‘ikai ko ha pangikē’, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e ngaahi kautaha fakafetongi pa’anga muli’ ‘i hono fakahoko ‘a e taumu’a ko hono pukepuke ‘o e malu ‘a e tu’unga faka’ekonōmika fakalūkufua’ pea mo e tupu faka’ekonōmika’. ‘Oku ‘i ai ‘a e fakamālō’ia ‘a e ngaahi tokoni mei he ngaahi kautaha ‘i tu’apule’anga’, ngaahi hoa fakalakalaka ‘a Tonga’ pea mo e ngaahi Pangikē Pule ‘i he Pasifiki’. ‘Oku ou fie fakamālō foki ki he kau ngāue’ ‘i he ngāue mālohi, fakapolofesinale pea mo e hokohoko atu ‘a ‘enau ngāue faitōnunga, ‘o malava ai ke ma’u ‘a e ngaahi ola ‘oku hā ‘i he Līpooti Fakata’u ni.

Dr. Sione Ngongo Kioa
Kōvana

Ngaahi Tefito'i Taumu'a mo e Fatongia

'I he Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'i he kupu hono 4, 'oku hā ai 'a e ngaahi taumu'a 'o e Pangikē'. 'Oku pehē:

- 1) "Kuo pau ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangikē ke pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo tu'apule'anga.
- 2) 'O 'ikai kaunga kovi ki he tefito'i taumu'a, kuo pau ki he Pangikē ke -
 - (a) langa hake 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga; mo
 - (e) langa hake ha ngāue fakapa'anga 'oku malu mo lelei.
- 3) Fakatatau ki he kupu si'i (1) mo e (2), kuo pau ke fakahoko 'e he Pangikē 'ene ngaahi ngāue 'i ha founa 'oku ne tokoni'i 'a e malu 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakalūkufua mo e tupu faka'ekonōmika."

'Oku pukepuke 'e he Pangikē Pule' 'a e ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua', 'aki 'a e feinga ke ma'ulalo pea 'oua 'e feliuliaki lahi 'a e hikihihi 'o e totongi koloa'. 'Oku feinga 'a e Pangikē Pule' ke 'oua 'e toe mā'olunga hake 'i he 'avalisi ko e pēseti 'e 6 ki he 8 'a e hikihihi 'o e totongi koloa'.

'Oku pukepuke 'e he Pangikē Pule' 'a e ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga fakatu'apule'anga', 'aki 'a hono tauhi 'a e tu'unga fe'unga 'o e pa'anga talifaki 'o e fonua' ke feau 'a e ngaahi fiema'u ki he pa'anga muli ke totongi'aki 'a e koloa hū mai' mo e ngaahi me'a kehe'. Ko ia ai, ko e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule' 'oku taumu'a ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e pa'anga talifaki 'a Tonga 'i muli' 'o lahi hake 'i he māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hū mai.

'Oku toe fakahā 'i he Lao 'a e Pangikē Pule, kupu hono 4A 'a e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule':

"Kuo pau ko e ngaahi fatongia 'o e Pangikē', ko e:

- (a) *tuku atu 'o e pa'anga';*
- (e) *fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga';*
- (f) *tu'utu'uni 'a e fa'unga pule ki hono tu'utu'uni 'a e mahu'inga fakatu'apule'anga 'o e pa'anga Tonga' 'i he fēmahino'aki mo e Minisitā;*
- (h) *tu'utu'uni 'a e fakafetongi pa'anga muli mo fakahoko 'a e tu'utu'uni ngāue ki he fakafetongi pa'anga muli';*
- (i) *tu'utu'uni mo fakahoko 'a e tu'utu'uni ngāue ki he ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga, pea mo tokanga'i 'a e pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalūkufua';*
- (k) *fakafuofua'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'atā mo e fetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga';*
- (l) *tauhi mo pule'i taafataha 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga';*
- (m) *fale'i 'a e Minisitā 'i he ngaahi me'a fakapangikē mo fakapa'anga;*
- (n) *hoko ko e tefito'i Pangikē, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahū'anga pa'anga 'a e Pule'anga';*
- (ng) *fakahoko 'a e ngāue fakapangikē, 'i Tonga pe ha feitu'u kehe, fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ni;*
- (o) *pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga, kau ki ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangikē;*
- (p) *tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e ngāue totongi pa'anga';*
- (s) *tānaki mo tuku atu 'a e ngaahi sitesitika;*
- (t) *fengāue'aki mo kau atu ki he ngaahi kosilio mo kautaha fakavaha'apule'anga, kau ki ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga, pea ke fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga fekau'aki mo e ngaahi kaveinga felāve'i ki he'ene ngaahi taumu'a mo e ngaahi fatongia;*
- (u) *pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi māketi sino'i pa'anga tefito 'i Tonga ni; mo*
- (v) *fakahoko ha fatongia kehe pe ngāue fekau'aki 'a ia 'oku felāve'i mo e fakahoko 'a hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni pe ha Lao kehe pē."*

Ko e fakaikiiki ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule' ke maa'usia 'a hono taumu'a' 'oku hā atu 'i he lipooti ni pea mo e ngaahi lipooti kehe pe.

Kau Ma'u Mafai

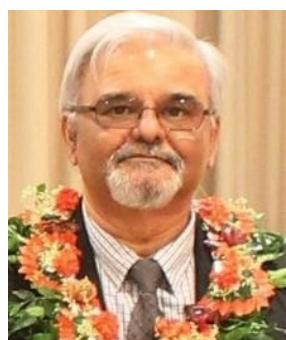
Kau Talēkita 'o e Poate

Sea 'o e Poate
Mr. Steve Edwards

Talēkita
HRH Princess Salote
Mafile'o Pilolevu Tuita
Fakafisi: 1 Fepueli 2016

Talēkita
Mr. Richard Prema

Talēkita
Mrs. Sinaitakala Tu'itahi

Talēkita
Mr. 'Uhila Liava'a
Fakanofu: 5 Fepueli 2016

Kōvana
Dr. Sione Ngongo Kioa

*Talēkita (Sekelitali
ki he Potungāue
Pa'anga)*
Mr. Tatafu Moeaki

Kau Fakahoko Tu'utu'uni

'Oku kau 'i he Poate' 'a e Sea' (ko e Talēkita), Kōvana', Sekelitali ki he Potungāue Pa'anga', pea mo e Kau Talēkita kehe 'e toko 4. Ko e Kōvana', ko e 'Ofisa Ngāue Pule' 'a e Pangikē 'a ia 'oku fakahoko fatongia ki he Poate' ke fakakakato 'a e ngaahi kaveinga ngāue, pea mo e ngaahi tu'utu'uni fakangāue 'a e Pangikee'. 'I he malumalu 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' mo e ngaahi Lao Fakatonutonu', 'oku fili 'e he Minisitā Pa'anga' 'a e Kau Talēkita' ki he ta'u ngāue 'o a'u ki he ta'u 'e 5, pea 'e malava pē ke toe fakafou ke toe hoko atu 'enau ngāue'. 'I he a'u mai ki he fakafou 'o Sune 2016, na'e 'i ai 'a e tu'unga ngāue fakatalēkita 'e taha ke fakahoko.

'I he fakatatau ki he Lao', ke fakataha 'a e Poate' 'o laka hake 'i he tu'o 10 'i he ta'u, ke fokotu'utu'u 'a e ngaahi kaveinga ngāue pea mo e tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē Pule' pea mo siofi 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikee'. Na'e fakataha ma'u pē 'a e Kōmiti si'i 'a e Poate' ke alea'i mo vakai'i 'a e ngaahi me'a fakapoate kotoa pē, pea mo fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Poate' kimu'a pea fakataha 'a e Poate'. Na'e fakataha tu'o 13 'a e Kōmiti si'i 'a e Poate' 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga', pea na'e lava mo e fakataha Poate 'e 16 ke siofi 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikee', vakai'i 'a e ngaahi ngāue 'a e Pangikē Pule' pea tataki mo fale'i ki he Kōvana'.

Ko e fatongia 'a e Poate' 'a e Kau Talēkita' ke nau fokotu'utu'u mo tokanga'i 'a e ngaahi ngāue 'a e pangikee'. 'Oku kau heni 'a hono toutou vakai'i ma'u pē 'a e tu'unga fakahoko ngāue 'a e Pangikē Pule' 'i he fakahoko fatongia pea mo hono ngāue'aki 'a e ngaahi me'a ngāue', pea pehē ki hono fale'i 'o e Kōvana'. Ko e ngaahi ngāue ni 'oku 'ikai ngata pē 'i he fiema'u ke fakalele lelei mo malu 'a e ngaahi ngāue', ka ke fakapapau'i 'oku fakahoko 'o fakatatau ki he Lao 'a e Pangikē Pule' pea mo e ngaahi lao fekau'aki'.

'I he konga 9A 'o e Lao 'a e Pangikē Pule 2014 'a ia na'e kamata ngāue'aki 'i 'Okatopa 2014, 'oku ne fakamahino ai 'a e mafai 'o e Poate'. 'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e ngāue'aki 'e he Poate' 'a hono mafai ko eni', ke fokotu'u ai 'a e ngaahi lao ke fakangaloku ki he ngāue fakapa'anga' (accomodative monetary policy stance) 'a ia 'oku pulusi tu'o ua 'i he ta'u 'i he Monetary Policy Statement 'o 'Aokosi 2015 pea mo Fepueli 2016.

'I he vakai 'a e Kau Talēkita ki ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue ke tupulekina ai 'a e tupu faka'ekonōmika', na'a nau poupou ke fakafou 'a e (SMEs) pisinisi iiki', ke ma'u ngāue ai 'a e kakai', fakasi'isi'i 'a e masiva', pea mo fakatupu 'a e 'ave koloa ki muli' pea mo e fakatupu pa'anga' (investment). 'I he'ene pehē, na'e tali 'e he Poate' 'a e tukupā 'a e Pangikē Pule' ki he AFI, Maputo Accord 2015 ke poupou'i 'a e fakalakalaka 'a e ngaahi pisinisi iiki', 'i hono fakafaingofua'i 'a 'enau ngaahi ngāue fakapa'anga' 'aki 'a e peseti 'e 20 'i he 2020.

Na'e tali 'e he Poate', ke fakafou 'a e ngaahi pangikee' ke fakalahi 'enau ngaahi nō ke poupou ki he langa fakalakalaka, faka'ekonōmika' pea mo ngāue'aki 'a e hulu 'i he'enau pa'anga ngāue'. Ko ia ai na'e tali 'e he kau Talēkita' 'a e tu'utu'uni ki he ngaahi pangikee' ke fakalahi 'enau nō ke a'u ki he 80% 'o e fakahū pa'anga' 'i he ngata 'o Tisema 2016, pea 'e hokohoko atu 'a e tupu 'a 'enau ngaahi nō 'oku tuku ki tu'a'.

Na'e vakai 'a e kau Talēkita' ki he 'inasi fakapule'anga' 'i he fakafetongi pa'anga muli', (foreign exchange levy) pe 'e 'i ai ha uesia ki he tupu faka'ekonōmika'. Na'e tali ai 'e he kau Talēkita', ke fua pe 'e he Pangikē Pule' 'a e foreign exchange levy pea 'ikai ke toe hilifaki ki he kasi-tomā 'a e Pangikē Pule'. Na'e 'i ai ha ngaahi liliu lahi ki he tafa'aki 'a e pangikee' na'e tali 'e he Poate' ke fakapapau'i 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga', lao ki he ngaahi fakafetongi pa'anga muli', pea mo e hokohoko atu 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga ki he kakai 'o Tonga'. Na'e kau ai pe heni mo e liliu ki he fakahinohino ki hono malu'i 'o e fakafetongi pa'anga muli', pea mo e lao mo e fakahinohino ki hono fe'ave'aki 'o e pa'anga kākaa'.

Ke fakapapau'i 'oku malu 'a e tafa'aki ngāue fakapa'anga' (financial stability) pea ke hokohoko atu pe 'a e faifatongia 'a e ngaahi pangikee' ke feau 'a e ngaahi fiema'u fakapangikē 'a e kakai Tonga', na'e tali 'e he kau Talēkita' 'a e ngaahi liliu ki he sisitemi totongi pa'anga' mo e ngaahi fakalakalaka ki ha sisitemi totongi pa'anga ngāue'aki 'a e komipiuta' (automated transfer system), vakai ki he ngaahi ngāue 'a e Kautaha No Taautaha ki he Fakalakalaka 'a e Ngaahi Pisinisi 'i he Pasifiki Saute (SPBD Microfinance Ltd) pea moe tāpuni 'e he ngaahi pangikē muli' 'a e 'akauni 'a e ngaahi kautaha 'ave pa'anga' pea pehē ki he ngaahi 'akauni pa'anga' 'Ame-rika 'a e ngaahi pangikee'. Na'e muimui'i ofi 'e he kau

Talēkita ‘a e taha ‘o e ngaahi pangikee’ pe ‘oku fai pau ki he tu‘utu‘uni ‘a e Pangikē Pule, pehē ki he Pangike Pasifiki Saute (BSP) ‘i he te‘eki ta‘u taha ‘a ‘ene fai fatongia ‘i Tonga ‘ni, ngaahi liliu pe fakalahi ki he ngaahi tefito‘i ngāue ‘a e Pangikē Fakalakalaka ‘a Tonga ke fakalahi ‘a ‘enau ngaahi fatongia’ ke ngāue fakakomesiale ‘o kau ai ‘a e ngaahi fatongia fo‘ou. Na’e toe vakai ‘a e kau Talēkita’ ki he ngaahi ngāue moe fakalakalaka ‘a e ngaahi pangikee’, pa‘anga ngāue’, pa‘anga tefito ‘a e ngaahi pangikee’, tupu ‘i he ngaahi noo’, tupu ‘a e ngaahi pangikee’, pea mo e totongi fakafetongi pa‘anga’, tupu ‘oku hilifaki atu ‘i he ngaahi noo’, pea moe ngaahi totongi makehe’. ‘I he tafa‘aki ‘a hono tokanga’i ‘a e fakahoko ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni’ pea pehē ki hono fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘o e Pangikee’, na’e lipooti ai ki he Kau Talēkita’ ‘a e ngaahi ngāue ni ‘i he māhina kotoa pē. Ko hono fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘a e Pangikee’, na’e fakataha’i pē mo ia ‘i he ngaahi fakataha ‘a e Kōmiti Si‘i ‘a e Poate’.

‘I hono fakapapai’i ‘oku fakahoko lelei mo malu ‘a e ngāue ‘a e Pangikee’ ‘i he lolotonga ‘o e ta‘u’, na’e tali ai ‘e he Kau Talēkita’ ‘a hono vakai’i pea mo e ngaahi liliu ki he ngaahi tu‘utu‘uni mo e lao fakalotofale ‘a e Pangikee’ ‘oku totonu ke fakahoko ‘aki ‘a ‘ene ngaahi ngāue’. Na’e tali lelei ‘e he kau Talēkita’ ‘a e ngaahi pa‘anga maka fakamanatu ke tokoni ki he pa‘anga hū mai ‘a e Pangikē Pule’, mei hono fakatau atu ‘a e ngaahi pa‘anga maka

fakamanatu’, pea pehē foki ki hono fakatau atu ‘a e kongapi ‘o e Pangikē Pule’ ‘oku lisi ‘e he Pangikē Pasifiki Saute’ ke tau‘anga me‘alele ki ai ‘enau kau kasitomaa’. ‘I he lolotonga ‘o e ta‘u’, na’e tali ‘e he Poate’ ‘a e ngaahi liliu na’e fakahoko ki he Tu‘utu‘uni Vāhenga’ ‘o fakafou ‘i he ngaahi liliu ki he Tu‘utu‘uni Vāhenga Mālōloo’ pea mo e ngaahi monū‘ia ‘a e kau ngāue’ hangē ko e Tu‘utu‘uni Noo’ pea mo e Tu‘utu‘uni Fefolau‘aki’. Ko e ngaahi liliu ni na’e tokoni ia ki hono teke ‘a e taumu‘a mahu‘inga ‘oku hā ‘i he Fokotu‘utu‘u Fakangāue’ ‘i hono fakapapai’i ‘e he Pangikee’ ko ha ngāue‘anga manakoa, pea mo kei pukepuke ‘i he tu‘unga mā‘olunga ‘a hono faka‘ai‘ai ‘a e kau ngāue’.

Na’e tali foki ‘e he Kau Talēkita’ ‘a e Patiseti Fakata‘u’ ki he 2016/17, pea pehē ki he Lipooti Fakata‘u ki he ta‘u fakapa‘anga 2014/15. Na’e tali ‘e he Kau Talēkita’ ‘a e ngaahi fakamatala pa‘anga fakamāhina’ ‘i hono fakafehoanaki ‘a e ngaahi ola’ pea mo e fokotu‘utu‘u pa‘anga’ pea toki tuku atu ki he ‘Eiki Minisitā ‘o e Potungāue Pa‘anga’ pea pehē ki he ‘Ofisi ‘o e Palēmia’, ke paaki atu ‘i he Kāsete ‘a e Pule‘anga’. Na’e fokotu‘u atu ai ‘e he Poate’ ki he ‘Eiki Minisitā’ ‘a e Price Waterhouse Coopers ko e ātita ‘a e Pangikee’ ‘o fakatatau ki he kupu 53 ‘o e lao ‘a e Pangikee’. Na’e fakataha ‘a e Poate’ pea mo e ātita’ ‘o talanoa’i ‘a e lipooti ātita’ ‘o e ta‘u fakapa‘anga 2014/15 pea siofi ‘a e tali mo e ngaahi ngāue ‘a ē ‘oku fakahoko ki he lipooti’.

Kau Talēkita ‘o e Poate

To‘ohema ki To‘omata‘u: Ms. Jessie Cocker (Tokoni Kōvana / Sekelitali ki he Poate), Mr. ‘Uhila Liava’a, Mr. Richard Prema, Mr. Steve Edward, Mrs. Sinaitakala Tu‘itahi, Dr. Sione Ngongo Kioa (Kōvana)
Mama‘o: Mr. Tatafu Moeaki (Sekelitali ki he Potungāue Pa‘anga)

Ngaahi Tu'unga Ngāue mo e Fatongia 'o e Kau Ngāue

Ngaahi Tu'unga Ngaue 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga – 30 Sune 2016

POATE

Kovana
Dr. Siame Ngungo Kōa

Tokoni Kovana
Ms. Jessie Cooker

Tokoni ki he Kovana - Tafa'aki Fakalele Ngaue
Mr. Lata Tangimama

Tokoni ki he Kovana - Tafa'aki Tu'utu'uni Ngaue
Ms. 'Ungate'a Latu

Taki Ngaahi Ngaue
Mr. 'Elkeni Samani

Pule Va'a 'Akauni
Mrs. Telesa Tonia

Pule Va'a Pa'anga
Mr. Tavila Kolokakailisi

Pule Va'a Ngaahi Ngaue
Mrs. Kasalene Inihlea

Pule Va'a Ngaahi Kautaha Pa'anga
Mr. Tevita Vava'i

Pule Va'a Maketi Pa'anga
Ms. Isapela Hufanga

Pule Va'a 'Ekonomika
Ms. Ana Soakai

Fakafongao Lao
Ms. Mele Manais

Pule Va'a Malu'i
Mr. Senisi Filla

Fokotu'utu'u Fakangāue

Na'e fokotu'utu'u 'e he Pangikē Pule' 'ene fuofua Fokotu'utu'u Palani Ngāue' 'i Sānuali 'o e 2015, pea na'e fakapaasi 'eni 'e he Poate 'a e Kau Talēkita'. 'I 'Epeleli 'o e 2016, na'e toe siofi ai 'a e Fokotu'utu'u Palani Ngāue ko eni', hili ia ha ta'u 'e taha hono fokotu'utu'u, pea na'e lava ai ke tala 'a hono fakakakato ai 'a e peseti 'e 70% 'o e ngaahi tāketi' 'i he fuofua ta'u' pē, pea ko e konga si'i 'o e tāketi' na'e 'ikai ke kakato, makatu'unga pē 'i he 'ikai lava 'o mata'ofi, 'o hangē ko hono 'omai 'o ha kau fale'i fakatekinikale (TA) mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' (IMF) ke nau toe siofi 'a e lao 'o e Pangikee', fakataha mo hono supavaisa 'o e ngaahi pisinisi fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee'. Ko e ngaahi tāketi na'e kakato 'oku faka'asi atu ia 'i he lipooti ko eni'. Ko e liliu ki he Fokotu'utu'u Palani Ngāue 'o e 2016/17 - 2018/19, na'e 'osi fakalelei' ia mei he kau taki ngāue'.

Ko e Fokotu'utu'u Palani Ngāue ko eni', 2016/17 - 2018/19 'oku ta'u 'e 3 'a ia 'oku kamata fakata'u mei Sānuali 'o e 2016 ki Tisema 2019. 'Oku ne fakafaingamālie'i ai 'a e Kau Taki Ngāue' ke nau vakai'i 'a e fokotu'utu'u ni mo fakapapau'i 'oku kei 'i ai pē 'a e ngaahi me'angāue 'osi fakapa'anga 'i he fokotu'utu'u fakapa'anga ko ia' ke fakahoko 'a e Fokotu'utu'u Fakangāue 'ni. 'E toki fakahoko 'e he Kau Taki' 'a e ola 'o e Fokotu'utu'u Ngāue 'ni ki he Poate' 'o tu'o taha he ta'u.

Taumu'a Ngāue

Ke fa'u mo fakahoko ha fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga malu 'oku ne langa 'a e tu'unga faka'ekonōmika'; teke 'a e ma'uma'uluta mo e malu 'o e tafa'aki fakapa'anga', ngaahi sisitemi totongi pa'anga 'oku ma'uma'uluta fakatu'apule'anga mo ngāue fakapolofesinale pea 'i he tau'atāina.

Vīsone

Ke hoko ko ha Pangikē Pule lelei mo longo mo'ui 'i hono poupou'i 'a e ma'uma'uluta faka'ekonōmika 'a Tonga'.

Ngaahi Tui

Te mau malava ke mau fakahoko 'a 'emau taumu'a ngāue' 'i he:

- Fai Totonu - Fakapolofesinale pea mo fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni lelei.
- Fakakaukau Fo'ou - Ke hokohoko atu 'a e tupulekina 'a 'emau fua fatongia'.
- Ngāue Fakataha - Ngāue fakataha ki ha Pangikē 'oku fakahoko fatongia lelei.
- Lelei Taha - 'Oatu ha ngāue 'oku 'i ha tu'unga mā'olunga.

NGAAHI TAUMU'A NGĀUE MAHU'INGA

Taumu'a Ngāue Mahu'inga 'Uluaki:

Fokotu'u ha makamaile ki Tonga ke hoko ko ha 'ekonōmika tupu mā'olunga.

Taumu'a Ngāue Mahu'inga hono Ua:

Fakakake 'a e māketi fakapa'anga 'a Tonga'.

Taumu'a Ngāue Mahu'inga hono Tolu:

Ke hoko ko ha ngāue'anga manakoa.

Taumu'a Ngāue Mahu'inga hono Fā:

Ke liliu 'a e ngaahi founa ngāue 'a e Pangikee' ke fakaonopooni.

'E hokohoko atu 'a hono fakafehokotaki 'e he Kau Taki' 'a e 'ulungaanga 'o e kau ngāue' ki he ngaahi tefito'i tui 'a e Pangikee'. 'Oku 'ikai ke ngata pē 'i hono tauhi 'a e ma'uma'uluta 'o e fakahoko ngāue' 'i he tu'unga mā'olunga ki hono paotoloaki 'a e ngaahi fokotu'utu'u mahu'inga 'i he Fokotu'utu'u Fakangāue' ka ke maa'usia 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' 'a 'ene taumu'a ke hoko ko ha pangikē pule lelei mo longo mo'ui 'i hono poupou'i 'a e ma'uma'uluta faka'ekonōmika 'a Tonga'.

Tu'unga Faka'ekonōmika Fakalūkufua

Tupu Faka'ekonōmika 'i he ngaahi fonua 'i Tu'apule'anga

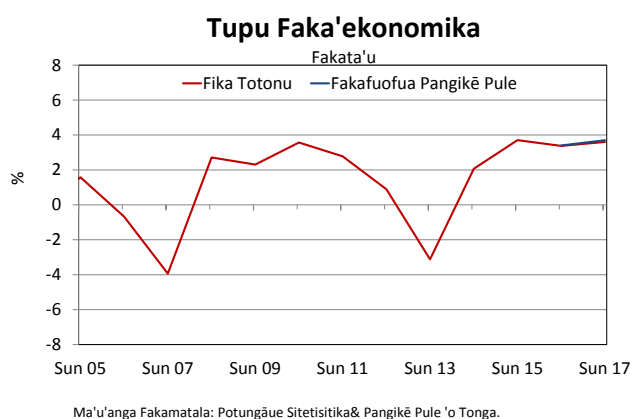
Na'e holoki 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' (IMF) 'a e tupu faka'ekonōmika fakamāmani lahi' mei he 3.2% ki he 3.1%. Na'e makatu'unga 'eni mei he fua faka'ekonōmika mo e fakapolitikale 'oku 'amanaki ke hoko hili e mavahe 'a Pilitānia mei he 'Iunioni 'a 'Lulope' (EU). 'Oku toe 'amanaki ke uesia 'a e ngaahi ngāue fakataautaha' mo e 'inivesi' 'o uesia ai e māketi faka-pa'anga fakamāmani lahi'. Na'e 'i he tu'unga lelei pē 'a e tupu faka'ekonōmika 'a 'Amelika, Siaina, 'Aositelēlia mo Nu'usila' he kuata Sune 2016. Ka 'i he taimi tatau, 'oku 'amanaki ke holo 'a e tupu faka'ekonōmika 'a 'Amelika, 'Aositelēlia, Siapani mo Nu'usila' ka e fakafuofua 'e tupu si'i 'a Siaina. Na'e hiki 'a e totongi lolo fakamāmani lahi makatu'unga mei he holo ange 'a e lolo 'oku fakatau atu 'i he māketi'.

Fakalakalaka 'i he tupu faka'ekonōmika fakalotofonua

'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a hono tokoni'i 'e he ola lelei 'i he ngaahi sekitoa', 'a e fakafuofua 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga' ki he tupu faka'ekonōmika fakalotofonua' 'aki 'a e tupu 3.4% ki he 2015/16. 'Oku fenāpasi eni mo e fakafuofua 'a e timi 'a'ahi 'Atikolo 4 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' ke tupu 'aki 'a e 3.1%, 'a ia 'oku tokoni'i ia 'i he toe fakalakalaka ange 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika 'i he sekitoa ngoue', toutai', ngaahi ngāue langa', fefakatau'aki', takimamata' pea pehē foki ki he ngaahi ngāue fakapa'anga'.

Na'e lelei ange 'a e tu'unga mo e ola 'o e sekitoa ngoue' pea mo e toutai' 'i he 2015/16. 'I he faka'osinga e ta'u', ne kake'aki e toni 'e 379.8 (4.6%) 'i he lahi e ngoue ne hū atu ki tu'apule'anga', 'o makatu'unga ia mei he toe lelei ange 'a hono hū atu ki tu'apule'anga 'a e ngoue hina', kumala', mei' pea mo e ngoue kava'. 'Oku fetāmate'aki

eni mo e holo 'i hono hū atu ki tu'apule'anga 'o e talo, 'ufi, niu, meleni, lau'i lū pea mo e ahi'. Na'e kake lahi 'a hono hū atu 'o e hina', 'aki 'a e toni 'e 1,568.7 (71.2%) pea pehē ki he kava efuefu' 'a ia na'e hiki hake 'aki 'a e toni 'e 60.7 (29.7%) neongo 'a 'ene honge kava'. Na'e makatu'unga eni mei hono toe fakangofua 'a hono uta atu 'o e kava-Tonga' ki he māketi 'i 'Lulope' pea ne lahi ai 'a hono hū atu 'i 'Okatopa 2015. Ne toe tokoni pea mo e ngāue 'a e mīsini HTFA ki he toe lelei ange 'a e koloa hū atu.

Ko hono faka'ali'ali 'o e ngoue fakalotofonua', lolotonga 'a e Faka'ali'ali Ngoue 2016.

Na'e hoko 'a e lahi 'a hono toutai'i 'o e tuna' pea mo e palu' ke tokoni ia ki he toe sai ange 'a hono hū atu 'o e koloa toutai' ki tu'apule'anga', 'a ia na'e hiki 'aki 'a e metuliki toni 'e 723.7 (72.8%) 'i he'ene a'u mai ki Sune 2016. 'Oku toe tokoni foki mo e toe lahi ange 'o e ngaahi vaka 'oku toutai' ki he lelei ange 'a e ola 'o e koloa toutai 'oku hū atu ki tu'apule'anga'. 'Oku hokohoko atu ai pē hono tokoni'i 'e he Pule'anga' 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa 'ni, 'o fakafou 'i he polokalama nō 'oku tokanga'i 'e he Pangikē Fakalakalaka 'o Tonga'.

'Oku fakatupulekina 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa fakatupu koloa' makatu'unga mei he tupulaki ko ia 'a e ngaahi ngāue langa', fakataha pea mo e fakautuutu 'a e ngaahi nō langa fale fakatautaha', pea mo e nō fakapisinisi ki he ngaahi ngāue langa' mo e ngaahi ngāue fa'u koloa'.

Na'e tokoni 'a e hiki hake 'i he lahi 'o e ngaahi koniteina na'e lēsisita' ki he ola lelei 'i he tafa'aki fakatau'aki' 'i he ta'u', 'a ia na'e hiki 'aki e koniteina 'e 1,389 (16.4%). 'Oku hā mahino mei heni 'a e ngaahi katoanga ne fakahoko 'i he lolotonga 'a e ta'u', 'o kau ai 'a e hilifaki kalauni', konifelenisi fakata'u 'a e ngaahi siasi', fakataha fakafāмили pea pehē ki he katoanga'i 'o e ta'u 150 'o e Kolisi ko Tupou'. Ne toe tokoni mo e lahi ange 'a hono fiema'ua 'o e ngaahi me'alele 'osi ngāue'aki' (second hand) mei he māketi 'i Siapani' ki he tupu fakata'u', 'a ia ne hiki hake 'aki e me'alele 'e 770. 'Oku kau lelei 'a e toe sai ange 'a e fetu'utaki 'initaneti' ke fakafaingofua'i 'a

e fili mo e fakatau me'alele he 'initaneti'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e holo 'i he totongi lolo fakamāmani lahi' 'i he ta'u' 'o a'u mai ki Sune 2016, 'a ia 'oku toe tokoni eni ki he hiki fakata'u 'i he lēsisita 'o e ngaahi me'alele'. Na'e toe lahi ange foki mo e ngaahi fiema'u fakatautaha' 'o makatu'unga eni mei he hiki vāhenga peseti 'e 5 'i he tu'unga vāhenga 'o e kau ngāue fakapule'anga' 'a ia na'e fakahoko 'i Nōvema 2015.

Na'e toe mālohi ange 'a e tupu 'i he tafa'aki takimamata' 'o fenāpasi pē mo e fakafuofua 'a e Pangikē Pule' ki he 2015/16. 'I he'ene a'u mai ki Sune 2016, ne hiki 'aki e tokolahi 'o e kau folau'eve'eva' 'aki e pāsese 'e 13,785 (14.2%). Ko e tokolahi taha' ko e kau folau'eve'eva ne nau folau vakapuna mai, 'a ia ne hiki 'aki e pāsese 'e 9,736 (11.9%), pea toki hoko ki ai 'a e kau folau'eve'eva ne nau folau mai 'i he vaka meili' 'a ia na'e hiki 'aki e pāsese 'e 4,022. Na'e tokoni foki mo e ngaahi katoanga ne hoko lolotonga e ta'u ki he tupulaki ko eni'. Ko e vaka meili fakakāto'a 'e 14 ne tu'uta mai 'i he 2015/16, fakahoa ia ki he vaka pē 'e 12 'i he 2014/15. 'Oku toe hoko mo e fuofua tū'uta mai 'a e vakapuna 'oku toe ki'i lahi ange 'a hono pāsese' pea mo e fakahoko 'a e fepuna'aki hangatonu mei Fisi ki Vava'u' ke tokoni'i ai e tupu 'i he takimamata'.

Fa'unga 'o e Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga'

Taumu'a 'o e Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga'

'I he faka'osinga 'o e ta'u' ki Sune 2016, na'e kei 'i he tu'unga mā'ulalo ai pē 'a e hiki hiki fakata'u 'i he totongi koloa', pea fakafiemālie pē 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga' 'i muli', 'o kei 'i 'olunga pē 'i he māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hū mai mei tu'apule'anga'. Na'e 'i he tu'unga fakafiemālie pē foki pea mo e fakafetongi pa'anga muli' pea hokohoko atu ai pē 'a e 'i he tu'unga malu 'a e tafa'aki fakapa'anga' fakataha mo e tu'unga mā'olunga 'oku 'i ai 'a 'enau pa'anga ngāue'. Na'e holo 'a e 'avalisi 'i he totongi tupu', pea 'i he tu'unga fakafiemālie 'aupito 'a e tu'unga faka'ekonōmika fakalotofonua'. Ko ia na'e kei hokohoko atu ai pē hono ngāue'aki 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule'.

Koe Faka'ali'ali Ngoue 'o e 2016 mei he ngaahi 'otu motu 'o Vava'u, Ha'apai pea mo 'Eua

Na'e fakataumu'a 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule' ke vakai'i ha ngaahi founa ke malava 'o faka'aonga'i lelei ai 'a e lahi 'o e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē (liquidity), ke faka'ai'ai 'aki e tupu 'i he ngaahi nō, ke pātoloaki 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika fakaloto fonua'. Ka 'i he taimi tatau, hangē ko ia ko e fale'i 'a e timi 'a'ahi 'Atikolo 4 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' (IMF Article IV) ki he Pangikē Pule', 'oku mahu'inga pē ke tu'u mateuteu 'a e Pangikē Pule' mo siofi 'a e tupu 'a e nō, pea pehē ki ha ngaahi faka'ilonga 'o ha palopalema 'e ala hoko. 'Ikai ngata ai', ka ko e fakafuofua ki he kaha'u 'e toe fakalakalaka ange 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a e fonua'. 'Oku ngāue atu 'a e Pangikē Pule' ki he ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'oku hā atu 'i lalo' ke tokoni ki he fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga' pea ke faka'ai'ai ai pē 'a e malu 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e fonua'.

1) Fokotu'u 'a e fiema'u fo'ou ki he ngaahi pangikē, ke 'oua 'e toe si'i hifo he pēseti 'e 80 'a e lahi 'o e ngaahi nō, 'o fakahoa ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' (loan/deposit ratio) 'i he'ene a'u ki Tisema 2016, pea toki hiki hake ai pē 'amui. Ko hono faka'ai'ai pē ia 'o e ngaahi pangikē, ke faka'aonga'i lelei 'a e lahi 'o e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē (liquidity), ke faka'ai'ai 'aki e tupu 'i he ngaahi nō, ke pātoloaki 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika fakaloto fonua'.

2) Fengāue'aki mo e tokoni fakatekinikale mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' (IMF) ke fakalele'i e māketi fakapa'anga fakaloto fonua' (domestic financial market) ke muimui ki he ngaahi founa ngāue 'oku makatu'unga 'i he tu'unga totonu 'o e māketi fakaloto fonua' (market based), 'a ia 'e lava ke toe lahi ange 'a e 'ilo mo e fie 'inivesi 'a e kakai' 'i he māketi fakapa'anga fakaloto fonua' pea mo toe fakamālohi'i ange 'a e ngaahi me'afua 'oku fakakau 'i he fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga'. 'Oku kau ki ai 'a e fakakaukau ke fakakau atu 'a e totongi tupu' ki he ngaahi me'afua'.

3) Kuo kakato hono fakalele'i e Lao ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli' (Foreign Exchange Control Act) ke tokoni ki he fatongia 'o e Pangikē Pule' ki hono malu'i 'e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga' 'i muli'. 'Oku kau ki heni 'a hono fakafoki mai ki Tonga' ni 'a e pa'anga' mei hono uta atu 'a e ngaahi koloa' ki muli' mo e ngaahi sēve-si na'e fakahoko 'i Tonga' ni, ngaahi tu'utu'uni ki hono

fakafoki mai 'a e ngaahi pa'anga 'a e kakai Tonga 'oku tuku 'i muli', pea pehē foki ki hono fakalele'i 'o e ngaahi mafai 'o e Pangikē Pule' ke fakahoko 'aki e tu'utu'uni 'o e lao ko eni'. Ko e tatau 'o e lao fakaangaanga ko eni', 'e toki 'ave ia ki he Minisitā Pa'anga' ki hano fokotu'u atu.

4) Kuo kakato 'a hono fa'u 'o e ngaahi lao ki hono tokanga'i mo pule'i e Ngaahi Kautaha Nō iiki (microfinance institutions), Kautaha Nō Pa'anga (money lenders), pea mo e Kulētiti 'Iunioni' (credit union). Ko e ngaahi lao 'oku 'amanaki ke fa'u', 'oku kau ki ai e lao ki hono tokanga'i 'o e Sino'i Pa'anga Mālōlō, Kautaha Malu'i' pea mo e Ngaahi Kautaha 'Inivesimeni'. 'E hoko eni ke ne fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i ha founa fakapotopoto pea 'e malava heni ke malu'i 'a e kakai 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi Kautaha 'oku 'ikai ko ha pangike' (non-bank financial institutions).

5) Fokotu'u 'a e ngaahi palani ke fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' ki ha fakalakalaka faka'ekonōmika 'oku kau fakataha ki ai e kupu kotoa 'o e sōsaieti'. 'Oku kau ki heni 'a hono fa'u ha ngaahi

Na'e toe kake mai 'a e ngoue' 'i he lolotonga 'o e ta'u 2015/16.

fokotu'utu'u ke fakafaingofua'i'aki 'a hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'e he kakai 'o e fonua 'i ha tu'unga 'oku fe'unga mo ma'ama'a ange, pea pehē foki ki he tokanga makehe ke faka'ai'ai e ngaahi pisinisi iiki' (Small to Medium Enterprises) ke nau faka'aonga'i e ngaahi sēvesi fakapa'anga 'a ia 'e tokoni ia ki he langa hake 'o e ngaahi pisinisi iiki ko eni'.

6) Fakahoko e ngaahi fakatonutonu ki he Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga', (Financial Institutions Act) ke fakalelei'i e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi pangikē 'oku palopalema', (controllership and receivership provisions) he 'oku fakataafataha pē lao ia ko eni' ki hono siofi mo hono pule'i 'o e ngaahi pangikē pē.

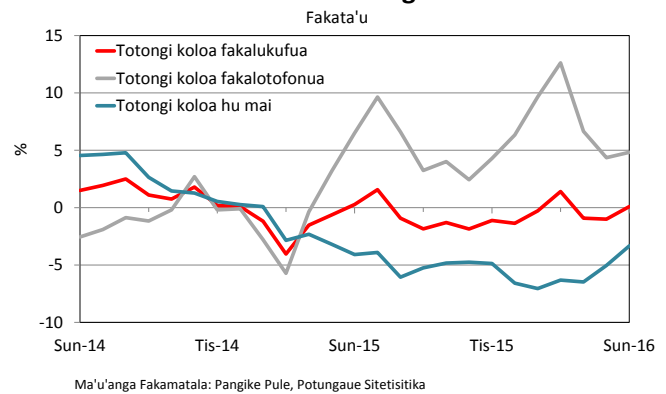
Ola 'o e Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga'

Na'e 'i he tu'unga ma'ulalo 'a e hikihihi 'a e totongi koloa' 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16. Na'e kake 'a e hikihihi 'a e totongi 'a e ngaahi koloa' 'i he ta'u' ki Sune 'aki 'a e peseti 'e 0.1%, hili ia 'a e māhina 'e ua 'o e holo 'i he hikihihi 'a e totongi 'a e ngaahi koloa'. Na'e kake 'a e totongi koloa fakalotofonua' 'aki 'a e peseti 'e 4.8% neongo na'e holo 'a e totongi 'a e ngaahi koloa hū mai' 'aki 'a e 3.3%. Na'e tokoni 'a e hiki 'i he totongi 'a e kava-Tonga' ki hono teke 'a e hikihihi 'i he totongi koloa fakalotofonua' ki 'olunga. Kuo 'alu hake 'a e totongi 'a e kava' mei he ta'u kuo'osi' 'aki 'a e pēseti 'e 137, 'o fe'unga mo e \$80 ki he kilo. Na'e 'alu hake mo e totongi 'a e ngaahi koloa me'akai 'aki 'a e 1.3% makatu'unga mei he ngaahi katoanga lalahi na'e hoko 'i Sune', hangē ko e Konifelenisi' mo e fakafiefia'i 'a e ta'u 150 'a e Kolisi ko Tupou'. 'I he taimi tatau, na'e holo 'a e ngaahi totongi koloa hū mai' makatu'unga mei he holo 'a e totongi ki he kiki, fua'i 'akau mo e vesitapolo'.

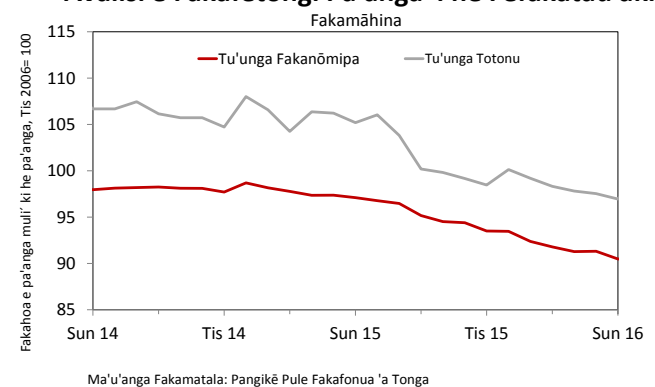
'I he ta'u ki Sune 2016, na'e tupu 'a e lahi 'o e pa'anga hū mai mei muli 'aki 'a e \$135.9 miliona 'o fe'unga ia mo e 26.2% ki he \$654.8 miliona, makatu'unga mei he lahi ange 'a e lī pa'anga taautaha mei muli', ngaahi tokoni fakapa'anga ki he patiseti 'a e Pule'anga', ngaahi tokoni fakapa'anga mei muli', ngaahi fefakatau'aki pa'anga 'a e ngaahi Pangikē', mo e ngaahi sēvesi kehe pē. Na'e tupu 'aki 'a e 12.4% 'a e lahi 'o e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai mei tu'apule'anga', 'o fe'unga mo e \$568.7 miliona, makatu'unga mei he lahi ange 'o e ngaahi koloa hū mai', sēvesi' mo e lī pa'anga taautaha ki muli'. Na'e

hulu 'a e palanisi 'o e fehūaki pa'anga mo muli' 'aki 'a e \$65.2 miliona pe ko e pa'anga 'Amelika' 'e \$29.3 miliona. 'Oku lahi ange eni 'i he fakafuofua 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' ko e pa'anga 'Amelika' 'e \$16 miliona. 'Oku laka hake eni 'i he palanisi 'o e fehūaki pa'anga mo muli 'i he ta'u kuo'osi' 'aki 'a e \$50 miliona.

Hikihihi 'i he Totongi Koloa

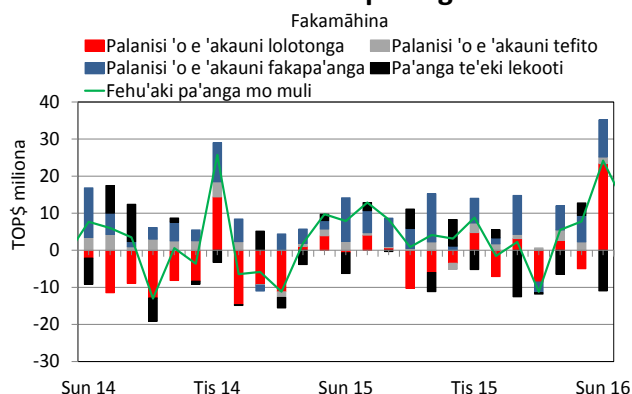

'Avalisi e Fakafetongi Pa'anga 'i he Fefakatau'aki

Nae kake 'a e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga' 'i muli' ki he \$354.9 miliona 'i Sune 2016, 'o fe'unga 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki' mo e māhina 'e 9.4 'o e koloa hū mai', 'o ma'olunga 'aupito 'i he tu'unga fe'unga 'oku fiema'u 'e he Pangikē Pule' ko e māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hū mai'. 'I he faka'osinga 'o Sune' na'e fe'unga 'a e pa'anga talifaki' mo e pa'anga 'Amelika' 'e \$159.7 miliona, pea 'oku ofi eni ki he fakafuofua 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga' ko e \$158.6 miliona ki he ngata'anga 'a e 2015/16, ka 'oku ma'ulalo ange 'a e fakafuofua ki he lahi 'o e māhina 'e fe'unga mo e koloa hū mai' 'a ia ko e māhina pe 'e 6.2.

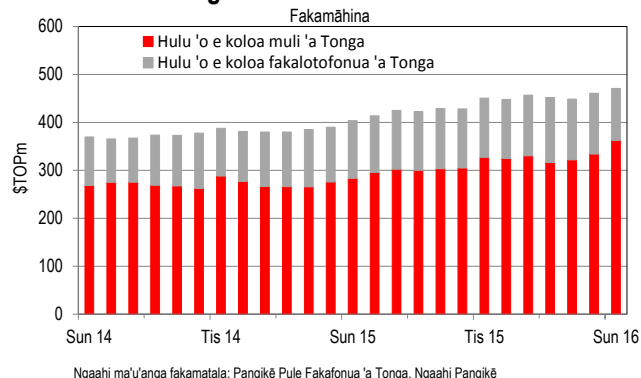
Palanisi 'o e fehū'aki pa'anga mo muli'

'I he ta'u ki Sune 2016, na'e mālohi ange 'a e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga muli 'o e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki mo Tonga', tautefito ki he pa'anga 'Amelika, 'Aositelelia, Nu'usila, Fisi mo Siapani'. Na'e holo 'a e mahu'inga 'a e pa'anga Tonga' fakatatau ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'a e ngaahi fonua 'oku tau fefakatau'aki mo ia' (NEER) pea mo e tu'unga totonu 'o e fakafetongi pa'anga' (REER) 'aki 'a e 6.8% mo e 7.8%. Ko e mā'ula-lo ange 'a e (REER) 'oku ne fakahaa'i mai 'a e fakalaka-laka ange 'a e fe'au'auhi 'a e ngaahi totongi fakaloto-fonua' 'i hono fakahoa ki he ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki'.

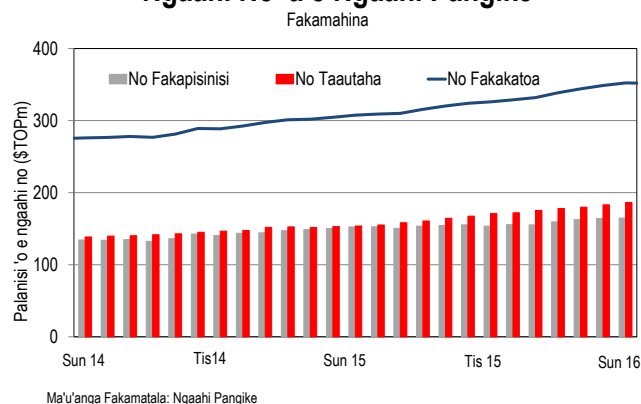
Na'e hiki hake 'a e lahi 'o e pa'anga fakalūkufua 'a e fonua' (broad money) 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2016 'aki e \$67.2 miliona (16.7%) makatu'unga ia mei he kake lahi \$79.3 miliona (28%) 'i he koloa muli 'a Tonga' (net foreign assets) 'o fetāmate'aki mo e holo \$12.2 miliona (10.1%) 'i he koloa fakalotofonua' (net domestic assets). Ko e kake ko eni', ko e tupu fakata'u lahi taha ia kuo lēkooti ma'ae koloa muli 'a Tonga' makatu'unga mei he kake hokohoko 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga' 'i muli'. Na'e 'alu ki 'olunga 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee' (liquidity) 'i he ta'u 'aki 'a e \$31.1 miliona (13.8%) makatu'unga mei he tupu 'i he fakahū pa'anga 'a e ngaahi pangikee' 'aki e \$15.9 miliona (10.5%) ki he Pangikē Pule'.

Pa'anga fakalūkufua kuo tuku atu

'I he faka'osinga 'o e ta'u 'o ngata ki Sune 2016, na'e tupu 'aki 'a e \$44.7 miliona (14.5%) 'a e fakakātoa 'o e ngaahi nō na'e tuku atu 'e he ngaahi pangikee', 'a ia ko e tu'unga ma'olunga taha eni kuo a'u ki ai' ko e \$352.3 miliona. Ko e tupu fakata'u ko eni', na'e laka si'i ia he fakafuofua 'a e Pangikē Pule' ke tupu pēseti 'e 14.4% ki he 2015/16. Na'e makatu'unga 'a e tupu fakata'u ko eni' mei he hokohoko atu ai pē 'a e tupu 'i he nō fale taautaha'. 'I hono fakakau mai mo e ngaahi nō kuo tuku atu mei he ngaahi kautaha 'ikai ko ha pangikee', na'e 'alu hake 'a e fakakātoa 'o e ngaahi nō na'e tuku atu 'i he ta'u 'aki 'a e \$15.2 miliona (14%) ki he \$124 miliona, 'o hā mahino ai 'a e toe lahi ange 'a e ngaahi nō taautaha' mo e nō fakapisinisi'. Na'e holo 'a e 'avalisi 'o e hulu 'i he totongi tupu' (weighted average interest rate spread) 'aki 'a e poini 'e 27.1 mei he 5.88%, makatu'unga mei he holo 'a e 'avalisi 'o e hulu 'i he totongi tupu ki he ngaahi noo' (lending rate) mo e totongi tupu ki he fakahū pa'anga' (deposit rate).

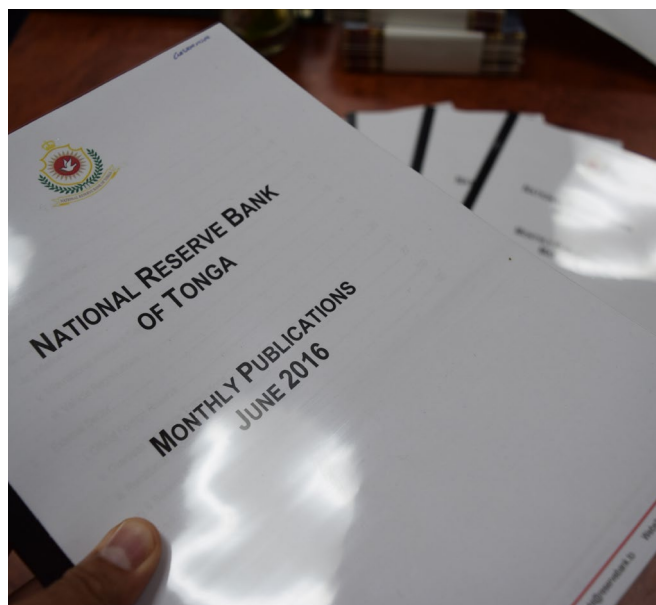
Ngaahi No 'a e Ngaahi Pangike

Na'e holo 'a e lahi 'o e pa'anga ke totongi fakafoki 'e he ngaahi pangikē ki he pule'anga 'aki e \$24.3 miliona, makatu'unga eni mei he tupu 'a e fakahū pa'anga 'a e Pule'anga 'i he ngaahi pangike'. Na'e makatu'unga eni mei he hū mai 'o e ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti mei he ngaahi fonua hoa ngāue fakalakalaka' pea mo e ngaahi tokoni 'i he lolotonga 'a e ta'u'.

Ko e lolotonga 'a e fakataha 'a e Pangikē Pule' pea mo e hou'eiki mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga'.

'Oku pulusi fakamāhina 'a e Tu'unga faka'ekonōmika 'o e fonua' 'o tuku atu ki he Fale Alea pea moe uepisaiti 'a e Pangike'.

Ma'uma'uluta Fakapa'anga

Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga

'Oku hokohoko atu 'a e faifatongia 'a e Pangikē Pule' ki hono tauhi 'e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga'. 'Oku fakahoko eni 'aki 'a hono foaki 'o e laiseni, pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga' (pangikē) pea mo e kautaha fetongi pa'anga muli kuo fakamafai'i' (foreign exchange dealers). Na'e toe fakalahi foki 'a e mafai 'o e Pangikē Pule' 'o fakatatau ki he Lao (Fakatonutonu) 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, ke kau pea mo hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku 'ikai ko ha pangike'.

'I Sune 2016, ne 'i ai ha ngaahi pangikē 'e 5 kuo 'osi ma'u laiseni ke ngāue 'i Tonga 'ni.

Fatongia Fakapangike 'i Tonga

Pangikē	ANZ	BSP	MBf	TDB	PICB
Ngaahi Va'a (kau ai 'a e 'ulu'i 'ofisi Nuku'alofa)	3	2	2	8	1
Ngaahi Misini toho pa'anga (ATMs)	14	8	-	-	-
Fatongia Fakapangike 'i loto 'i he fale-koloa (Instore facilities)	200	250	-	-	-
Ngāue fakapangike 'i he 'initaneti	'lo	'lo	'ikai	'ikai	'ikai
Va'a talafi pa'an-ga MoneyGram (Money Gram Agent)	'ikai	'lo	'lo	'ikai	'ikai
Kaati talafi Pa'an-ga (MoneyGram Agent)	'lo	'lo	'ikai	'ikai	'ikai
Ngaahi fatongia kehe	*			**	

* Polokalama Malu'i No Fakafonua 'a e Pasifiki (NPI)

** Polokalama Fale'i Fakapisinisi, No ki he ngaahi pisinisi iiki

Na'e foaki 'a e laiseni fakapangikē fo'ou e Pangikē Pasifiki Saute 'o Papua Niukini' 'i he 'aho 10 'o Siulai 2015, 'a ia ko e kongia eni 'o 'enau fakatau 'a e ngaahi Pangikē Westpac 'o Tonga, Ha'amoā, Vanuatu, pea mo e 'Otu-motu Kuki'. 'I he 'aho tatau pē, na'e ta'ofi ai 'a e ngāue fakapangikē 'a e Westpac Pangikē 'o Tonga'. Na'e hokohoko atu hono tauhi 'e he ngaahi pangikē kehe' 'a honau ngaahi 'ulu'i 'ofisi 'i Tongatapu'. Na'e kei tauhi pē 'e he Pangikē MBf hono va'a 'i Vava'u'. Pea 'oku kei tauhi pē mo e va'a 'a e Pangikē ANZ 'i Vava'u'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e hoko e Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga' ko e pangikē pe ia 'e taha 'oku fakahoko fatongia ki he ngaahi 'otu motu 'o Ha'apai, Vava'u mo 'Eua pea pehē foki ki he ongo motu mama'o' 'a ia ko Niuatoputapu mo Niuafou. 'Oku toe 'i ai foki mo e va'a 'o e Pangikē Langa Fakalakalaka' 'e ua 'i Tongatapu, 'a ia 'oku tu'u 'i Tatakamotonga pea mo Nukunuku. 'Oku hokohoko atu pē foki 'a e hoko 'a e Pangikē Langa Fakalakalaka' ko e fakafongia ki he kau kasitomā 'a e Pangikē Pasifiki Saute' 'i Ha'apai mo 'Eua'.

'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e kei tauhi pē he ngaahi pangike' 'a honau ngaahi fatongia fakapangike' pea tākaki atu mo ha ngaahi fatongia fakapangikē fo'ou. Na'e hokohoko atu ai pē 'a e Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga', ki hono fakahoko 'a 'enau ngaahi palani ki hono fakalahi honau ngaahi fatongia fakapangikē fakakomēsiale lolotonga 'a e ta'u', ko 'enau sēvesi ki he fakafetongi pa'anga muli' (talafi mākon) ne kamata ia 'i Sepitema 2015 fakataha mo 'enau ngaahi 'akauni sieke' pea mo e ngaahi nō fakataimi'. 'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a e faifatongia 'a e Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga' ki he fakahū mo e toho pa'anga 'i he 'aho Tokonaki', 'o tatau pē foki pea mo e Pangikē Fakavaha'apule'anga Fakakomēsiale 'i he Pasifiki' (PICB). 'Oku toe hokohoko atu ai pē foki hono tokonga'i 'e he Pangikē Langa Fakalakalaka 'o Tonga' 'a e sino'i pa'anga tokoni 'a e Pule'anga' 'i he lolotonga 'o e ta'u' 'o fakataumu'a eni ke tokoni'i 'a e tupu faka'ekonōmika' 'i he ngaahi tafa'aki tefito' mo e ako'.

Tokanga'i mo Pule'i 'o e ngaahi Pangikē

'I he ta'u fakapa'anga 2015/16, na'e hokohoko atu ai pē 'a hono tokangaekina 'a e Pangikē Pule' ki hono tokangaekina e ngaahi ngāue ke fakasi'isi'i 'a e ngaahi mole 'e ala hoko mei he ngaahi nō palopalema' pea pehē foki ki hono fakahoko e ngāue' ki he ngaahi hoha'a ko ia 'a e kakai 'o e fonua' fekau'aki mo e totongi tupu' mo 'enau ngaahi totongi hilifaki'. 'I he taimi tatau, na'e hokohoko atu 'a e tupulaki e ngaahi nō lolotonga e ta'u', pea kei mā'olunga pē mo e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangike tupu eni mei he fu'u mā'olunga 'a e pa'anga muli talifaki' mo e fakahū pa'anga', pea pehē foki ki he ola lelei ko ia 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' lolotonga 'o e ta'u'. Na'e toe fakalakalaka foki mo e ngaahi nō palopalema' 'i he 2015/16. Na'e fokotu'u atu leva 'e he Pangikē Pule' ha founa ngāue ke ne faka'ai'ai 'a e tupu e noo' 'aki hono tu'utu'uni ha tu'unga ma'ulalo taha ki he lahi ko ia e nō 'a e pangike' 'o fakatatau ki he'enau fakahū pa'anga', ke malava ai ke ne faka'ai'ai e ngaahi pangike' ke nau ngāue'i 'a e hulu 'i he'enau pa'anga ngāue' ke nō fakapotopoto atu ia. Kuo tu'utu'uni 'a e 'u pangike' ke nau nofo 'i loto 'i he tu'unga ma'ulalo ko e peseti 'e 80 'a e lahi 'o e noo' 'o fakatatau ki he'enau ngaahi fakahū pa'anga 'i Tisema 2016, peseti 'e 85 'i Sune 2017, pea peseti 'e 90 'i Tisema 2017.

Na'e hokohoko atu ai pē hono siofi 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi totongi tupu 'a e ngaahi pangikee' pea fakahoko hono vakai'i ke fakapapau'i 'a e faipau 'a e ngaahi pangike' ki he Tohi Tu'utu'uni Fika 4 ki hono Fakahā 'a e Ngaahi Totongi Tupu mo e Totongi ki he Fakahoko Fatongia 'a e Ngaahi Pangike', koe'uhi ko e ngaahi me'a eni 'oku kaunga tonu ki he kakai'. Na'e holo 'a e totongi tupu 'a e ngaahi pangikee' lolotonga e ta'u', pea toe holo foki 'a e 'avalisi 'o e hulu 'i he totongi tupu nō, pea mo e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' (weighted average interest rate spread) ki he peseti 'e 5.6 'i Sune 2016 mei he peseti 'e 5.88 'i Sune 2015. 'Oku hā mai 'i he holo ko eni 'a e hulu 'o e pa'anga ngāue 'i he tafa'aki fakapangikee'. 'I he taimi tatau, neongo ne 'ikai ke holoki kotoa 'e he ngaahi pangike' 'enau totongi tupu 'i he noo', na'e 'i ai pē 'a e ngaahi totongi tupu nō ma'ulalo ne 'oange 'e he ngaahi pangikee' ki he'enau kau kasitomā lelei mo e falala'anga'.

Tānaki atu ki ai', na'e 'i ai ha ngaahi liliu na'e tānaki atu ki he Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga' 'a ia na'e liliu 'i he 2014 pea tuku atu ko ia ke tālanga'i mo e ngaahi kupu fekau'aki'. Na'e kau atu ki heni hono liliu 'o e hingo e Lao' ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga ko e Lao ki he Ngaahi Pangike kehe 'a ia 'oku siofi hono laiseni mo hono tokanga'i e ngaahi pangike', pea pehē foki ki hono fakafo'ou mo e konga ko ia ki he pule'i-fakalao mo e mafai tanaki fakalao 'a e ngaahi pangikē.

Na'e toe tokanga makehe foki 'a e Pangikē Pule' ki hono siofi mo tokanga'i 'a e taha 'o e ngaahi pangikee'. Na'e kau heni hono tukuatu 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i 'Epeleli 2016 fakatatau ki he kupu 37(1)(a) 'o e Lao Ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga' pea mo hono hilifaki ha ngaahi tu'utu'uni makehe ke fakalelei'i 'aki e ngaahi faingata'a fekau'aki mo e pa'anga ngāue' (liquidity risk), ngaahi fakahoko ngāue' (operational risk), pea pehē foki ki he founa pule'i mo e fakalele 'o e ngāue 'a e pangikē ko eni' (governance risk). Ko e konga foki eni 'a e palani ngāue 'a e Pangikē Pule', ko hono siofi fakata'u 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e founa fakahoko ngāue' ke fakapapau'i 'oku fakatatau mo e ngaahi founa ngāue lelei taha 'a ia 'oku fakahoko pea lele lelei.

Na'e hokohoko atu ai pē 'a e 'a'ahi ki he ngaahi pangike' 'a ia ko e taha ia e fatongia tefito 'o e Pangikē Pule' ki hono tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni'. Na'e tokanga makehe 'a e timi 'a'ahi 'a e Pangikē

Ko e ongo misini toho pa'anga (ATM) lalahi 'e ua 'oku tu'u 'i he va'a 'o e Pangikē ANZ 'i Ma'ufanga'.

Pule' ki he pangikē ko ia 'i 'olunga'. Koe taumu'a foki eni ke fakapapau'i 'a e fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule'. Kuo fokotu'utu'u e 'a'ahi 'e ua (2) ki he ngaahi pangike' 'i he ta'u fakapa'anga hoko' pehē foki ki he ngaahi 'a'ahi makehe fakakuata, ke fakapapau'i ai pē 'a e fai pau e ngaahi pangike' ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule'.

Na'e hokohoko atu ai pē mo e fakataha fakamāhina mo e ngaahi pangikē taautaha' pea pehē ki he fakataha 'a e Pangikē Pule' pea mo e Kautaha 'a e Ngaahi Pangikē 'i Tonga ni' (ABT) lolotonga e ta'u 'o fakataumu'a ke ma'u ha ngaahi fakamatala 'o fekau'aki mo e founa ngāue 'a e ngaahi pangike' 'o fakahoa ki he ngaahi fakalaka-laka 'i he māketi', ke fakapapau'i 'e kei hokohoko atu 'a hono fakahoko fakapotopoto honau ngaahi fatongia' pea ke kei muimui pē ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pangikē Pule'. Na'e tñaki atu ki heni 'a hono talanoa' 'i 'o e ngaahi kaveinga 'oku 'ne poupou'i 'a e tu'unga malu mo ma'uma'uluta ki he tafa'aki fakapa'anga' 'o hangē ko e ngaahi kaveinga fekau'aki mo e tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua', pa'anga tupu', totongi tupu' pea mo e pa'anga ngāue' 'i he tafa'aki fakapa'anga'.

Tñaki atu ki he fakataha mo e ngaahi pangikee', 'oku toe fakahoko foki 'e he Pangikē Pule' ha fakataha fakata'u mo e ngaahi sino'i ngāue 'oku nau tokanga'i e ongo pangikē 'e ua, 'i he fonua tonu 'oku tu'u ai e 'ulu'i 'ōfisi 'o e ongo pangikee' ke fakapapau'i ai pē ko 'enau ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi palopalema ko ia 'oku tau tatau ai' 'oku fakamu'omu'a mo fakatonutonu 'i hono founa totonu.

Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngāue 'a e Ngaahi Pangikē

Na'e tupu 'aki 'a e \$89.8 miliona (15.1%) ki he \$685 miliona 'a e ngaahi koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike' 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16. Ko e tupu ko eni' na'e makatu'unga ia mei he kake 'a e nō fakalukufua 'aki 'a e \$44.7 miliona (14.5%) mo e kake 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee' (ESA) 'aki 'a e \$17.1 miliona (11.3%). Na'e hā mai foki mo ha kake 'i he pa'anga ngāue ki muli 'a e ngaahi pangikee', pehē foki ki he kake 'a e 'inivesi 'i he ngaahi pōnite 'a e pule'anga' 'aki 'a e \$10.1 miliona (325.8%) mo e \$6.4 miliona (33.1%) 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o e ta'u'.

Na'e makatu'unga 'a e kake 'i he noo' mei he faka'au ke toe lahi ange 'a e nō 'a e ngaahi kautaha tāutaha' 'o tautau tefito ki he ngaahi kautaha lalahi mo e kautaha fakamoveteveve'. 'I he kake ko eni', 'oku 'ne fakahā mai 'a e fakatupulaki 'o e lāumalie pisinisi'. Na'e kau foki mo e kake 'a e ngaahi nō fale tāutaha' 'i he tokoni ki he kake 'i he nō, 'oku fe'au'auhi ai 'a e ngaahi pangikee' ke 'ave ha nō peseti tupu ma'ulalo mo e ngaahi polokalama nō makehe lolotonga e ta'u'. Na'e kei hokohoko atu ai pē hono tuku atu 'e he Pule'anga' ha ngaahi totongi tupu ma'ulalo ki he ngaahi noo' 'o tokanga'i ia 'e he Pangikē Langa Fakalalakaka 'o Tonga'. Ko e fakakātoa 'o e ngaahi nō te'eki totongi' mei he polokalama nō tokoni 'a e Pule'anga', 'oku fe'unga mo e \$6.6 miliona 'i he'ene a'u mai ki Sune 2016 'o fakahoa eni ki he \$4.0 miliona 'i Sune 2015. Ko e fakakātoa 'o e ngaahi nō te'eki totongi' mei he pa'anga nō tokoni 'a e Pule'anga' 'i he'ene a'u mai ki Sune 2016, na'e tu'unga ma'olunga ai 'a e nō ngoue' 'aki e peseti 'e 45.1 pea hoko mai ki ai 'a e nō ako' mo e nō takimamata' ko e peseti 'e 16.4 mo e peseti 'e 10.6.

'I he'ene a'u mai ki Sune 2016, ko e fakakātoa 'o e ngaahi nō te'eki totongi 'a e ngaahi pangikee', 'o kau ki ai 'a e ngaahi nō ki he ngaahi pisinisi tāutaha' mo e ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga', na'e 'i he peseti 'e 47.1 'a e nō ngoue' mo e toutai' pea peseti 'e 52.9 'a e nō tāutaha', ka ko e peseti ai 'e 36.8 ko e nō fale. 'I hono fakahoa eni ki he vahevahe tatau 'i Sune 2015, 'o taki peseti 'e 50 'a e nō pisinisi' mo e nō tāutaha', ko e peseti ai 'e 32.7 'o e peseti 'e 50 'o e ngaahi nō tāutaha' ko e nō fale.

Ngaahi 'Akauni Fakahu Pa'anga 'a e Ngaahi Pangikē

	2014/2015	2015/2016
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou		
Lahi 'o e ngaahi 'Akauni	23,016	27,643
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	162.0	204.789
Fakahu Pa'anga Tohi Pangikē		
Lahi 'o e ngaahi 'Akauni	38,251	42,688
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	62.6	80.763
Fakahu Pa'anga Taimi Tu'upau		
Lahi 'o e ngaahi 'Akauni	2,062	2,099

Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m) 169.3 182.772

Lahi 'o e ngaahi 'Akau-ni Fakakatoa 63,329 72,430

Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahū fakakatoa (\$m) 393.9 468.3

Ma'u'anga Fakamatala: Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Ko e fakakātoa 'o e ngaahi mo'ua 'a e ngaahi pangikee', na'e kake'aki 'a e \$83.1 miliona (18.1%) ki he \$542 miliona. 'Oku makatu'unga eni mei he tupu fakautuutu 'a e fakahū pa'anga fakakātoa lolotonga 'a e ta'u' 'aki 'a e \$74.4 miliona (18.9%) 'o tautautefito eni ki he tupu \$42.7 miliona (26.4%) 'i he fakahū pa'anga taimi nounou' tau-tautefito kihe kake 'i he ngaahi sekitoa pisinisi taautaha fakahu pa'anga taimi nounou 'aki 'a e pa'anga 'e \$16.0 miliona. Ne tupu foki mo e fakahū pa'anga taimi tu'upau' mo e fakahū pa'anga tohi pangikee' 'aki 'a e \$13.5 miliona moe \$18.7 miliona 'o fakatefito mei he kake 'i he fakahū pa'anga tāutaha'.

Na'e kake ki 'olunga 'aki 'a e peseti 'e 14.4% 'i he ngaahi 'akauni fahahū pa'anga ne līpooti mai 'e he ngaahi pangikee' ki he 'akauni fahahū pa'anga fakakātoa 'e 72,430 'a ia 'oku fe'unga ia mo e mahu'inga ko e \$468.3 miliona, tupu'aki ia e peseti 'e 18.9%.

Ko e Tupu Fakapa'anga 'a e Ngaahi Ngāue 'a e Ngaahi Pangike

Na'e lelei ange 'a e tupu 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga' 'i he ta'u 'ni ngata ki Sune 2016, 'i hono fakahoa ki he ta'u kuo hili'. Na'e fe'unga fakakātoa 'a e tupu fakata'u 'osi tukuhau' 'a e ngaahi pangikee' mo e \$16.889 miliona 'i he faka'osinga 'o e ta'u ki Sune 2016, 'a ia 'oku tataua ia mo e peseti 'e 2.6 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua', 'o fakahoa ki he tupu \$12.0 miliona 'i he ta'u kuo hili', 'a ia 'oku tataua ia mo e peseti 'e 2.1 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua'. Ko e fakalalakaka 'i he tupu 'i he ta'u ni' na'e makatu'unga ia mei he holo hifo 'i he ngaahi fakamole kehe' ki he peseti 'e 4 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua' 'o fakahoa ki he peseti e 4.7 'i he ta'u kuo 'osi'. Ko e holo ko eni' 'oku 'ne fakahā mai ai 'a e holo 'i he ngaahi fakamole ki he ngaahi fatongia fakapangikē 'oku tuku atu ki he ngaahi kautaha 'i tu'a' mo e totongi ki he kau taki ngāue mei he ngaa-

hi va'a 'i muli 'o e ngaahi pangikee', pea mo e ngaahi fakamole kehe ki hono fakalele 'o e ngāue 'o e ngaahi pangikee' ki he peseti 'e 0.6 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua' 'o fakahoa ki he peseti 'e 1.0 'i he ta'u kuohili. 'Oku fakahā heni 'a e fakatau 'e he Pangikē 'o e Pasifiki Saute' (BSP) 'a e Pangikē Westpac 'o Tonga' 'o fakafoki mai ai 'a e ngaahi ngāue na'e tokanga'i mai he va'a 'o e Pangikē Westpac 'o Tonga' mei Fisi ke tokanga'i pē 'e he timi BSP 'i Tonga ni'.

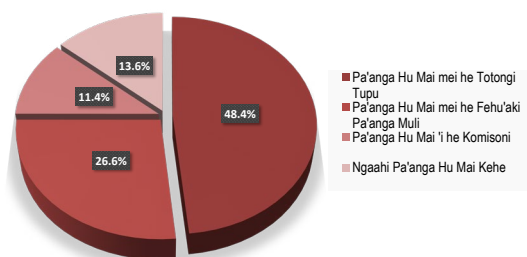
Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngāue 'a e Ngaahi Pangikē

	2014/2015	2015/2016
Tupu te'eki Tukuhau'i (%)	2.9	3.4
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
Tupu 'osi Tukuhau'i (%)	2.1	2.6
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
Fakakatoa 'o e Pa'anga Hu Mai (%)	7.7	7.4
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
Pa'anga Hu Mai 'i he Totongi Tupu (%)	3.7	3.4
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
Pa'anga Hu Mai Kehe (%)	3.7	3.7
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
'Avalisi 'i he Totongi Tupu (%)	6.4	6.0
Fakamole Fakakatoa (%)	4.5	3.8
'avalisi 'o e koloa fakalukufua)		
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Ngaahi Pangikē (%)	39.4	34.0

Ma'u'anga Fakamatala: Ngaahi Pangikē

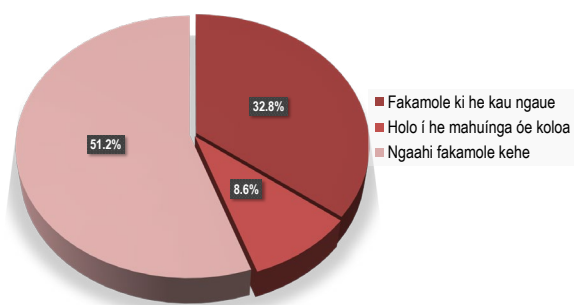
Na'e holo 'a e pa'anga hū mai fakalukufua' 'o fakahoa ki he 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa' ki he peseti 'e 7.4 mei he 7.7 'i he ta'u kuo 'osi'. Ko e holo ko eni' 'oku 'ne fakahā mai ai 'a e holo 'a e konga 'o e pa'anga hū mai fakalukufua 'a e ngaahi pangikee' mei he totongi tupu' ki he peseti 'e 48.4 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16, 'o fakafehoanaki eni mo e peseti 'e 49.5 'i he ta'u fakapa'anga 2014/15, pea pehē foki ki he holo hifo 'i he konga 'o e pa'anga hū mai fakalukufua' mei he ngaahi ngāue kehe 'a e ngaahi pangikee' ki he peseti 'e 13.6 mei he peseti 'e 14.7.

Ngaahi Pangike - Vahevahe 'o e Pa'anga Hu mai

Na'e holo 'a e fakamole fakalukufua 'a e ngaahi pangikee' ki he peseti 'e 3.8 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa' 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16, 'o fakahoa ki he peseti 'e 4.7 'i he ta'u fakapa'anga 2014/15. Na'e makatu'unga eni 'i he holo 'a e ngaahi fakamole kehe 'i he lolotonga 'o e ta'u'. Ko e konga lahi 'o e fakamole fakalukufua 'o e ngaahi pangikee' koe peseti 'e 32.8 ki hono fakalele 'o e ngāue', ko e kake hake eni mei he peseti 'e 31.7 mei he ta'u kuo 'osi' pea 'oku 'ne fakahā mai ai 'a e kake hake 'a e fakamole fakalukufua' pea pehē ki hono fakatokolahi e kau ngāue' lolotonga e ta'u'. Na'e fe'unga mo e peseti 'e 8.6 'o e fakamole fakalukufua ki he fakalele 'o e ngāue 'a e ngaahi pangikee', ko e holo eni mei he peseti 'e 11.9 'i he ta'u kuo 'osi', pea ko e palanisi' 'a ia koe peseti 'e 55.8 'oku kau ki ai 'a e ngaahi fakamole faka'aho makehe ki hono fua 'a e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi pangikee', 'a ia ko e hiki hake 'eni mei he peseti 'e 51.2 'i he ta'u kuo 'osi'.

Ngaahi Pangike - Vahevahe 'o e Ngaahi Fakamole Fakalukufua

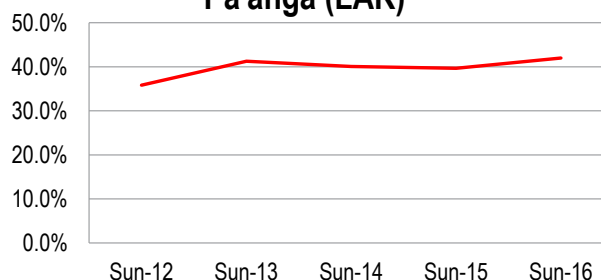

Pa'anga Ngāue

Na'e kei mā'olunga pē 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee' lolotonga e ta'u 2015/16. Ko e kake hake ko ia 'i he koloa liliu ngofua fakalukufua 'aki 'a e \$45.7 miliona lolotonga e ta'u', na'e fakatupunga ia mei he mā'olunga e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikee', ka ko e konga

'o e tupu ko eni' na'e holoki ia 'e he kake hake 'i he ngaahi noo'. Na'e holo hifo 'a e ngaahi nō fakalukufua' ki he peseti 'e 75.2 'o e fakahū pa'anga fakakātoa' mei he peseti 'e 78.1 'i Sune 2015. Ka neongo ia na'e hiki hake 'a e ngaahi koloa liliu ngofua ki he pa'anga 'a e ngaahi pangikee' ki he peseti 'e 41.9 lolotonga e ta'u' 'o fakahoa eni ki he peseti 'e 40.1 'i Sune 2015, pea 'oku kei mā'olunga ange pē eni 'i he tu'unga ma'ulalo taha kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' 'a ia koe peseti 'e 5.

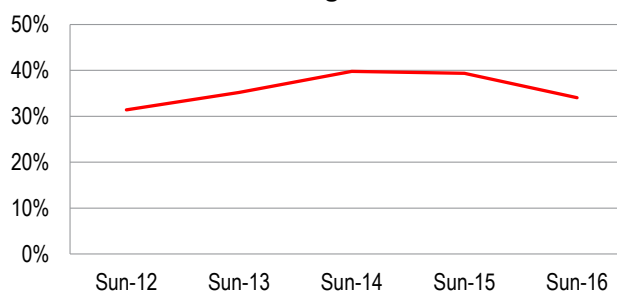
Ngaahi Koloa Liliu Ngofua ki he Pa'anga (LAR)

Sino'i Pa'anga Tefito

'Oku kei 'i he tu'unga fakafiemalie 'aupito 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike' pea 'oku kei mā'olunga ange ia 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' 'a ia koe peseti 'e 15. Na'e holo hifo ki he peseti e 34 'a hono fakataha'i 'o e ngaahi sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike' 'i he faka'osinga 'o Sune 2016, fakahoa ia ki he peseti 'e 39.4 'i he ta'u kuohili', makatu'unga eni 'i he ma'olunga ange 'a e tupu 'i he no fakalukufua ki he kake hake 'a e sino'i pa'anga tefito' 'aki 'a e peseti 'e 14.5.

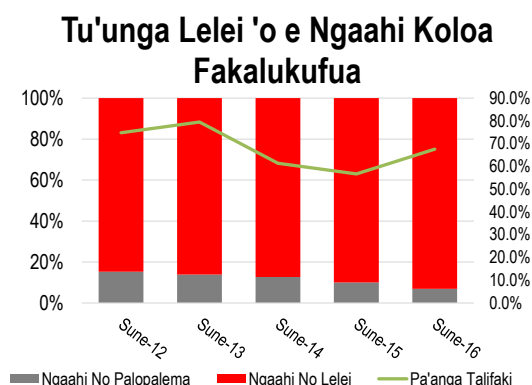
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Ngaahi Pangike

Tu'unga Lelei 'o e Koloa Fakalūkufua

Na'e hokohoko atu ai pē hono fakalelei'i 'e he ngaahi pangikē 'a e nau ngaahi nō palopalema, 'i he taimi tatau 'oku 'i ai e ngaahi nō kuo fakalakalaka lolotonga e ta'u. Na'e holo hifo 'a e ngaahi nō palopalema, 'aki 'a e \$6.5 miliona (peseti 'e 21.3) ki he \$24 miliona 'o fakahoa ia ki he \$30.7 miliona 'i Sune 2015. Koe holo ko eni' na'e fakatefito ia 'i he ngaahi nō ne faka'atā mo e ngaahi nō ne totongi 'osi lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga. Na'e fakalakalaka hake 'a e tu'unga 'o e nō palopalema 'i hono fakafehoanaki ki he nō fakalūkufua 'aki 'a e peseti 'e 6.9 mei he peseti 'e 10 'i Sune 2015. Koe fakakātoa 'o e ngaahi nō palopalema, ko e nō ki he ngaahi pisinisi', peseti 'e 48.4, tautautefito ki he kautaha 'o e Pule'anga 'e taha, ngaahi hōtele mo e ngaahi falekai', nō ki he langa ngāue tefito he taukei mo e ngaahi sēvesi kehe', pea pehē foki ki he ngaahi nō fale fakatāutaha' peseti 'e 20.2.

Na'e holo 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi nō palopalema' 'aki 'a e \$1.1 miliona (peseti 'e 8.7) ki he \$16.3 miliona. Ka neongo ia, ko e tu'unga 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi nō palopalema', na'e kake ki he peseti 'e 67.4 mei he peseti 'e 56.7 'i Sune 2015. 'Oku fengāue'aki vāofi 'a e Pangikē Pule' pea mo e ngaahi pangikē, ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha pa'anga talifaki fe'unga ki he ngaahi nō palopalema' 'o fakafou 'i hono līpooti tonu mai 'a e mahu'inga 'o e ngaahi koloa malu'i 'o e ngaahi nō palopalema'.

Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'ikai ko ha Pangike

Hili e ngaahi liliu ki he Lao 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' mo e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga' 'i he 2014, ke fakalahi atu e mafai 'a e Pangikē Pule' ke fakakau hono tokanga'i mo hono siofi e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangike, kuo kamata hono siofi mo hono fa'u 'o e ngaahi lao makehe ki he kotoa 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē'. 'Oku tanaki atu ki heni 'a e liliu 'oku lolotonga fakahoko ki he Lao ki hono Pule'i e Fetongi Pa'anga Muli', 'a ia 'oku ne faka'atā ke pulei é he Pangike Pule á e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli, ke toe malohi pe lelei ange 'a e mafai 'o e Pangike Pule ke ne fakahoko 'aki 'a hono laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli. Ko e ngaahi lao kuo fakamu'omu'a ke fakahū atu ia ki he feme'a'aki 'a e Fale Alea 'o e ta'u 2016, 'oku kau ai 'a e ngaahi liliu ki he Lao ki hono Pule'i 'o e Fakafetongi Pa'anga Muli, Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga liki, Lao ki he Kautaha Nō Pa'anga, pea mo e Lao ki he Ngaahi Sosaleti Fetokoni'aki'. Ko e ngaahi lao kehe ko ia 'oku fai e ngāue ke fa'u' 'oku kau ki ai 'a e lao ki hono tokanga'i 'a e ngaahi kautaha ki he sino'i pa'anga malolo mei he ngaue (retirement funds), ngaahi kautaha malu'i (insurance), ngaahi kautaha 'inivesi (investment firms), pehe foki ki he maketi sino'i pa'anga tefito (capital mar-

Ko e ta'u 2016, koe ta'u 'o e Pangikē Pule 'i hono fakafaingofua' 'a e fengāue'aki moe tafa'aki fakapa'anga.

kets). Tānaki atu ki heni, 'oku lolotonga fa'u atu foki 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' 'a e Lao ki hono malu'i e konisiuma mo e ngaahi founa ngāue ke ne malu'i e konisiuma' koe'uhi ko e kupu 59B(2) 'o e Lao 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga (Liliu) 2014, ko e malu'i e kau konisiuma fakapa'anga' pea mo pukepuke ai e falala'anga 'i he fa'unga fakapangike. Na'e fakahoko ha savea ke lekooti 'a e kotoa 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē 'oku fakahoko fatongia 'i Tonga ni', pea mo 'enau ngaahi fakahoko fatongia 'oku lava kenau fakahoko, lolotonga 'oku kei tatali ki hono tali 'e he Fale Alea e lao'.

'Oku uesia foki 'a e tafa'aki fakapa'anga 'a e fonua' 'i he tu'utu'uni ko ia 'e he ngaahi pangikē lalahi fakavaha'apule'anga mo fakalotofonua' ke tāpuni 'a e 'akauni' 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga' pea faingata'a pe lahi ange 'a e ngaahi fiema'u ki he ngaahi 'akauni ngaue' 'i muli' 'a e ngaahi pangike fakalotofonua' 'e ni'ihī (correspondent banks). Na'e tupu 'eni mei he kake ko ia 'a e fehū'aki 'a e pa'anga ta'efakalao' mo e fakapa'anga ko ia 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi, 'oku felāve'i mo e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga' pea 'oku toe fakamālohi'i ange 'e he ngaahi pangikē 'Amelika' 'enau ngaahi fiema'u' 'i he ngaahi pangikē fengāue'aki 'oku nau ngāue'aki 'a e pa'anga 'Amelika' 'i tu'a' 'i 'Amelika'. 'I hono fakatokanga'i' 'e ala uesia 'e he ngaahi tu'utu'uni ko eni 'a e totongi (cost) mo e tu'unga (level) 'o e lī pa'anga mei muli (remittances) mo e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua, pea pehē ki he faka'ai'ai 'o e fe'ave'aki ta'efakalao 'o e

pa'anga 'i he ngaahi founa lahi 'oku 'ikai tali, 'oku ngāue fakataha 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' pea mo e ngaahi kautaha fefakatau'aki pa'anga muli' ke fakalakalaka 'enau fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo hono fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e hiamatea' pea mo e pau ki he ngaahi kautaha ko eni ke laiseni 'enau ngaahi fakafongia 'i muli' 'i ha ma'u mafai 'oku 'ilo'i, ka e malava 'e he ngaahi pangikee' ke kei fakaava pē 'enau ngaahi 'akauni'. Na'e malava ai heni 'e he ngaahi pangikē 'i Tonga' ke nau kei tauhi 'enau ngaahi 'akauni', ka neongo ia, ko e palopalema he taimi ni' ko e ngaahi pangikē ko ia 'o e ngaahi fakafongia 'i muli' 'oku kei hokohoko atu ai pē 'enau tāpuni e ngaahi 'akauni' 'i Nu'u Sila mo 'Aositelelia' koe'uhi ko e teke mei he ngaahi pangikē fengāue'aki' 'i he ngaahi fonua lalahi hangē ko 'Amelika' pea mo Pilitania ke nau muimui pau ki ai. Ko e palopalema fakamamani lahi eni 'a ia 'oku kavahia ai e Pasifiki mo e ngaahi fonua muli kehe pe, pea ko ia ai ne fai e fetu'utaki fakatahataha 'a e ngaahi fonua Pasifiki ki he ngaahi ma'u mafai 'i 'Aositelelia' pea mo Nu'usila pea pehe foki ki he ngaahi kautaha 'oku nau fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he fe'ave'aki pa'anga kakaa mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi ke nau toe vakai'i ange 'a e ngaahi me'afua 'oku fua'aki 'a e ngaahi fonua 'oku ma'ulalo ai 'a e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā mo e fakapa'anga 'o e tautoitoi', hange ko Tonga mo e ngaahi fonua kaungā'api 'i he Pasifiki'. 'I he'ene 'au mai ki he 'aho ni', 'oku te'eki ke 'i ai ha tali mahino ki he ngaahi palopalema ni ka 'i he taimi tatau 'oku kei faka'ai'ai ai pē 'a e ngaahi pangikee', mo e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga' ke nau fokotu'utu'u ha ngaahi founa ki hono fe'ave'aki 'o e ngaahi pa'anga talafi mai mei muli' hangē ko e fe'ave'aki pa'anga fakafou he 'initaneti pe telefoni'. 'Oku 'i ai foki ha fakalakalaka 'oku kamata ke hā mai, hili ha malava ke tali 'e ha pangikē 'Aositelelia' ke fakaava ha 'akauni pa'anga 'Amelika' 'a e taha 'o e ngaahi pangikē iiki'. Ko e ola ta'e fakafiemalie hono ngāue'aki 'o e ngaahi me'afua 'ni, kuo kumi founa ai 'a e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga', 'o nau a'u ki hono fakaava ha ngaahi matapā 'oku 'ikai fakatokanga'i, 'aki 'enau ngāue'aki 'enau 'akauni taau-taha ki he talafi pa'anga'.

Ko hono teuteu'i 'o e kau savea

Laiseni mo hono Tokanga'i o e Ngaahi Kautaha Fakafetongi Pa'anga Muli Fakangatangata

'I he lolotonga 'o e ta'u 2015/16, na'e laiseni ai 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli 'e 4 mo lēsisita 'a e 7. Ko e kautaha 'e ua ne 'ikai ke nau toe fakahoko fatongia, 'i he taimi tatau na'e to'o ai e laiseni mo e lēsisita 'o e kautaha fakafetongi pa'anga muli fakangatangata 'e 2 lolotonga e ta'u'.

Na'e fakalelei 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono fakafo'ou 'o e ngaahi laiseni/ lēsisita 'o e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli fakangatangata 'i he 2016, 'a ia ne tali ai ke fakahū mai 'a e ngaahi liliu ki he tu'utu'uni' kapau 'oku fiema'u. Ko e kotoa 'o e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli' ne nau muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'o 'enau ngaahi laiseni/ lēsisita' tukukehe 'a e kautaha 'e ua (2) na'e 'ikai toe fakafo'ou 'ena laiseni, 'a ia ne makatu'unga ai hono tali 'e he Pangikē Pule' 'a e kole fakafo'ou laiseni mo lēsisita 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli fakangatangata 'e 12 ki he kama-ta'anga 'o e 2016 ke hoko atu 'enau ngāue'.

Ko e pangikē fakakomēsiale 'e ua (2) 'a ia ko e Pangikē Pasifiki Saute' mo e Pangikē MBf 'oku hokohoko atu 'ena fakafetongi' 'a e kautaha talafi pa'anga ko e MoneyGram. 'Oku laiseni 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale' ke nau fakafetongi pa'anga muli 'i he malumalu 'o 'enau ngaahi laiseni fakapangike.

Koe ngaahi 'a'ahi, ngaahi ako ma'ae ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli' pea mo e ngaahi kupu fekau'aki' pea pehē ki he ngaahi fakataha fakakuata', ne hoko ia ke toe lelei ange 'a e mahino mo e fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e laiseni/ lēsisita' pea mo e fakafo'ou fakata'u 'o e laiseni/ lēsisita 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli'.

Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kehe 'oku 'ikai ko ha Pangike

'Oku fakamafai' 'e he Lao (Fakatonutonu) 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'i he kupu 4A(k), ke fakakau hono tokanga'i mo hono siofi e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee'. 'Oku lolotonga foku-tu'utu'u 'a e ngaahi lao makehe ki he kotoa 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee', pea na'e fakahoko mo ha savea ke hiki 'a e kotoa 'o e ngaahi

kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikē 'oku fakahoko fatongia 'i Tonga pea mo 'enau ngaahi fakahoko fatongia 'oku lava ke nau fakahoko', pea mo e natula 'o 'enau ngaahi faifatongia lolotonga e ta'u', 'o kau heni mo e ngaahi totongi hilifaki'. 'E tokoni eni ki he ngāue 'a e Pangikē Pule' ki hono fa'u 'o ha ngaahi lao, tohi tu'utu'uni, ngaahi fiema'u fakalipooti, pea pehē foki ki he ngaahi me'a ngāue kehe ki hono tauhi 'e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga'.

Ko e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee' 'oku ha 'i he kupu 2(2) 'o e Lao (Fakatonutonu) 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, 'o kau ki heni 'a e; Kautaha 'oku 'ne tokanga'i e pa'anga mālōloo', ngaahi kautaha malu'i, ngaahi kautaha fakahū pa'anga', Ngaahi Sosaleti Fetokoni'aki, Kautaha Nō Pa'anga', Ngaahi Kautaha Fakapa'anga iiki, Ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli fakangatangata', pea mo e Ngaahi Kautaha 'Inivesi'.

Ko e ola 'o e savea na'e fakahoko ki he ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee' na'e ma'u ai 'a e ngaahi kautaha nō 'oku nau faifatongia 'i he tafa'aki fakapa'anga' ka 'oku 'ikai ke nau ma'u ha'anau laiseni pisinisi 'a ia 'oku fakataumu'a ai 'a e fiema'u ke tokanga'i e tafa'aki ko eni ka e malava ke malu'i e konisiuma fakapa'anga'.

'E hokohoko atu foki mo ha ngaahi savea ki he toenga 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee' 'i he ta'u fakapa'anga hoko', ke fakapapau'i kuo ma'u kotoa e fakamatala fekau'aki mo e ngaahi faifatongia 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko ha pangikee.

'Oku hokohoko atu hono lipooti mai ki he Pangikē Pule' 'e he Pisinisi Fakalakalaka 'o e Pasifiki Saute' (SPBD) 'a 'enau ngaahi fakamatala pa'anga fekau'aki mo 'enau ngaahi fai fatongia noo'.

Fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga (Financial Inclusion)

'I he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kautaha Fakatahataha ki hono fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' [Alliance for Financial Inclusion (AFI)] pea mo hono fatongia ko e faka'ai'ai mo fakafaingofua'i ki ate

kinautolu 'oku faingata'a'ia fakapa'anga' ke nau malava 'o ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i ha tu'unga 'oku fe'unga mo ma'ama'a ange 'i Tonga', na'e kau atu 'a e Pangikē Pule' ki he aleapau 2015 'i Maputo, lolotonga 'a e fakataha 'a e Kulupu Fokotu'utu'u Ngāue Fakamāmani Lahi 'a e AFI (Global Policy Forum), na'e fai 'i Mozambique 'i Sepitema 2015. Ko e aleapau ko eni ko hono fakakake mo langa hake 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga ki he ngaahi pisinisi iiki ki he loloto'aki 'a e peseti 'e 20 'i he 2020. Ko e fatongia mahu'inga 'a e malava ke ngāue'aki 'e he ngaahi pisinisi iiki ki he loloto' 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga makatu'unga 'i he'ene malava ke fakangāue'i 'a e kau ta'ema'ungāue', faka-si'isi'i 'a e tukuhausia', pea mo fakakake 'a e koloa hū atu ki tu'apule'anga' pea mo e 'inivesi', 'a ia 'oku tokoni ki he ma'uma'uluta mo malu 'a e tafa'aki fakapa'anga' pea mo poupuu ki he vīsone 'a e Pangikē Pule', ke hoko ko ha Pangikē Pule lelei mo longo mo'ui 'i hono fakakake 'a e ma'uma'uluta faka'ekonōmika 'o Tonga'.

'I he'ene mēmipa 'i he Kautaha Fakatahataha ki hono fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' (AFI), na'e ma'u 'ai 'e he Pangikē Pule' 'a e tokoni fakapa'anga ki he ngāue ko hono langa hake mo fakakake 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga ki he ngaahi pisinisi iiki ki he loloto (SMEs), 'a ia ko e ngāue ko eni 'oku kei lolotonga fakahoko ia. 'Oku kau foki ai 'a e ako fakataukei ne fai 'i Malēsia 'i Mē 2016, ko e ako ko ia ke 'ilo mo mahino'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ki he fa'unga 'o e ngaahi pisinisi iiki ki he loloto', pea pehē foki ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue 'oku ngāue'aki ke fakalakalaka ai 'a e ngaahi pisinisi iiki ki he loloto' pea mo 'enau ngaahi faingamālie ki he ngaahi ngāue fakapa'anga 'i Malēsia'. Na'e kau atu foki 'a e Pangikē Pule' ki he ngaahi fakataha kehekehe 'i muli 'a e Kautaha Fakatahataha he kongia hono ua 'o e 2015/16, ki hono fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' (AFI). Na'e tokoni eni ke 'ilo mo ma'u mai 'a e ngaahi founa 'e malava ke solova'aki 'a e ngaahi palopalema 'i Tonga fekau'aki pea mo e ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i he tafa'aki kehekehe 'o e sosaieti'.

Na'e fakahoko 'a e savea ki he ngaahi kautaha fakapa'anga 'oku nau fakahoko atu e ngaahi ngāue fakapa'anga 'i he 2015, ke vakai'i 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'oku 'atā ki he kakai 'oku nau fiema'u pa'anga'. 'Ikai ko ia pe, na'e fakahoko 'a e savea ki he kakai 'oku

nau fiema'u 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i Fepueli ki Ma'asi 2016, ke 'ilo'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakai' ki he ngaahi ngāue fakapa'anga', pea ko e ola 'o e savea ko eni 'oku te'eki ke maa. Ko e taumu'a ke fakapapau'i 'oku fa'u 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga' ha ngāhi tu'utu'uni ngāue mo ha ngaahi ngāue fakapa'anga fe'unga, 'o fakatatau pea mo e fiema'u 'a e kakai 'oku nau fiema'u 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga', 'a ia te ne fakakake 'a e ngāue'aki 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' pea mo lesisita 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau lēsisita. Ko e taumu'a 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni fakafonua ki hono fakafaingofua'i e ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' koe'uhi ke langa hake 'a e faingamālie ki hono fakafaingofua'i hono ngāue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i Tonga'.

Sisitemi Totongi Pa'anga

'I he hili e ngaahi fepotalanoa'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki', na'e fakapapau'i ai 'e he Pangikē Pule' ki he Pangikē 'a Mamani' 'e 'ikai ke kau atu 'a Tonga 'i he liliu e sisitemi totongi pa'anga' 'o hangē ko e fokotu'u ne fakahoko kimu'a'. 'I he taimi tata, 'oku kei lele lelei pē 'a e founa totongi pa'anga lolotonga' 'a ia 'oku kau ai 'a e fakafetongi sieke 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale' 'a ia 'oku fakahoko 'e he Tafa'aki Totongi Pa'anga'.

Tafa'aki ki hono tākaki mo 'analaiso 'o e ngaahi fakamatala fakapa'anga (Financial Intelligence Unit)

Ko e Pangikē Pule' ko e Ma'u Mafai Līpooti Pa'anga ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao ki hono fe'aveaki fakapulipuli 'o e pa'anga kākaa' mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia 2000. 'Oku 'i he Ma'u Mafai Līpooti Pa'anga 'a e ngaahi fatongia 'o e tafa'aki ki hono tākaki mo 'analaiso 'o e ngaahi fakamatala fakapa'anga' (Financial Intelligence Unit [FIU]) 'a ia ko hono fakapapau'i 'a e hao mo malu 'a e tafa'aki fakapa'anga' mei hono fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākaa' mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi'. 'Oku 'ne tokoni ai pē ki hono fakahoko 'o e taumu'a ngāue 'a e Pangikē Pule' ki hono tauhi 'o e tu'unga malu 'o e tafa'aki fakapa'anga'. 'Oku ha 'i he lao ki hono fe'aveaki fakapulipuli 'o e pa'an-

ga kākaa' mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia' 'a e ngaahi fatongia 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a hono fa'u 'o ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue pea mo hono fakapapau'i 'a hono fakahoko'.

Tokanga'i mo hono fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e Lao

'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e fengau'e'aki atu ai pē 'a hono fakahoko 'e he FIU hono ngaahi fatongia ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'analaiso 'o e ngaahi lipooti 'oku tukumai meiate kinautolu ki he FIU, pea hoko atu ai pe 'a hono fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku fiema'u 'e he Lao Fe'aveaki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākaa' mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia, pea pehe ki he ngaahi tu'utu'uni na'e fokotu'u mai 'i he lipooti' hili hono vakai'i 'o e tu'unga fai pau 'a Tonga ki he ngaahi tu'utu'uni ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kaka mo e fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi, 'a ia na'e fakahoko 'i he 2010 'e he Kulupu 'a 'Ēsia mo e Pasifiki ki hono tokangaekina 'a e ngaahi ngāue ko eni' (Asia Pacific Group on Money Laundering & Terrorist Financing - AGP).

Ko e taha 'o e ngaue ki he kole ngofua memipa 'a e FIU ki he Kulupu Fakatahataha 'o e Ngaahi Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga (Kulupu Egmont) ko hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi liliu ki he lao ki hono fe'aveaki fakapulipuli 'o e pa'anga kaakaa mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia 'i he taumu'a ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Kulupu Egmont. Ko e ngaahi liliu ko eni ki he lao 'oku kau ki ai 'a hono fakalelei'i 'a e tu'u tau'atina 'a e FIU (independence) pea mo fakahoko 'a e ngaahi fakalelei na'e fiema'u ki he lao 'a ia na'e fakatokanga'i eni 'i hono fakahoko 'o e lao. 'I 'Aokosi 2015, na'e kole ai 'e he FIU ki he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ke nau ngaue ki hono fakahoko 'o e ngaahi liliu ko eni ki he lao. 'Oku kei fakatatali 'a hono fakakakato 'a e kole ngofua memipa 'a Tonga ki he Kulupu Egmont, ki hano ngaahi fakahoko 'a e ngaahi liliu ko eni ki he lao.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e tali 'e he FIU 'a e kole ngofua 'e fitu ke fakaava 'a e ngaahi 'akauni ngaue moe ngaahi pangike muli (correspondent bank accounts), 'a ia na'e fakahu mai mei he pangike faka-komesiale 'e ua. Ko e tu'utu'uni ia 'a e lao fe'aveaki fakapulipuli 'o e pa'anga kaakaa mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia ke fuofua kole 'e he ngaahi pangike ha ngofua mei he Ma'u

Mafai Lipooti Pa'anga kae toki malava ke ne fakahoko 'a e fengau'e'aki faka-pangike fakavaha'apule'anga mo ha pangike 'i muli (cross border correspondent banking relationship).

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fengau'e'aki ai 'a e FIU mo e Potungaue Polisi 'i hono tanaki ha ngaahi fakamatala fakapa'anga mei he ngaahi kautaha fakapa'anga ke tokoni ki he fakatoto 'o ha hia 'e he Potungaue Polisi. 'Oku faka'ataa foki 'e he lao 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ke ne tanaki ha ngaahi fakamatala te ne pehe 'oku felave'i tonu mo ha ngaahi hia mamafa (serious offences), pea mo tu'utu'uni ki he ngaahi kautaha fakapa'anga mo e kau faifakatau pa'anga (cash dealers) ke nau fakahoko ha ngaahi founa ngaue 'o felave'i mo ha fakamatala pe lipooti kuo ma'u 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga, ke fakamalohi 'a e fai pau ki he tu'utu'uni 'a e lao pea mo fakafaingofua ha fakatoto 'oku 'amanaki ke fakahoko 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga pe kautaha 'oku nau fakahoko 'a e lao (law enforcement agency).

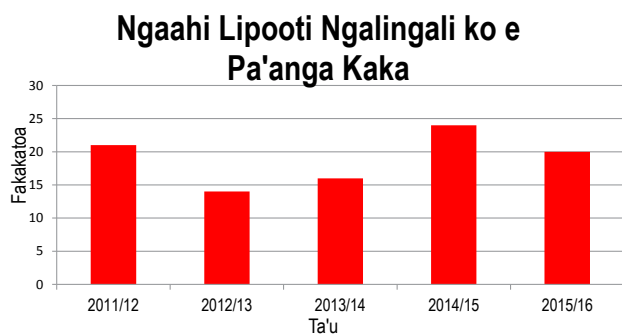
Na'e fakahoko 'e he FIU ha ako ma'ae ngaahi kautaha fakapa'anga 'i Novema 2015. Ko e ako ko eni 'oku fakahoko tu'o ua 'i he ta'u 'o fakataumu'a ke toe lelei ange 'a e 'ilo 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga ki honau ngaahi fatongia kuo tu'utu'uni 'e he lao ke nau fakahoko.

'I Sanuali 2016, na'e fakahoko ai he FIU ha 'a'ahi ki he ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli ke fakahoko 'a hono sivi'i 'enau founa ngaue fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e lao. Na'e makatu'unga 'a e 'a'ahi ko eni mei he ha mai 'i he ngaahi ongoongo (media) ha tohi fakapulipuli 'a e Pangike Pule ne fakahoko ki he ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli 'i Novema 2015. Na'e fiema'u ke fakapapau'i 'oku pou-pou'i 'e he ngaahi founa ngaue 'a e ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli 'a e malu 'a e tauhi 'o e ngaahi fakamatala mo e tohi 'i he va 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli, 'a ia na'e fakamamafa'i eni ki he ngaahi kautaha ni lolotonga 'a e 'a'ahi na'e fakahoko. Na'e ha mei he ola 'o e 'a'ahi ko eni na'e malu pe 'a e ngaahi founa ngaue 'a e ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli. Na'e fakahoko foki mo ha fakataha mo e Potungaue Polisi pea mo e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale fekau'aki mo e ngaahi ngaue ko eni.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fakakakato 'e he FIU 'a e ngaahi ngaue ki hono ma'u mai 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi kautaha pe kakai 'o fakatatau ki he ngaahi kole ne fai mai mei he ngaahi tafa'aki kehe 'a e Pangike Pule. Ko e ngaahi kole ko eni na'e kau ki ai 'a e ngaahi fakamatala felave'i mo e kole ngofua ke 'ave pa'anga ki muli, kau tanaki pa'anga (numismatic coin collectors), ngaahi kautaha 'oku na tuku mai e ko-loa ki he Pangike Pule (suppliers) mo ha fa'ahinga kehe pe. Na'e 'ikai ha fakamatala 'e ma'u 'oku ngalingali ke felave'i mo ha fa'ahinga hia pe ko hono fe'ave'aki fakapulipuli e pa'anga kaakaa pe ko hono fakapa'anga 'a e ngaue fakatautoitoi. Na'e ngaue'aki 'e he FIU 'a 'ene memipa 'i he polokalama 'initaneti ko e Thomson Reuters Accelus ke tokoni ki he ngaahi fekumi fakamatala ne fai, he ko e polokalama ko 'eni 'oku malava ke ma'u ai ha fakamatala fekau'aki mo ha tokotaha pe kautaha kuo 'i ai ha tu'utu'uni ke ta'ofi ha fengau'e'aki mo kinautolu (sanction list) pea pehe foki mo kinautolu 'oku nau 'i ha tu'unga ma'olunga pe ma'u mafai fakapolitikale 'i ha fonua (politically exposed persons).

Ngaahi Lipooti & Ngaahi Sitetisitika'

1. Fakakātoa Lipooti Pa'anga Ngalingali 'oku fekau'aki mo ha hia mamafa (Suspicious Transaction Report)

Na'e ma'u mai 'e he FIU ha ngaahi lipooti 'e 20 ngalingali 'oku fekau'aki mo hono fakahoko pe fakatoto'o 'o ha hia mamafa (serious offence) mei he ngaahi kautaha fakapa'anga mo faifakatau pa'anga 'i he lolotonga 'o e ta'u, ko e holo 'aki ia e peseti 'e 16 mei he ta'u kuohili. 'Oku ha mei he holo ko eni 'a e si'isi'i e ngaue ngalingali ko ha fe'aveaki pa'anga 'oku fekau'aki mo ha hia mamafa, 'e hoko 'i he lolotonga 'o e ta'u. Ko e tu'utu'uni ia 'a e lao ki he ngaahi kautaha fakapa'anga mo faifakatau pa'anga ke nau fakahoko 'a e ngaahi lipooti ko eni ki he FIU.

2. Lipooti Ngāue'aki 'o e Pa'anga'

Ta'u	Mā'asi 2013	2013/14	2014/15	2015/16
- Sune 2013				
Lahi 'o e lipooti	1,004	3,986	4,138	7,087

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ma'u mai ai 'e he FIU ha Lipooti ki hono ngaue'aki 'o e pa'anga 'e 7,087 mei he ngaahi pangike mo e kautaha fetongi pa'anga muli, 'a ia ko tupu 'aki ia 'a e meimei peseti 'e 70 mei he ta'u kuo 'osi. 'Oku tauhi 'a e ngaahi fakamatala ko eni 'e he FIU 'o tokoni ki he'ene ngaahi fatongia ko hono 'analaiso 'a e ngaahi lipooti mo e fakamatala 'oku ne tanaki.

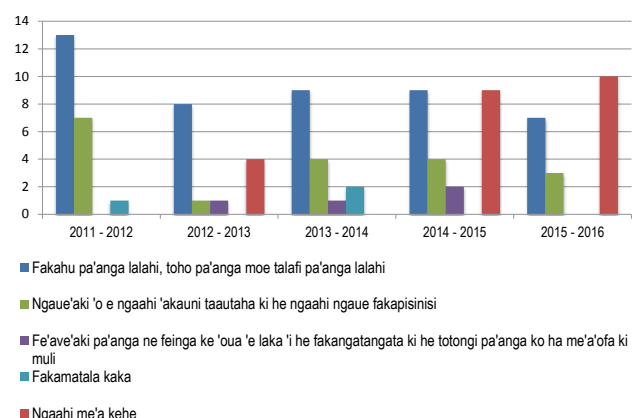
3. Lipooti Fehū'aki Pa'anga ki tu'a pule'anga

Ta'u	Mā'asi 2013	2013/14	2014/15	2015/16
- Sune 2013				
Lahi 'o e lipooti	15	20	36	52

Na'e ma'u 'e he FIU ha ngaahi lipooti 'e 52 mei he Potungau Tanaki Pa'anga mo e Kasitomu 'i he lolotonga 'o e ta'u 'a ia 'oku ne fakafongia 'i 'a e hiki peseti 'e 40 mei he ta'u kuo 'osi. 'Oku kau foki moe ngaahi lipooti ko eni hono tauhi 'e he FIU 'o tokoni ki he'ene ngaahi fatongia ko hono 'analaiso 'a e ngaahi lipooti mo e fakamatala 'oku ne tanaki.

'Analaiso 'o e ngaahi Lipooti mo hono ngaue'aki 'o e ngaahi fakamatala'

Ngaahi Lipooti Ngalingali 'oku felave'i mo e hia mamafa

Fakatatau ki he lipooti ne tanaki 'e he FIU, ko e founa lahi taha 'oku ala ngaue'aki ki he fe'ave'aki pa'anga 'oku ngalingali ke felave'i mo ha hia mamafa ko hono fakahū mo e toho pa'anga lalahi mo e fetongi pa'anga muli mo talafi pa'anga ki muli lalahi 'a ia na'e 'ikai ke fenapasi mo e tu'unga fakapa'anga 'o e kasitoma' pe 'oku 'ikai malava ke fakapapau'i 'a e founa na'e ma'u 'aki 'a e pa'anga' ni. Ko e lipooti 'e 3 na'e fekau'aki ia mo hono ngaue'aki 'o e ngaahi 'akauni fakahu pa'anga fakataautaha' ki he ngaahi ngāue fakapisinisi, 'o tatau pē mo e ta'u kuo'osi'. Ko e toenga 'o e ngaahi lipooti' 'e 10 na'e felave'i ia mo e ngaahi ngaue fakapa'anga 'oku lahi hono mahu'inga mo vave 'ene fenga'unu'aki kae pehe foki ki he ngaahi ngaue fakapa'anga 'ikai hoa mo e ngaue 'a e pisinisi ko ia 'o kau ki ai mo hono vahevahe'i 'o e ngaahi talafi pa'anga' ke 'oua toe fiema'u ha ngaahi ngofua makehe ki ai (structured payments).

Ta'u	2011 /12	2012 /13	2013 /14	2014 /15	2015 /16
Fakakātoa lipooti Pa'anga kākā na'e ma'u mai	21	14	16	24	20
Fakakātoa lipooti Pa'anga kākā na'e 'ave ki he TCU	16	7	11	5	2
Fakakātoa lipooti Pa'anga kākā na'e 'ave ki he IRD	14	0	1	6	13
Fakakātoa lipooti Pa'anga kākā na'e 'ave ki he 'Imikuleis- ini	2	0	1	0	0
Fakakātoa lipooti Pa'anga kākā na'e 'ave ki he MCTL	0	0	1	0	0
Fakakātoa ngaahi Fakamatala Kākā	1	0	2	0	0

'I he hili hono 'analaiso 'o e ngaahi lipooti fakakātoa 'e 20, na'e tuku atu ki he Va'a Fakatotolo 'a e Potungaue Polisi' (TCU) ha lipooti 'e 2 ke hokohoko atu 'enau ngāue fakatotolo' ki ai. Na'e tuku atu mo ha lipooti 'e 13 ki he ngaahi ma'u mafai kehe' 'o hangē ko e Potungaue Tana-ki Pa'anga' mo Kasitomu fekau'aki mo e ngaahi ngāue ngalingali ko e feinga ke 'ataa mei he totongi tukuhau ki he Pule'anga'.

Ta'u	Mā'asi 13/ Sune 13	2013 /14	2014/15	2015/16
Lahi 'o e lipooti	1,004	3,986	4,138	7,087
Pa'anga hū ki loto ki he kautaha fakapa'an- ga	879 (TOP 20M)	2,785 (TOP 119M)	2,981 (TOP 109M)	4,680 (TOP 119M)
Pa'anga hū ki tu'a mei he kautaha fakapa'an- ga	125 (TOP 22M)	1,201 (TOP 119M)	1,157 (TOP 109M)	2,407 (TOP 59M)

Na'e laka hake 'i he lipooti ki hono ngaue'aki e pa'anga 'e 7,000 na'e ma'u mai 'e he FIU 'i he lolotonga 'o e ta'u. Ko e lahi taha na'e lipooti mai ko e pa'anga hu mai 'a ia 'oku vahevahe ia ki he ngau'aki e pa'anga, sieke mo e ngaahi tipositi kehe kau ki ai mo e ngaahi talafi pa'anga hu mai mei muli. Na'e laka hake 'i he peseti 'e 50 'a e tupu 'i he lahi 'o e ngaahi fahu'aki pa'anga ki loto mo tu'a 'i he fakahoa ki he ta'u kuo 'osi. Ko e lahi taha 'o e ngaahi lipooti na'e fakahoko mai fekau'aki mo e ngaue'aki 'a e pa'anga (cash) pea na'e lahi taha eni ki he ngaahi fie- ma'u fakatautaha. Ko e ngaahi ngaue fakataumu'a ki he pisinisi na'e meimei lahi hono lipooti 'enau ngaue'aki 'a e sieke mo e talafi pa'anga.

Ta'u	Ma13/Sun13	2013 /14	2014/15	2015/16
Lahi 'o e lipooti	15	20	36	52
Pa'anga hū ki loto ki he fonua	1	1	7	10
Pa'anga hū ki tu'a mei he fonua	14	19	29	42

'I he lolotonga 'o e ta'u na'e ma'u mai 'e he FIU ha ngaahi lipooti ki he fahu'aki 'a e pa'anga mo tu'apule'anaga 'o laka hake 'i he 50 mei he Potungaue 'o e Tanaki Pa'anga mo e Kasitomu. Ko e lahi taha 'i he ngaahi lipooti ko

eni mei he hu atu ki tu'apule'anga 'o e ngaahi pa'anga na'e 'ave pe uta vakapuna ma'ae ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli mo e ngaahi pangike, pea pehe foki ki hono to'oto'o 'e he kau folau ki muli. Ko e ngaahi pa'anga ne hu mai mei tu'apule'anga na'e 'omi ia 'e he kau folau mei muli kuo nau foki mai pe ko e folau 'eve'eva mai ki Tonga' ni.

'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e fakahoko ai hono 'analaiso 'a e ngaahi lipooti liliu pa'anga muli mei he ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli mo e ngaahi pangike. Na'e fakahoa 'a e ngaahi lipooti ni pea mo e ngaahi lipooti fehu'aki pa'anga mo tu'apule'anga ke malava ke ma'u 'a kinautolu na'e fakafetongi pa'anga 'o laka hake hono mahu'inga 'i he T\$10,000 kae 'ikai ke fakaha 'i he ngaahi lipooti fehu'aki pa'anga mo tu'apule'anga. Na'e fakahoko 'a e ngaahi hingo ne ma'u mei he ngaue ko eni ki he Potungaue Tanaki Pa'anga mo e Kasitomu ke tokoni ki he'enua ngaue felave'i mo hono tokangaekina e fehu'aki 'a e kakai mo 'enua ngaahi koloa mo tu'apule'anga. Na'e malava 'a e vahevahe atu 'o e ngaahi fakamatala ni mei hono fakangofua 'e he Aleapau Femahino'aki (MOU) 'a e ngaahi Potungaue fakapule'anga, 'a ia ko e fakamatala 'e 8 na'e fakahoko atu ki he Potungaue Tanaki Pa'anga mo e Kasitomu 'i he lolotonga 'o e ta'u.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e fakahu mai ai 'a e tokotaha ngaue fo'ou ki he FIU ke tokoni ki hono tokanga'i 'a e 'uu fa'unga fakamatala 'a e FIU. Na'e hiki hake leva 'a e tokolahi 'a e kau ngaue 'a e FIU ki he toko 3.

Na'e hokohoko atu ai pē hono tufaki 'e he FIU 'a e lisi mei he Potungaue Pa'anga 'a 'Amelika' (United States Department of The Treasury Office of Foreign Assets Control [OFAC]) fekau'aki mo e ngaahi fonua 'oku 'ikai ke nau muimui ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā' mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi', mo e ni'ihi 'oku kaunga ki he hia' ni. 'Oku kau foki ki he lisi' ni 'a e ngaahi fonua 'oku 'ikai ke nau fie fengāue'aki ke tautea 'a e ngaue hia' ni, mo e ngaahi fonua kuo fakahoko ha tu'utu'uni ki ai 'a e sino fakavaha'apule'anga ki hono fakafepaki'i 'a hono fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kākā' mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngāue fakatautoitoi (Financial Action Task Force).

Ko e 'Eiki Minisitā 'o e Potungāue Pa'anga mo e kau 'a'ahi mei he Kautaha Fakapa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF)

Māketi Fakapa'anga

Fa'unga 'o e Ngāue Fakapa'anga

Ko e taumu'a 'o e ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule', ko hono tauhi 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e fonua' ke fe'unga hono mahu'inga' mo e māhina 'e tolu ki he fā 'o e ngaahi koloa hū mai' pe 'ikai toe si'i ange ai, pea mo hono faka'ai'ai ke tauhi 'a e hikihihi 'o e totongi koloa' ke 'oua 'e ma'olunga 'i he 6% ki he ta'u. 'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2015/16, na'e nofo pē 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli' 'i 'olunga 'i he mahu'inga ko e māhina 'e 8 'o e koloa hū mai', pea na'e ma'ulalo foki mo e hikihihi 'o e totongi koloa'. 'I he'ene pehē, 'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono ngāue'aki 'a e fokotu'utu'u mo e kaveinga ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule'.

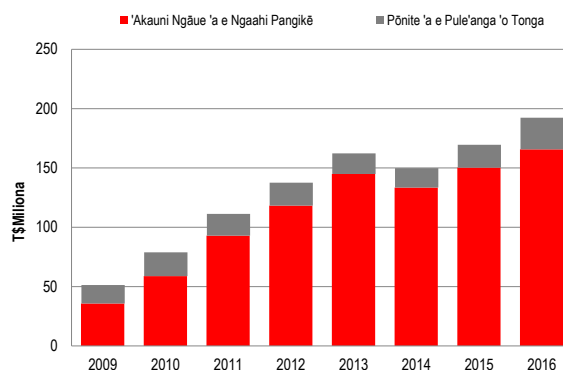
Māketi Fakalotofonua

Na'e 'ikai liliu 'a e fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule' 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16, 'o 'ikai fakatau atu ai 'e he Pangikē Pule' ha ngaahi Nouti Pangikē Pule. Na'e 'uhinga 'eni ke kei tuku atu pē 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' 'iate kinautolu, ke faka'ai'ai 'a e ngaahi pangikē' ke nau tuku atu ha ngaahi nō pea mo tokoni ki he tupu faka'ekonōmika'.

'I he 'aho 30 'o Sune 2016, na'e fe'unga 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' mo e \$192.3 miliona, ko e tupu hake eni mei he \$169.1 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2015. 'Oku fakakau 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' 'a e \$165.7 miliona 'i he'enu 'akauni mo e Pangikē Pule' pea mo e \$26.6 miliona ko e Pōnite 'a e Pule'anga Tonga' 'oku 'inivesi ai 'a e ngaahi pangikē'. Ko e tupu 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' 'oku fenāpasi ia mo e tupu 'i he pa'anga talifaki 'a e fonua' 'i muli' pea mo e tupu 'i he Pōnite 'a e Pule'anga Tonga' 'oku 'inivesi ai 'a e ngaahi pangikē'.

Makatu'unga 'i he hulu 'o e lahi 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē', na'e 'ikai fakahoko ai ha nō 'i he vā 'o e ngaahi pangikē', pea na'e 'ikai ha kole ngofua ki ha nō taimi nounou mei he Pangikē Pule' 'i he lolotonga 'a e ta'u'.

Pa'anga Ngāue 'a e Ngaahi Pangikē

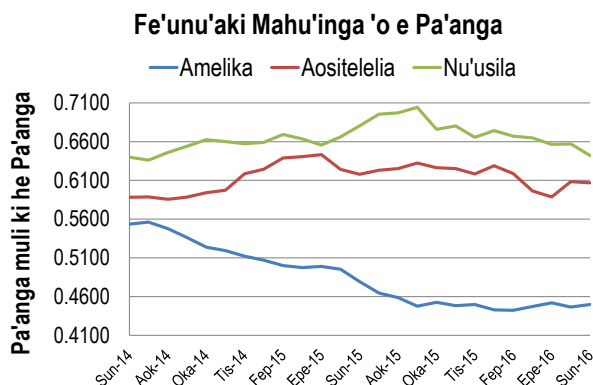
Na'e kei hokohoko atu pē hono pulusi 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga hangē ko hono tuku atu 'a e ngaahi fakafetongi pa'anga fakauike 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale', makatu'unga mei he feinga ke toe mahino ange ki he kakai 'o e fonua' 'a e ngaahi me'afua fakapa'anga' ke nau lava 'o fai ha ngaahi tu'utu'uni fakapa'anga 'oku toe lelei ange.

'Oku toe ngāue atu foki 'a e Pangikē Pule' ki ha ngaahi founa ke tokoni ki hono toe faka-kake hake 'a e ngaahi ngāue 'i he māketi fakalotofonua' 'i he kaha'u vave mai' ke 'i ha tu'unga 'oku fakalele pē ia 'e he māketi' 'a ia 'e tokoni eni ki he toe lelei ange 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga'.

Fakafetongi Pa'anga mo Muli'

'Oku fika'i faka'aho 'e he Pangikē Pule' 'a e mahu'inga ke fakafetongi ai 'a e Pa'anga Tonga' mo e ngaahi pa'anga muli' 'o fakatatau ki he mahu'inga 'o e kato pa'anga' 'a ia 'oku fo'u'aki 'a e ngaahi pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki lahi taha mo Tonga ni'. Ko e ngaahi fika fakafetongi pa'anga 'oku tuku atu faka'aho 'e he Pangikē Pule' 'oku fakatefito mei ai 'a e mahu'inga fakafetongi pa'anga 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē fakakomēsiale ki he kakai'.

'Oku tokanga'i 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi feliuliaki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga' 'i hono fakafetongi mo e pa'anga muli, 'o fakataumu'a ke fakapapau'i 'oku tauhi ma'u 'a e tu'unga fefakatau'aki 'a e fonua' mo muli mo e totongi 'o e ngaahi koloa' ke hoa tatau mo e ngaahi taumu'a tupulaki faka'ekonōmika 'a e fonua'. Na'e lahi ange 'a e fetō'aki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga' ki he pa'anga 'Amelika' mo e pa'anga 'Aositelēlia' 'i he 2015/16 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi'. 'Oku fakahā mai heni 'a e lahi 'o e feliuliaki 'a e pa'anga 'Amelika' mo e pa'anga 'Aositelēlia' 'i he lolotonga 'o e ta'u'. 'I he taimi tatau, na'e si'isi'i pē 'a e fetō'aki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga' ki he pa'anga Nu'usila' 'i he ta'u 2015/16 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi'. 'Oku faka'ata mai 'e he ngaahi me'a 'ni 'a e kake 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'Amelika' 'i hono fakafehoanaki mo e ngaahi pa'anga tefito kehe'; pea ko e vaivai ange 'o e pa'anga 'Aositelelia' 'o laka ange 'i he vaivai 'o e pa'anga Nu'usila' na'e makatu'unga ia 'i he mālohi ange 'a e tu'unga fakalalakala faka'ekonōmika 'i Nu'usila' 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

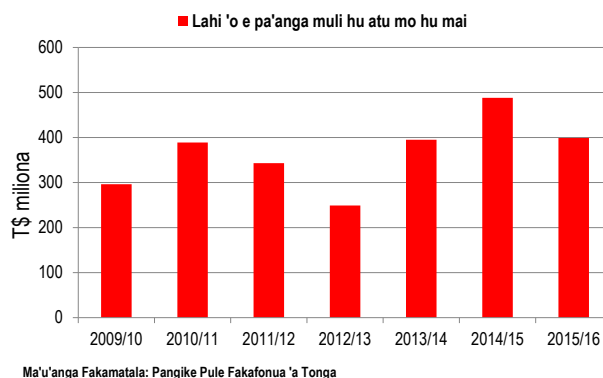
Ngāue ki he Pa'anga Talifaki 'i Muli'

Tu'unga 'o e Pangikē Pule'

Na'e tauhi lelei pē 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli' 'i 'olunga' 'i he māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hū mai'. 'I he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2016, na'e fe'unga 'a e pa'anga talifaki 'i muli' mo e T\$354.9 miliona, 'a ia 'oku tatau ia mo e māhina 'e 10.1 'o e koloa hū mai' fakafehoanaki ki he T\$289.7 miliona 'a ia 'oku fe'unga ia mo e māhina 'e 8.1 'o e koloa hū mai' 'i Sune 2015. Ko e kake lahi 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki' na'e makatu'unga ia 'i he lahi ange 'a e ngaahi pa'anga tokoni ki he pule'anga. Na'e nofo pē 'a e tu'unga 'o e

pa'anga talifaki 'i muli' 'i he vaha'a 'o e mahina 'e 8.5 ki he māhina 'e 10.1 'o e koloa hū mai 'i he lolotonga 'o e ta'u'.

Pa'anga Muli Hu atu mo Hu mai

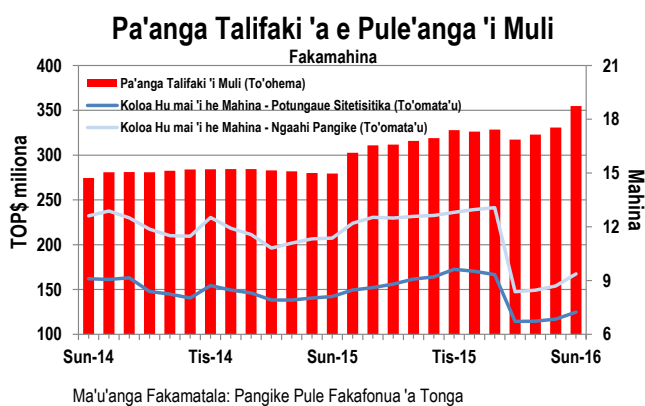

'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e lahi ange 'a e fakatau pa'anga muli mai 'a e Pangikē Pule' 'i he'enau fakatau atu 'i he māketi fefakatau'aki pa'anga muli'. Ko e fakatau mai 'o e ngaahi pa'anga muli' na'e fe'unga ia mo e T\$231.3 miliona 'a ia na'e ma'olunga ange ia 'i he T\$167.7 miliona na'e fakatau atu' 'a ia ko hono fakakātoa' ko e fakafetongi pa'anga muli 'e T\$399.0 miliona ne fakahoko 'i he ta'u'. Ko e holo eni mei he T\$488.1 miliona 'i he ta'u kuo 'osi'. Na'e toe fakahoko foki 'e he Pangikē Pule' ha ngaahi ngāue fakafetongi pa'anga muli ki he'ene kau kasitomā kehe', 'o tautefito pē eni ki he pule'anga' pea mo 'ene 'akauni 'i he ngaahi pa'anga kehekehe pē.

Na'e fenāpasi pē 'a e founa hono tokangaekina 'o e pa'anga talifaki' mo e ngaahi taumu'a ke malu mo lahi fe'unga e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' pea mo ma'u ai ha tupu. Ko e konga lahi 'o e pa'anga talifaki' 'oku 'i he pa'anga 'Amelika', 'Aositelēlia' mo e pa'anga Nu'usila'.

Ko e fokotu'utu'u ngāue ki he fakahū pa'anga 'a e Pangikē Pule', 'oku fakataumu'a ia ke ma'u 'a e tupu lahi taha ka e kei malu pē, kei lahi fe'unga pē 'a e pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' pea mo tauhi ma'u 'a e mahu'inga fakalūkufua 'a e pa'anga'. 'Oku hoko eni ko e pole 'i he tu'u ta'epau mo e feliuliaki 'i he māketi fakapa'anga fakamāmani' mo e hokohoko mai 'a e ma'ulalo 'o e totongi tupu' 'i he ngaahi fonua fakafetongi'. Ko ia na'e mavahe ai 'a e vahevahe 'o e ngaahi pa'anga muli mei he ngaahi ngata'anga angamaheni' ka na'e kei nofo pē 'i loto 'i he ngata'anga na'e tali 'e he Poate', koe'uhi pē ke ma'u ha tupu 'oku lelei ange' pea mo kei tauhi ma'u

e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki muli'. 'Oku malava ke uestia 'a e Pangikē Pule' 'i he feliuliaki 'o e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga' 'i he ngaahi vahevahe fakapa'anga na'a 'ne' tuku atu'. Ka neongo ia, na'e hokohoko atu pē hono siofi 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi me'a 'e malava 'o uestia 'a e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki' 'i he fe'unu'aki 'o e ngaahi mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga'. Makatu'unga 'i he ma'ulalo ange 'a e ngaahi totongi tupu 'i he māketi fakamāmani', fakataha mo e hiki hake 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga' 'i he pa'anga Nu'usila' mo e pa'anga 'Aositelēlia', na'e kake ai 'a e totongi tupu na'e ma'u 'i hono 'inivesi 'a e pa'anga talifaki' 'aki 'a e \$2.8 miliona 'i hono fakafehoanaki ki he ta'u kuo 'osi', 'a ia 'oku fenāpasi eni mo e kake lahi 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki' 'aki 'a e \$65.2 miliona.

Na'e muimui tonu pē 'a e Pangikē Pule' ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Poate' fekau'aki mo e ngaahi fakangatanga ki hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki' 'i he lolotonga 'o e ta'u' pea mo fakapapau'i ko e ngaahi fakahū pa'anga na'e tali 'e he Poate' 'oku 'i he ngaahi pangikē 'oku 'ikai toe si'isi'i ange 'enau tu'unga mahu'inga fakamo'ua' 'i he "A", 'i hono fakamahu'inga mai mei he kautaha fakamahu'inga mo'ua fakavaha'apule'anga'.

Ngaahi Ngāue Totongi Pa'anga ki Muli

'I he lolotonga 'o e ta'u 2015/16, na'e ngāue 'a e Pangikē Pule' ki he ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 824 ki he ngaahi totongi pa'anga lolotonga 'a ia na'e laka honau mahu'inga 'i he fakangatanga ko e \$100,000 pea mo e ngaahi totongi pa'anga tefito kotoa pē 'a ia 'oku hā 'i he Tohi Tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule' fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga mo muli'. Na'e fe'unga hono fakakātoa 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ko eni' mo e \$198.3 miliona 'i he 2015/16 ('a ia ko e 12% ko

e ngaahi totongi pa'anga tefito [capital]), fakahoa eni ki he kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 722 ('a ia ko e 11% ko e ngaahi totongi pa'anga tefito [capital]) 'i he ta'u fakapa'anga 2014/15, 'a ia na'e fe'unga hono fakakātoa' mo e \$212.3 miliona. Na'e kake 'a e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli' ka e holo 'a honau mahu'inga fakakātoa' 'oku fakamahino mai 'a e lahi 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli na'e si'isi'i ange honau mahu'inga'. Na'e a'usia 'a e taumu'a ngāue 'a e tafa'aki 'oku ne tokanga'i 'a e fe'ave'aki pa'anga' 'a ia ko hono teuteu'i e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli' 'o fe'unga mālie pē mo e vaeua 'aho, tukukehe ange 'a e ngaahi kole ngofua na'e 'ikai kakato e ngaahi pepa 'oku fiema'u'. Ko e ngaahi fakamatata fekau'aki mo e ngaahi totongi pa'anga muli 'a e kau hū koloa lalahi' 'oku ngāue'aki ia ki hono leva'i lelei 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga' 'i muli' pea pehē foki ki he ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'a e Pangikē Pule'.

Na'e ngāue foki 'a e Pangikē Pule' ki he ngaahi tohi kole ngofua 'e 72 ki hono 'ave/to'oto'o 'o e pa'anga' ki muli, 'o tatau pē 'i he pa'anga Tonga' mo e pa'anga muli' 'o fe'unga mo e pa'anga 'e T\$10,000 pe lahi hake 'i he ngaahi feitu'u fakavaha'apule'anga', 'a ia na'e tali kotoa 'a e ngaahi kole ngofua ko eni', 'o fe'unga fakakātoa mo e T\$50.7 miliona. Ko e kake eni mei he kole ngofua kotoa 'e 47 fe'unga mo e T\$35.6 miliona 'i he ta'u kuo 'osi'. Ko e kake ko eni' 'oku fakatupunga ia he lahi 'o e ngaahi tohi kole ngofua ki hono 'ave 'o e pa'anga' ki muli 'a e ngaahi pangikee' mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli' koe'uhi pē ko e lelei ange 'o e totongi fakafetongi pa'anga 'oku ma'u 'i he ngaahi fonua muli'. 'Oku toe fakahā foki 'e he Va'a Pule' 'i he Totongi Pa'anga ki Muli' ki he Potungāue Tukahau' mo e Tute' 'a e ngaahi kole ngofua kotoa pē ki hono 'ave/to'oto'o 'o e pa'anga' ki muli 'i he 'aho 'e 2 kimu'a 'i he 'aho 'o e folau', tukukehe ange pē 'a e taimi 'oku tōmui mai ai 'a e ngaahi kole ngofua' ki hono 'ave/to'oto'o 'o e pa'anga' ki muli' mei he ngaahi pangikee' mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli'.

Na'e fakahoko 'a e ngaahi sivi 'i he lolotonga 'a e ta'u' ke fakapapau'i 'oku tauhi pau 'a e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli' ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga ki muli'. 'I he taimi tatau pē, 'oku fakahoko pē 'i he potungāue' hono siofi 'enau muimui ki he tu'utu'uni' 'i he vakai ki he

ngaahi līpooti, ‘o kau ki ai e fefakatau’aki pa’anga muli (OET), fefakatau’aki ‘oku fe’unga pea ‘ova he \$50,000, ‘ave pa’anga ki muli (FEC) pea mo e ‘akauni pa’anga ‘i muli (FCA). Ko hono siofi fakata’u ‘o e tohi tu’utu’uni ki he totongi pa’anga ki muli na’e kakato mo ia lolotonga ‘a e ta’u’ ‘o kamata ngāue’aki mei he ‘aho 1 ‘o Siulai 2016. Na’e tuku atu ‘a e ngaahi fanongonongo ‘i he uepisaiti (website) pea fakahoko mo e ngaahi ako ki he ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha fetongi pa’anga muli ke nau ‘ilo’i ‘a e ngaahi liliu ki he tohi tu’utu’uni ki he totongi pa’anga ki muli pea mo fakahā ‘a e ngaahi palopalema na’e ma’u ‘i he ngaahi sivi. ‘Oku kei hokohoko atu pē hono tukuatu ‘e he Pangikē Pule’ ‘a e lisi ‘o kinautolu ‘oku lī pa’anga me’a’ofa’ ka kuo nau a’u ki he’enau ngaahi fakangatangata fakata’u.

Ko hono liliu ‘o e Lao ki hono Pule’i ‘o e Fetongi Pa’anga Muli’ ‘oku kei fai ‘a e ngāue ki ai, pea ‘e toki maaui ia ki he 2016/17. Ko e taha ‘o e ngaahi tefito’i taumu’a ‘o e liliu ‘ni ko hono fakapapau’i ko e ngaahi fetongi pa’anga muli kotoa pē ‘oku totonu ma’a Tonga ‘ni ‘o hangē ko e ngaahi totongi koloa hū atu ‘e ma’u mai’. ‘Oku poupou lelei eni ki he fatongia ‘o e Pangikē Pule’ ko hono malu’i ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga’ ‘i muli’. Tānaki atu ki ai, ‘e toe fakamalohi’i ange ai ‘a e ngaahi mafai tu’utu’uni ‘a e Pangikē Pule’.

Ngāue ‘a e Tafa’aki Tokanga’i ‘o e Pa’anga’

Ko e fatongia ‘o e Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga’ ke fakapapau’i ‘oku lahi fe’unga pea mo ‘i ha tu’unga fakafiēmālie ‘a e pa’anga pepa’ mo e pa’anga maka’, ‘a ia ‘oku tuku atu ke ngāue’aki ‘e he kakai ‘o e fonua’ ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi fiema’u’. ‘I hono tukuatu ko ia ‘o e pa’anga pepa fo’ou’ mo e pa’anga maka fo’ou’ ‘o fakakau ki he ngāue fakapangike’, ‘oku ngāue vāofi ai ‘a e Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga’ mo e ngaahi pangikē fakakomēsiale’ ke tauhi ‘a e tu’unga lelei mo taau ‘o e pa’anga pepa mo e pa’anga maka ‘oku tufaki atu ‘o ngāue’aki ‘e he kakai ‘o e fonua’. Ko hono fakapapau’i ‘eni ‘oku polepole’aki ‘e he kakai ‘o e fonua’ ‘enau ngāue’aki ha pa’anga pepa mo pa’anga maka ‘oku lelei, ma’a mo taau ‘i he taimi kotoa pē.

Ko e \$50 pepa fo’ou ‘o e Pule’anga Tonga’ (‘Īmisi ‘o ‘Ene ‘Afio Kingi Tupou VI) na’e fokotu’u ia ke fakakau ‘i he foaki Pale Fakata’u ‘o e 2015 ‘a e International Bank Note Society (IBNS). Na’e fakakau foki ‘a e \$50 pepa ‘i he ‘Īmisi ‘o Kingi Tupou VI ai pē ki he Foaki Pale IBNS ki he lau’i pa’anga lelei ‘oku tukuatu ‘o ngāue’aki’, pea ‘i ai hono ngaahi fakatātā makehe fakataha mo e ngaahi malu’i fakaeonopoo ni’.

‘I he lolotonga ‘o e ta’u fakapa’anga 2015/16, na’e fe’unga fakakātoa ‘a e pa’anga pepa fo’ou na’e tuku atu ‘e he Pangikē Pule’ ke ngāue’aki’ mo e \$85.3 miliona, ‘a ia ‘oku lahi’aki ‘eni ‘a e \$47 miliona mei he ta’u fakapa’anga kimu’a’ (\$38.3 miliona). ‘I he pa’anga fakakātoa ko ia na’e tuku atu kitu’a’, ko e \$53.9 miliona ai ko e pa’anga motu’a pea ko e \$31.4 miliona ko e pa’anga fo’ou. ‘I he fiema’u ko ia ke tauhi tu’uma’u ‘a e fōtunga lelei mo taau ‘o e lau’i pa’anga pepa ‘oku lolotonga ngāue’aki’, na’e fakata’e’aonga’i ai ‘e he Pangikē Pule’ ‘a e pa’anga pepa na’e ‘ikai toe fe’unga ke ngāue’aki’, ‘a ia na’e fe’unga hono lahi’ mo e lau’i pa’anga pepa ‘e \$2.2 miliona, ko hono mahu’inga fakakātoa’ ko e \$35.3 miliona. Ka ‘i he a’u ki he ‘aho faka’osi ‘o Sune 2016, na’e fe’unga fakakātoa ‘a e mahu’inga ‘o e pa’anga pepa na’e tuku atu ke ngāue’aki ‘i Tonga ni’ mo e \$64.2 miliona, ‘a ia ‘oku lahi ‘aki ‘a e peseti ‘e 19.4.

‘Oku tuku atu ‘e he Pangikē Pule’ ‘a e pa’anga pepa’ ‘o fou ‘i he ngaahi pangikē fakakomēsiale’ ‘aki ‘enau tātaki ki he’enua tuku’anga pa’anga anga maheni’ pe ko ‘enau fakahū ki he ngaahi tuku’anga pa’anga ‘a e Pangikē Pule’ ‘oku tokanga’i ‘e he ngaahi pangikē fakakomēsiale’, ‘a ia ‘oku ui ko e Tuku’anga Pa’anga Talāsiti (NTD). Ko e Tuku’anga Pa’anga Talāsiti fakakātoa ‘e 8 ‘a e Pangikē Pule’, ‘a ia ‘oku ngāue’aki ia ‘e he ngaahi pangikē fakakōmesiale’ ki ha ngaahi fiema’u fakatu’upakē. ‘I he lolotonga ‘o e ta’u’, ko e pa’anga fakakātoa ‘e \$11.5 miliona na’e fakahū atu ki he ngaahi tuku’anga pa’anga ‘a e Pangikē Pule’ (NTD) pea ko e \$10.5 miliona na’e hū atu kitu’a mei ai. ‘I he faka’osinga ‘o e ta’u fakapa’anga’, ko e palanisi ‘o e pa’anga he ngaahi tuku’anga pa’anga ‘a e Pangikē Pule’ na’e \$2.4 miliona, ‘a ia ‘oku lahi ‘aki ‘a e peseti ‘e 1.1 (\$1.1 miliona) mei he ta’u fakapa’anga kimu’a.

Na’e toe ma’u foki mo e lau’i pa’anga loi ‘e 2 ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni’, ko e lau’i pa’anga ‘e 1 mei he ‘Īmisi ‘o ‘Ene ‘Afio Kingi Taufa’āhau Tupou IV pea ko e 1 mei he ‘Īmisi ‘o ‘Ene ‘Afio Kingi Tupou VI. Na’e sivi’i pea fakapapau’i ko e lau’i pa’anga loi ko eni’ na’e hiki tataua ia ‘i ha misini hiki tataua. ‘I he fetokoni’aki fakangāue mo e

Ko e lolotonga ‘a e polokalama fakafetongi pa’anga ‘i he pa’anga maka moe pa’anga pepa motu’a.

Pangikē Pule, na'e puke ai 'e he kau polisi' 'a kinautolu na'e ngaohi 'a e pa'anga loi ko eni' fakataha pea mo e misini hiki tatau'. Hili 'a e ngaahi lipooti ko eni', 'oku hokohoko atu ai pē 'a hono tuku atu 'e he Pangikē Pule' 'a e fanga ki'i tohi 'i he lea faka-Pilitānia' pea mo e lea faka-Tonga 'o fekau'aki mo hono toe fakamahino'i ange 'a e sippinga mo e natula 'o e pa'anga mo'oni'.

Fakafoki mai 'a e Pa'anga Pepa Motu'a mo e Pa'anga Maka Motu'a

'I hono fakapapau'i 'a e maaui mo e tonu 'o e fetongi mei he pa'anga motu'a' ki he pa'anga fo'ou', na'e tuku atu ai ha tu'utu'uni mei he Pangikē Pule, ke fakafoki kotoa mai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka, 'a ia 'oku hā atu 'i lalo', ka 'oku lolotonga ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua, ka 'e 'ikai toe fiema'u ke ngāue'aki hili 'a e 'aho 30 Sepitema 2015:

1. Kotoa 'a e lau'i pa'anga pepa \$50 'oku ha ai 'a e 'Imisi 'o 'Ene 'Afio Kingi Taufā'āhau Tupou IV,
2. Kotoa 'o e lau'i pa'anga pepa 'e \$1,
3. Kotoa 'o e pa'anga maka 'oku lolotonga ngāue'aki, 'a ia na'e tuku atu kimu'a 'i he ta'u 2015.

'I he faka'osinga 'o Sune 2016, na'e fe'unga fakakātoa 'a e pa'anga maka na'e tuku atu ki he ngaahi pangikē fakakomēsiale' mo e kakai 'o e fonua' mo e \$1.1 miliona. Pea ko e fakakātoa 'o e pa'anga maka motu'a' ko e \$1.7 miliona ka 'oku lolotonga fai 'a e ngāue ki ai, ka e 'oua ke kakato 'a e taimi kuo tuku ke tākaki fakafoki kotoa mai ai'.

Pa'anga Fakamanatu

'I he lolotonga 'o e ta'u', na'e fakamo'oni ai ha aleapau pea mo e Kautaha Fakamāmani Lahi ki he Pa'anga Maka (WCA) 'o Siamane', ki hono toe ngaohi mo fakamaketi atu 'a e pa'anga siliva maka fo'ou'. Ko e pa'anga maka ko eni' 'oku fakakaveinga ia, Fe'auhi Ólimipiki 2016 – Fuhu. 'I hono fakatau atu ko ia 'o e pa'anga fakamanatu', na'e lahi 'aki 'a e peseti 'e 24.7 'a ia ko e pa'anga fakakātoa ia 'e \$325,785.26 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16, pea na'e malava ia 'i hono fakatau fakaloto-fonua atu mo fakavaha'apule'anga 'a e pa'anga fo'ou 'o e Hilifaki Kalauni'.

Ko 'Ene 'Afio Kingi Tupou VI 'i he'ene hā'elea 'a e faka'ali'ali 'o e pa'anga fo'ou' lolotonga 'a e Faka'ali'ali Ngoue 2016.

Ko hono faka'ali'ali 'o e pa'anga fo'ou' lolotonga 'a e Hilifaki Kalauni 'o Kingi Tupou VI

Ko e polokalama fakataukei ki he pa'anga fo'ou' na'e a'u tonu ki he ngaahi Lautohi Si'i 'a e Pule'anga' i he ngaahi 'Otu Motu'.

Ko hono faka'ali'ali 'o e pa'anga fo'ou' i he Faka'ali'ali Ngoue 'a Niuafo'ou'

Ngaahi Ngāue 'a e Pangikē Pule

Kau Ngāue

Na'e kei hokohoko atu pē 'a hono paotoloaki 'a e tau-mu'a ko ia ke hoko 'a e Pangikē Pule' ko e ngāue'anga manakoa ki he kumi ngāue' (employer of choice). Na'e kau heni 'a hono fokotu'utu'u ha ngaahi makatu'unga ke tohoaki'i mo faka'ai'ai 'a e kau ngāue' ke nau ngāue ta'u lahi 'i he ngāue'anga' pea 'i he laumālie ke 'ulungaanga'aki 'a e tu'unga ma'olunga 'o e fakahoko fatongia'. Na'e toe vakai'i foki mo e ngaahi tu'utu'uni fakangāue ki hono tokanga'i 'o e kau ngāue', ngaahi monū'ia ma'a e kau ngāue' hangē ko e polokalama noo', monū'ia vāhenga mālōloo', ako'i pea mo hono fakalakalaka 'o e taukei ngāue', halanga mahino ki he hikihihi fakalakan-ga' pea mo e ngaahi tu'unga ngāue 'i he fa'unga 'o e ngāue'anga'.

Ke fakamalohi'i 'a e tu'unga fakangāue 'a e Pangikē Pule', na'e fakahū ai ha kau ngāue fo'ou 'e toko fā (4) taukei ki he Tafa'aki ki hono Tānaki mo 'Analaiso 'o e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga', Tafa'aki Fakapa'anga' pea mo e Tafa'aki 'o e 'Ekonomika'. Na'e foaki foki

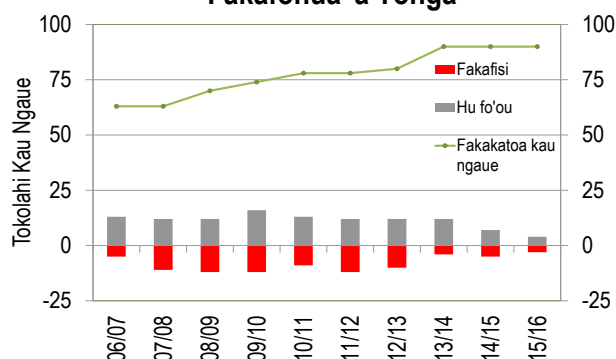
mo e ngaahi pale ko e konga pē ia 'a hono faka'ai'ai ha ngāue'anga 'oku tukufakaholo ai e ngāue tu'ukimu'a'. 'Oku fakapale'i 'a e tokotaha ngāue tu'ukimu'a 'o e māhi-na', pehē ki he pale ki he tokotaha mo'ui lelei taha he māhina' pea mo e pale ki he tokotaha teunga lelei taha 'o e māhina'. Na'e hoko eni ko hano faka'ai'ai 'o e ngāue ki he tu'unga ma'olunga, mo fakalakalaka foki. Na'e fakahoko foki mo hono toe fakalelei'i 'o e teunga ngāue 'a e kau ngāue 'o e Pangikē Pule', pea na'e fakakakato ia 'i he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga'.

'I he hili 'a e ta'u 'e taha (1) 'a hono fakahoko 'o e Palani mo e Fokotu'utu'u Ngāue 'a e Pangikē Pule', na'e fai ai 'e he kau Taki Ngāue' 'a hono toe vakai'i 'a e tu'unga fakahoko ngāue 'a e Pangikē Pule' 'o fakatatau ki he ngaahi taumu'a ngāue kuo palani', pea fai ai 'a hono fakalelei'i'. Na'e fakahoko foki ki he Poate' 'a e fakalelei 'ni ki he ta'u 2016 – 2018 ke fakangofua mai. Na'e toe fai foki mo hono fakalelei'i 'o e ngaahi Fakahinohino Ngāue (Job Descriptions) 'a e kau ngāue' pea ko e fakalelei na'e fakahoko ki he polokalama fakakomipiuta 'a e Va'a Tokangaekina e Kau Ngāue' na'e fakahoko ia ke toe le-lei ange mo tonu 'a e lekōti'.

Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngāue Fakata'u Fakapa'anga

	Lahi 'o e Ngaahi Polokalama Ako					Tokolahi 'o e Kau Ako				
	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Fakaloto-fale	6	3	2	5	3	98	37	15	23	90
Ako 'i he 'initaneti	-	-	3	3	2	-	-	5	7	10
Fakaloto-fonua	6	1	11	5	7	17	2	23	14	29
Tu'ap-ule'anga	4	16	28	14	28	6	17	20	11	38

Tokolahi Kau Ngāue Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga

Tupu mei he ngāue mateaki moe tokoni na'e fakahoko 'e he kau ngāue 'e toko hivangofulu (90) mo e lau 'aho 'e toko tolu (3), na'e malava ai ke fakakakato pea fakahoko lelei 'e he Pangikē Pule' 'a hono ngaahi tefito'i fatongia'. 'I he ta'u fakapa'anga 2015/16 na'e pēseti e 2.7 'a e kau ngāue kuo mālōlō atu mei he ngāue' ka 'oku kei lelei pē, fakahoa ki he pēseti 'e 5 na'e fakataumu'a mo palani ki ai 'o e ta'u'. 'Oku hā mei heni 'a e toe fakalalakaka ange 'a hono tokanga'i 'e he Pangikē 'a 'ene kau ngāue'.

Na'e hokohoko atu ai pē 'a hono fakakau 'a e kau ngāue' ki he ngaahi polokalama ako na'e fakahoko fakalotofale, fakalotofonua, mo tu'apule'anga foki, ke fakamālohi'i ai 'a e ngaahi taukei mo e poto'i ngāue 'oku fiema'u ke fakahoko'aki 'a e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule'. Ko e peseti 'e hivangofulu ma ua (92%) 'o e ngaahi polokalama ako na'e fokotu'utu'u ki he ta'u' na'e lava ke faka-

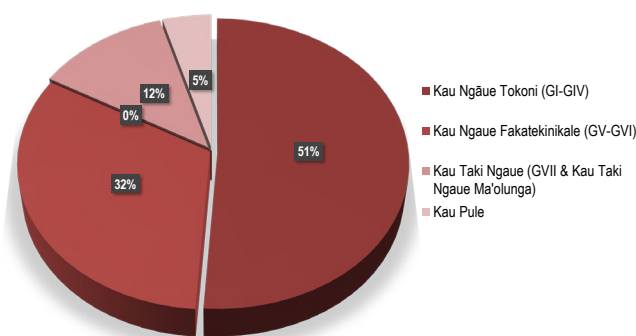

Ko e ongo ma'u pale 'o e Tokotaha Ngāue 'o e Māhina ki he māhina ko Sanuali 'o e 2016.

kakato', ko e tupu'aki 'eni 'a e peseti 'e hongofulu mā ua (12%), fakahoa ki he pēseti 'e valungofulu (80%) na'e fakataumu'a mo palani ki ai 'o e ta'u'. Ko e tupu 'ni foki 'oku 'ne fakahaa'i mai ai 'a e mahu'inga'ia ki he Pangikē Pule' 'a hono fakataukei'i mo hono fakaako'i 'o e kau ngāue'.

Na'e faka'ai'ai foki 'a e kau ngāue' ke nau kau atu ki he polokalama tokoni fakapa'anga 'a e Pangikē Pule' ki he ako' ke toe fakamālohi'i ange 'a e 'ilo 'oku fiema'u ki he'enau ngāue lolotonga' pea mo fakataukei'i foki 'a e taumu'a ngāue 'i he Pangikē Pule'. Na'e lava lelei ai 'a e ako toe lelei ange mei he 'Univēsi'i' (Post Graduate) 'a e taha 'o e kau ngāue' mei 'Aositelēlia, 'i he tafa'aki 'o e Founa Pule'i 'o e Fakatamaki' (Risk Management) 'i he malumalu pē 'o e va'a Tokoni Sikolasipi 'a Aositelēlia'.

Tokolahi kau ngāue 'i he Fakakalakasi 2016

'Oku kei fakamālō'ia ai pē 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi tokoni mo e fale'i fakatekinikale 'oku fai 'e he Kautaha Pa'anga Fakavahapule'anga' (IMF), Senitā 'o e Pasifiki' ki he Tokoni Fakatekinikale' (PFTAC) pea mo e Kaungāue 'Ofa ki he Tupulaki 'a Tu'apule'anga 'o Aositelēlia' (AVID).

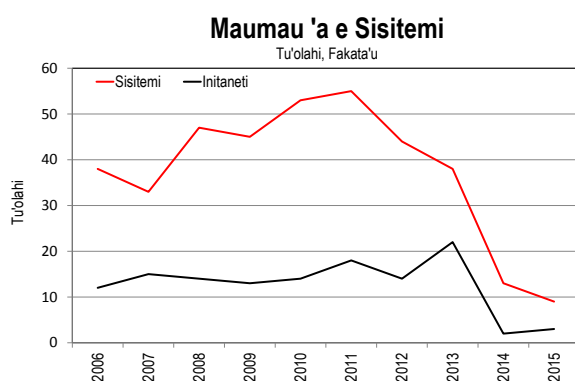
Tekinolosia Fakakomipiuta

Ko e taumu'a fika 'uluaki ia 'a e Tafa'aki Ma'u Fakamatala' mo e Tekinolosia', ke fokotu'u ha ngaahi sēvesi 'oku malu, 'ikai ke motuhia pea faingamālie foki ki he kau ngāue' 'i ha taimi pē 'oku nau fiema'u ai. Na'e toe si'isi'i ange 'a e ngaahi taimi na'e motuhia ai 'a e ngaahi sēvesi ko eni', 'o fakatatau ki he ngaahi ta'u kuo maluu atu'. 'Ikai ko ia pē, ka ko e hokohoko atu 'a hono fakalalakaka' 'i 'o e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'agāue fakatekinolosia', ke fakapapau'i 'oku malu pea fokotu'u ki ai mo hono

ngaahi polokalama malu'i. Na'e fakahoko foki mo hono fakalelei'i 'o e Sisitemi Meili', 'aki hono toe fokotu'u mo e mīsini talifaki, ke ne tokoni'i 'a e mīsini lolotonga 'oku 'ne fakafehokotaki 'a e kau ngāue' ki he Sisitemi Meili', ke 'oua na'a motuhia 'a e fetu'utaki' 'oka hoko ha palopalema. Ne fakalahi foki mo e Tafa'aki Tauhi Fakamatala' 'aki 'a hono fakatau mai ha ngaahi tepi 'oku toe lahi ange' ke ne makupusi 'a e fakautuutu pē ke toe lahi ange 'a e ngaahi fakamatala' mo e faile ngāue 'a e pangikee'.

Na'e fakafetongi foki mo e ngaahi mīsini komipiuta 'e ni'ihi 'aki ha ngaahi komipiuta to'oto'o, ke fakafaingofua ki he kau ngāue' pea nau lava 'o ngāue mei ha faitu'u pē 'i he loto 'api ngāue'. Na'e fakamalohi'i foki mo hono sivi'i faka'aotita 'o e ngaahi sisitemi', mo e ngaahi me'angāue fakatekinolosia'. Ne fakahoko ai heni 'a hono sivi'i 'o e ngaahi totonu fakakomipiuta 'a e tokotaha kotoa pē, 'o fakatatau ki he ngaahi totonu ne fakangofua ma'a kinautolu'. Ko e sivi faka'aotita ko eni' 'oku fakahoko tu'o ua 'i he ta'u pea 'oku fakaloto'api pē.

Na'e 'i ai foki mo e tokanga mavahe 'a e Tafa'aki Ma'u Fakamatala' mo e Tekinolosia', ke fokotu'u mo fakahoko ha ngaahi ngāue ke fakapapau'i 'oku malu mo hao foki 'a e Sisitemi Fakakomipiuta Fakakautaha' mo e Sisitemi Totongi Pa'anga', mei ha ngaahi 'ohofi fakakomipiuta. Na'e makatu'unga 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ko eni', koe'uhi ko e ngaahi 'ohofi fakakomipiuta ne fakahoko ki he ngaahi ngāue'anga fakapa'anga 'i he ngaahi fonua muli' 'i he konga ki mu'a 'o e ta'u'.

Ngāue'anga

'I he fa'ahi ta'u fakapa'anga 2015/16, na'e hokohoko atu ai pe 'a e fengāue'aki fakataha 'a e Va'a Tauhi 'Api', Tafa'aki Malu'i' mo e Tafa'aki Ngaahi Ngāue Fakaloto'api' ki hono muimui'i 'enau ngaahi taumu'a ngāue' 'o fakatatau ki he palani ngāue fakalukufua 'a e Pangikee', 'a ia ko hono tauhi mo tokanga'i 'a e malu mo e hao 'a e ngaahi koloa 'a e Pangikee', kau ngāue' mo kinautolu 'oku nau totongi ke ngāue'aki 'a e ngaahi 'ōfisi 'i he ngaahi fungavaka ki 'olunga 'o e fale'. Na'e hokohoko atu ai pē 'a hono tokanga'i mo hono fakalele 'e he Tafa'aki Tauhi 'Api' 'a e Sisitemi Tauhi 'o e Ngaahi Koloa Tu'u Ma'u 'a e Ngāue' pea mo hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia angamaheni ki hono tauhi, monomono pea mo hono fakalelei'i 'a e ngaahi me'a ngāue mahu'inga 'a e Pangikee' ke kei pukepuke ai pē 'a e tu'unga lelei mo taau 'o e fale'. Na'e kau ai mo hono fakalelei'i 'a e tu'unga malu 'o e 'elia 'o e Pangikee', 'aki 'a hono hiki hake 'a e tu'unga 'o e sisitemi faka'elekitulōnika ki hono tauhi malu 'a e Pangikee' ki ha tu'unga 'oku toe mā'olunga mo malu ange. Pea ke malava ai foki 'o fakapapau'i mo fokotu'u ha 'ātakai 'oku malu ki he ngāue 'a e kau ngāue' mo kinautolu 'oku nau ngāue'aki totongi 'a e ngaahi 'ōfisi ki 'olunga'. Na'e ngāue ai pē foki 'a e Tafa'aki Ngaahi Ngāue Fakaloto'api' ki hono fakalelei'i 'a hono pule'i mo hono tokanga'i 'a e sisitemi fakalukufua ki hono tauhi 'a e ngaahi lekooti mo e ngaahi faile 'a e Pangikee', sisitemi faka'elekitulōnika ki he faile' pea pehē foki ki he sisitemi fetu'utaki fakalukufua 'a e Pangikee'. Na'e kau 'i he ngaahi ngāue na'e fakakakato 'e he Tafa'aki Ngaahi Ngāue 'a e Pangikē Pule' he lolotonga 'a e ta'u' 'a e:

1. Langa fakalahi 'i he Fungavaka hono 2 ha fale fo'ou ke ngāue'aki ki he ngaahi ako ki hono fakalakalaka'i 'a e taukei ngāue', ngaahi polokalama pea mo e ngaahi fakataha 'a e kau ngāue 'a e Pangikee'.
2. Fakafo'ou 'a e konga 'o e ngaahi Mīsini 'Ea Fakamomoko mo Fakamāfana 'i he 'Ōfisi 'o e Talafekau Lahi 'o Siapani' 'i he Fungavaka Fale hono 5.
3. Paotoloaki 'a e tu'uaki fekau'aki mo hono fakahaofi 'a e ngaahi totongi ki hono ngāue'aki 'a e ma'u'anga 'uhila', 'aki 'a hono fakafetongi 'a e ngaahi fo'i maama 'uhila' 'i he Fungavaka Fale hono 2 'aki 'a e ngaahi fo'i maama 'uhila' 'oku ne holoki 'a e ma'u'anga ivi 'uhila' (LED) ke tokoni ki hono holoki 'a e fakamole ki he totongi mo'ua 'uhila'.
4. Fakalelei'i 'a e sisitemi faka'elekitulōnika ki hono tauhi

malu 'a e Pangikee' 'aki 'a e sisitemi fo'ou 'oku ne hiki tatau 'a e ngaahi vitoo' 'i he laine netiueka' (NVR). 'Oku malava 'e he sisitemi fo'ou ko eni' 'o fakafaingamālie'i 'a e Pangikee' ke tākaki ki he netiueka' ha ngaahi me'afaita 'i he mōtolo kimui ni' (IP).

5. Fakahoko hano toe siofi mo hono vakai'i 'a e ngaahi aleapau mo e totongi meiate kinautolu 'oku nau ngāue'aki totongi 'a e ngaahi 'ōfisi ki 'olunga 'o e fale'.

6. Fakatau 'e he Pangikē Saute Pasifiki' 'a e konga kelekele 'oku 'i he malumalu 'o e Pangikē Pule' ka 'oku nau lolotonga lisi ko 'enau Tau'anga Me'alele'.

7. Fakalelei'i pea mo hono vali fo'ou 'a e loki tauhi'anga pa'anga' mo e loki faka'auha'anga pa'anga 'a e Pangikee'.

Ko e fiefia 'a e ni'ihhi 'o e kau ngāue' lolotonga 'a e sipoti'.

Ko e teunga fo'ou ma'a e kau ngāue.

Ko e lolotonga 'o e langa 'o e fale fakataha'anga fo'ou ma'a e kau ngāue.

Ko hono fakaava 'o e loki fakataha'anga 'a e kau ngāue 'a e Pangike Pule.

Ola 'o e Ngāue Fakapa'anga

Na'e fe'unga 'a e pa'anga hū mai fakalukufua 'a e Pangikē Pule 'i he ta'u 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2016 mo e \$12.144 miliona 'o fakafehoanaki ki he \$7.375 miliona 'o e ta'u kuo 'osi'. Ko e tupu 65% 'i he pa'anga hū mai fakalukufua 'i he 2015/16, na'e makatu'unga ia 'i he kake 'i he pa'anga hū mai mei he fakatau atu 'o e ngaahi pa'anga fakamanatu', fakatau atu 'o e konga kekelele lisi 'a e Pangikē' ki BSP, pea pehē ki he ma'olunga ange 'a e totongi tupu mei he ngaahi pa'anga ne fakahū 'i muli', fakataha ia mo e mālohi ange 'a e mahu'inga 'a e pa'anga Nu'usila' mo e pa'anga 'Aositelēlia' 'i he pa'anga Tonga'.

Ko e ngaahi fakamole ki he totongi tupu', tokanga'i mo hono tuku atu 'o e pa'anga', pule'i mo fakalele 'o e ngāue' na'e fe'unga fakakātoa ia mo e \$8.009 miliona 'o fakahoa ki he \$6.114 miliona 'i he ta'u kuo 'osi'. Ko e kake 31% 'i he ngaahi fakamole', na'e makatu'unga ia mei he lahi hake 'a e ngaahi fakamole ki he tuku atu 'o e ngaahi pa'anga ke ngāue'aki'. Ko e tupu 'eni mei hono tākaki 'o fakafetongi 'a e kotoa 'o e ngaahi pa'anga maka' mo hono tuku atu 'a e ngaahi pa'anga fo'ou' ke fetongi 'aki 'a e ngaahi lau'i pa'anga motu'a'. Na'e

toe kake foki mo e ngaahi fakamole ki hono pule'i mo fakalelei'i 'o e 'api ngāue' tupu mei he ngaahi fakamole ki he ngaahi koloa ke fakahoko 'aki e ngaahi ngāue' 'o kau ai 'a e ngaahi fakamole ki he ngaahi fakalelei ki he falengāue' pea pehē foki ki he vahe 'a e kau ngāue'.

Ko e tupu ki he ta'u 'o ngata ki he 30 Sune 2016, na'e \$4.135 miliona 'o fakahoa ki he \$1.260 miliona 'o e ta'u kuo 'osi'. Ko e ola fakapa'anga ko eni 'oku hulu hake 'o fakalaka 'i he tāketi fakata'u' 'a ia 'oku hā 'i he palani ngāue fakata'u ki he ta'u fakapa'anga 2015/2016, 'a ia ko e \$1 miliona 'i he ta'u. 'Oku hā mei heni 'a e ola lelei 'a e ngaahi founga ngāue ne fakahoko 'i he lolotonga e ta'u', 'o ne hiki'i hake ai e pa'anga hū mai mei he fakahū pa'anga 'a e Pangikē pea pehē ki hono fakamāketi'i mo fakatau atu 'a e ngaahi pa'anga fakamanatu'. Fakatatau ki he kupu 8(1) 'o e Lao Fakatonutonu 2014 ki he Pangikē Pule', ko e 30% 'o e tupu 'i he ta'u', 'e fakahū ia ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'a e Pangikē Pule', pea ko e 70% leva 'e totongi atu ia ki he Pule'anga', 'a ia ko e \$2.894 miliona 'e fakahū ia ki he 'akauni 'a e Potungāue Pa'anga' mo e Palani Fakafonua 'a Tonga'.

{ Peesi tuku 'ataa }

Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Ngaahi Fakamatala Pa'anga ki he Ta'u

'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016

FAKAHOKOHOKO

Peesi

118 - 121	Līpooti ‘a e kau Talēkita
122	Fakamatala ‘a e kau Talēkita
123 - 124	Līpooti Tau‘atāina ‘a e ‘Atita
125	Fakamatala ki he Koloa mo e Mo‘ua
126	Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua
127	Fakamatala ki he Vahevahe ‘o e Tupu Fakata‘u
128	Fakamatala ki he Fe‘unu‘aki ‘i he Pa‘anga Talifaki
129	Fakamatala ki he Fehū‘aki ‘o e Pa‘anga
130 - 151	Fakamatala fekau‘aki mo e Ngaahi Fakamatala Pa‘anga

LIPOOTI 'A E KAU TALĒKITA

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'o e Kau Talēkita 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga ("Pangikē"), 'oku tuku atu fakataha 'a e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangikē he 'aho 30 Sune 2016, pea mo e Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu, Fakamatala ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Tefito, pea mo e Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho ko ia pea ko e ngaahi lipooti ko ia 'oku anga pehē ni:

1. KO E KAU TALĒKITA

Ko kinautolu eni 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o a'u ki he taimi na'e fa'u ai 'a e lipooti ni:

Mr Steve Edwards – Sea 'o e Poate

HRH Pilinisesi Salote Mafile'o Pilolevu Tuita (ngata 'i he 'aho 1 Fepueli 2016)

Mr Richard Prema

Mrs Sinaitakala Tu'itahi

Dr Sione Ngongo Kioa - Kōvana

Mr Tatafu Moeaki

Mr 'Uhila Liava'a (fakanofa ki he poate 'i he 5 Fepueli 2016)

2. NGAHI TAUMU'A TEFITO 'A E PANGIKĒ

Ko e ngaahi taumu'a tefito 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene ha, 'i he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, 'a ia ko hono:

- 1) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga;
- 2) 'ikai fakangatangata ki hono ngaahi taumu'a ngāue tefito, 'e fakahoko 'e he Pangikē:
 - i. Pukepuke 'a e ma'uma'uluta fakapa'anga
 - ii. Langa hake ha fa'unga fakapa'anga 'oku malu mo lelei.
- 3) Fakatatau ki he kupu si'i (1) mo e (2), kuo pau ke fakahoko 'e he Pangikē Pule 'ene ngaahi ngāue 'i ha founa 'oku ne tokoni'i 'a e malu 'o e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua mo e tupu faka'ekonomika.

Ko e ngaahi fatongia tefito 'o e Pangikē ko e;

- a) tuku atu 'o e pa'anga;
- e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- f) fokotu'utu'u ha fa'unga ngāue ki he fakafuofua 'o e totongi mei tu'a 'a e Pa'anga Tonga 'i he fengāue'aki vaofi mo e Minisitā Pa'anga.
- h) vakai'i mo fakamahu'inga'i 'a e totongi fakafetongi pa'anga, mo muimui ki he tu'utu'uni ngāue ki he fakafetongi pa'anga muli.
- i) vakai'i mo fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki he ma'uma'uluta fakapa'anga, pea mo hono siofi 'a e ngaahi fakalelei ki he ma'uma'uluta fakalukufua ;
- k) fakafuofua 'a e lahi 'o e pa'anga ke tuku atu, faka'atā mo e fetongi pa'anga fakavaha'apule'anga 'oka fiema'u;
- l) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- m) fale'i 'a e Minisitā, 'i he ngaahi me'a fakapangikē mo fakapa'anga;

- n) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahū'anga pa'anga 'a e Pule'anga
- ng) fakahoko 'a e ngāue fakapangike, 'i Tonga pe ha feitu'u kehe fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao;
- o) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko e pangike;
- p) tñaki mo fa'u 'a e ngaahi lipooti;
- s) fengāue'aki mo kau atu 'i he ngaahi fakataha'anga fakavaha'apule'anga 'o kau ai 'a e ngaahi kau taha fakapa'anga fakavaha'apule'anga pea mo fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakaloto fonua mo muli foki 'oku kaunga ki he'ene ngaahi taumu'a ngāue mo e fatongia;
- t) pule'i mo tokanga'i e māketi ki he ngaahi pa'anga tefito
- u) fakahoko 'a e ngaahi fatongia makehe pe ko ha ngaahi ngāue 'oku kaunga mo hono fakahoko hono fatongia 'i he malumalu 'o e Lao pe ko ha Lao kehe.

3. KO E OLA 'O E NGAUE 'A E PANGIKE 'I HE FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu 'i he ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016 na'e fe'unga moe \$4,135,199 (2015: \$1,260,729).

4. PA'ANGA TALIFAKI FAKALUKUFUA

Fakatatau ki he Kupu 8(1)(e) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, ko e \$1,240,560, 'a ia ko e peseti 'e 30 'o e tupu 'i he ta'u lolotonga, 'e fakahū ia ki he 'Akauni Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he 'osi 'a e ta'u.

5. PA'ANGA KUO TOTONGI ATU KI HE PULE'ANGA

Fakatatau ki he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, ko e \$2,894,639 (2015: \$882,510) 'e totongi ia ki he Pule'anga 'o Tonga.

6. NGAHI MO'UA 'OKU TE'EKI KE PAU PE 'E LAVA 'O TOTONGI MAI

Na'e fakahoko 'e he kau Talēkita ha ngaahi ngāue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē ke fakapapau'i 'a e ngaahi mo'ua kotoa 'oku te'eki ke pau pe 'e lava ke totongi mai ke to'o mei he pa'anga talifaki pea ke tuku mavahe ha pa'anga fe'unga ke talifaki ki he ngaahi mo'ua ko eni.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talēkita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha toe 'uhinga lahi ke fehu'ia ai 'a e lahi fe'unga 'o e mo'ua kuo to'o mei he pa'anga talifaki pea mo e lahi 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua ko eni.

7. PA'ANGA TALIFAKI KI HA MO'UA

Na'e 'ikai ke 'i ai ha fe'unu'aki 'i he pa'anga talifaki ko eni 'i he lolotonga 'a e ta'u, tukukehe pe 'a e ngaahi me'a angamaheni hange ko e ngaahi monū'ia 'a e kau ngāue.

8. NGAHI KOLOA

Na'e fakahoko 'e he kau Talēkita ha ngaahi ngāue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē ke fakapapau'i ko e ngaahi koloa kotoa 'a e Pangikē 'oku ha 'i he fakamatala, 'oku lekooti ia 'i

he mahu'inga tatau pe 'ikai toe ma'olunga ange 'i he mahu'inga totonu 'a ia 'oku ngāue'aki angamaheni 'e he pisinisi.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talēkita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha ngaahi founa te ne uesia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa ni.

9. MONŪ'IA 'A E KAU TALĒKITA

'Oku te'eki ke 'i ai ha Talēkita te ne ma'u pe 'e 'i ai ha'ane totonu ke ne ma'u ha monū'ia 'i ha 'uhinga fakaalea-pau kuo fokotu'u 'e he Pangikē mo e Talēkita ko ia pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku memipa ai 'a e Talēkita, pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga ki ai.

10. NGAHI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

'I he 26 Siulai 2016 na'e to'o ai 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga 'a e laiseni pangike 'a e Pangikē Komesiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki (PICB) ke toe hoko atu 'enau fakahoko fatongia fakapangike. Na'e fakafehu'ia eni 'e he Pangikē Komesiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki (PICB) 'aki 'enau fakahū atu 'enau 'eke fakalao ki he tu'utu'uni na'e fakahoko 'o fakahū atu ki he Fakamaau'anga Lahi.

'I he tala tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Lahi 'i he 'aho 5 'Aokosi 2016, na'e holomui ai 'a e Pangikē Komesiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki (PICB) mei he'enau 'eke ke hopo'i fakalao 'a e tu'utu'uni 'i he Fakamaau'anga Lahi ka e kole ke fakahoko ha hopo sula 'o 'eke 'enau totonu ki he ngaahi maumau 'oku hoko makautu'unga mei hono to'o 'enau laiseni 'o fe'unga moe \$10 miliona Tonga ki he maumau fakalukufua pea \$ 5 miliona Tonga ki he mamahi 'i he tautea hala na'e fakahoko.

Na'e tu'utu'uni 'e he Fakamaau'anga Lahi ki he Pangikē Fakakomesiale Fakavaha'apule'anga ke nau totongi e ngaahi fakamole fakalao kotoa 'a e Pangikē Pule 'a Tonga felāve'i mo e ngaahi teuteu ki he hopo Fakamaau'anga 'Eke. Na'e fakahū atu leva 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga ha nau kole ke to'o faka'aufuli e 'eke ko ia 'a e Pangikē Fakakomesiale Fakatu'apule'anga 'o e Pasifiki 'i he 'aho 30 'o 'Aokosi 2016 pea na'e te'eki mahino mei ai ha 'aho ke fakahoko ai.

11. FOUNGA FAKATAUHI TOHI

'Oku tui 'a e kau Talēkita ko e founa 'a hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku taau pea 'e malava pe 'e he Pangikē ke hokohoko atu 'ene ngāue 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e Fakamatala Pa'anga ni. 'Oku tui 'a e kau Talēkita ko e fakakalakalasi mo e ngaahi mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'oku totonu mo taau.

12. NGAHI FOUNGA KEHE

'I he 'aho 'o e lipooti ni, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talēkita ki ha ngaahi founa kehe ke makatu'unga ai hano fehu'ia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'oku ngāue'aki 'i he Fakamatala Pa'anga ni.

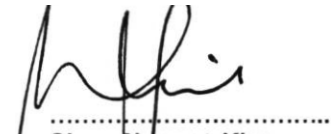
13. NGAHI ME'A 'IKAI ANGA MAHENI

'Oku tui 'a e kau Talēkita 'oku totonu mo taau hono lekooti 'a e ola 'o e ngaahi ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u fakapa'anga ko eni pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a pe founa 'ikai angamaheni ke ne uesia 'a e ngaahi fakamatala pa'anga ni.

Ma'ae Poate 'a e kau Talēkita 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talēkita 'i he 'aho 28 'o Sepitema, 2016.

.....
Mr Steve Edwards
Chairperson

.....
Sione Ngongo Kioa
Governor

FAKAMATALA 'A E KAU TALĒKITA

'I he tui 'a e kau Talēkita:

- (a) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e tu'unga ngāue 'a e Pangikē 'i he 'aho 30 'o Sune 2016;
- (e) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha totonu mo mo'oni 'a e ola 'o e ngāue 'a e Pangikē ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016;
- (f) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'o e vahevahe 'o e tupu 'a e Pangikē 'i he 'aho 30 'o Sune 2016;
- (h) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Talifaki ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e ngaahi fe'unuaki 'i he pa'anga talifaki 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016; mo e
- (i) Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga, ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e fehu'aki 'a e pa'anga 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016;
- (k) Kuo hiki tohi 'e he Pangikē 'a e ngaahi felalave'i mo e ngaahi kupu fekau'aki kotoa pe, 'o ho'ata 'i he ngaahi fakamatala fekau'aki moe Fakamatala Pa'anga.

Ma'ae Poate 'a e kau Talēkita 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talēkita 'i he 'aho 28 'o Sepitema, 2016.

Mr Steve Edwards
Chairperson

Sione Ngongo Kioa
Governor

LIPOOTI TAU'ATAINA 'A E 'ATITA

Ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

Sivi Faka'atita

Kuo lava hono sivi faka'atita 'o e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia 'oku kau ai 'a e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua lolotonga 'a e ta'u, 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2016, pea moe Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u, Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Talifaki, Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga, Fakama'opo'opo 'o e ngaahi founa fakatauhitohi pea mo e ngaahi fakamatala kehe pe fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga.

Fatongia 'o e Kau Talēkita mo e Kau Pule, ki he Fakamatala Fakapa'anga

Ko hono teuteu'i pea mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o e Fakamatala Pa'anga ko e fatongia ia 'o e Kau Talēkita mo e Kau Pule, 'o fakatatau ki he ngaahi founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala hono 2 'o e Ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014. Ko e fatongia ko eni 'oku kau ai hono: fokotu'utu'u, fakahoko mo tauhi e ngaahi founa ngāue 'oku fe'unga, teuteu'i mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o ha ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku 'atā mei he fakaha hala 'o ha fika 'o tupu mei he kākā pe ko e fehalaaki. 'I he'ene pehē kuo pau ai ke filifili mo ngāue'aki e ngaahi founa tauhitohi fe'unga mo taau; pea mo fai e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'oku makatu'unga lelei, tu'unga 'i he ngaahi me'a na'e hoko.

Fatongia 'o e 'Atita

Ko homau fatongia ko e fakaha 'emau fakama'opo'opo faka'atita fekau'aki mo e ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'o fakatatau ki he 'atita kuo mau fai. Na'e fakahoko 'emau ngāue faka'atita 'o fakatatau ki he Founa 'Atita Fakava-ha'apule'anga. Ko e ngaahi founa ko eni 'oku ne fiema'u ke mau fakahoko fatongia 'o tatau mo e ngaahi fiema'u faka'efika mo e palani mo fakahoko 'a e 'ātita ke a'u ha makatu'unga lelei pe 'oku 'atā 'a e ngaahi fakamatala pa'anga mei he fehalaaki fakafika.

'I hono fakahoko 'o ha 'atita, 'oku kau ai 'a hono ngāue'aki 'o ha ngaahi founa ngāue ke ma'u mai e ngaahi fakamo'oni faka'atita fekau'aki mo e ngaahi fika 'oku fakaha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga. Ko e ngaahi founa ngāue 'oku ngāue'aki, 'e fili ia 'e he 'atita 'o fakatatau ki he'ene fakamaau'i, 'o kau ai hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi 'e hoko kapau 'oku 'i ai ha fakaha hala 'o ha fika 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga, tupu mei ha kākā pe fehalaaki. 'I hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi ko eni, 'oku hanga 'e he 'atita 'o fakakau mai e ngaahi founa fakangāue 'oku totonu mo taau ki hono teuteu'i mo fakaha ta'efilifilimanako 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'o ha kautaha, 'o 'ikai kau ai ha fakamatala ia ki he tu'unga lelei 'o e ngaahi founa ngāue 'oku ngāue'aki. 'Oku kau foki 'i hono fakahoko 'o ha 'atita 'a hono sivi'i 'a e kaunga lelei 'o e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngāue'aki pea mo e makatu'unga 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi kuo fai 'e he Kau Talēkita mo e Pule, mo hono sivi'i 'a e fokotu'utu'u fakalukufua 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga.

'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'atita kuo mau ma'u, kuo fe'unga pea mo taau ia ke 'omi ha makatu'unga lelei ki he'emau fakama'opo'opo faka'atita.

Fakama'opo'opo 'a e 'Atita

'I he'emaui fakakaukau, 'oku mau pehē, ko e ngaahi fakamatala pa'anga, 'i he ngaahi me'a kotoa, kuo teuteu'i 'o fakatatau ki he ngaahi founa teuteu mo e founa fakatauhitohi 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala fika 2, 'i he Ngaahi Fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Fakapa'anga, pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014.

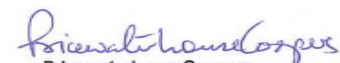
Ngaahi me'a 'oku fakamamafa'i

Ke 'oua na'a fakata'e'aonga'i 'emaui fakamatala, 'oku mau fakaha 'oku mau tokangaekina e ngaahi me'a 'oku ha 'i he fakamatala fika 2 (a) mo e (e) 'o e ngaahi fakamatala ki he fakamatala pa'anga fekau'aki mo e founa fakatauhitohi ki hono lipooti 'o e tupu mo e mole mei hono toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki.

Ngāue'aki 'o e Lipooti ni

Ko e lipooti ko eni fakahoko atu ia ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē 'o 'ikai ko ha toe taha kehe. Na'e fakahoko 'emaui sivi faka'atita koe'uhi ke mau lava o fakaha ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangikē 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke mau fakaha 'i he'emaui lipooti faka'atita 'o 'ikai ha toe taumu'a kehe. 'I he lelei taha kuo fakangofua kimautolu 'e he lao, 'oku 'ikai ke mau tali pe te mau toe fakahoko fatongia faka'atita ki ha toe taha kehe mei he Pangikē pea mo 'ene kau ma'u 'inasi fekau'aki mo 'emaui ngāue faka'atita ki he lipooti ko eni mo e fakama'opo'opo kuo mau fai.

28 'o Sepitema 2016
Suva, Fisi

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

FAKAMATALA KI HE KOLOA MO E MO'UA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2016

	Fakamatala	2016	2015
NGAAHI KOLOA		\$	\$
Ngaahi Pa'anga Talifaki 'i Tu'apule'anga			
Pa'anga Ngāue mo e Fakahu Pa'anga Taimi Nounou	8	327,817,394	263,691,758
Totongi tupu te'eki ke ma'u		11,338,185	8,803,874
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga	9		
- Tukahau Malu'i Pa'anga Muli		10,558,012	5,050,555
- Ngaahi Totonu Toho Makehe		16,487,060	20,923,187
Ngaahi Koloa Fakalotofonua			
Pa'anga Ngāue	18	55,924	418,132
Totongi tupu te'eki ke ma'u		39,917	23,078
Ngaahi Koloa Kehe	10	12,472,735	10,714,682
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukahau Pa'anga	9	32,447,402	14,467,901
Api Ngāue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angāue	11	9,267,684	9,388,370
Ngaahi Koloa Fakalukufua		420,484,313	333,481,537
NGAAHI MO'UA			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli			
Totongi tupu te'eki ke totongi		364	349
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	12(a)	33,927,546	10,921,827
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Ngaahi Totonu Toho Makehe	9	20,217,499	19,418,101
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua			
Totongi ki he Pule'anga	13	2,894,639	882,510
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	12(e)	197,641,101	185,789,222
Totongi tupu te'eki ke totongi		19,867	8,490
Ngaahi mo'ua kehe	16	1,037,121	1,187,133
Pa'anga kuo tuku atu	14	67,344,536	55,961,459
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangikē	15	21,526,000	18,112,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga - Tukahau Pa'anga	9	32,447,402	14,467,901
Pa'anga talifaki ki he monū'ia 'a e kau ngāue	17	101,147	80,853
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua		377,157,222	306,829,845
TOENGA NGAAHI KOLOA		43,327,091	26,651,692
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI			
Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		5,000,000	5,000,000
Sino'i Pa'anga kuo totongi		5,000,000	5,000,000
Pa'anga Talifaki Fakalukufua	2(f)	11,618,779	10,378,219
Toe fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki		26,708,312	11,273,473
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI FAKALUKUFUA		43,327,091	\$26,651,692

Ko e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua ko eni, kuo pau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE TUPU FAKALUKUFUA KI HE TA'U NGATA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2016

	Fakamatala	2016	2015
Pa'anga Hu Mai		\$	\$
Totongi tupu	4	7,872,406	4,993,252
Pa'anga hu mai kehe	5	4,271,844	2,381,397
Fakakatoa Pa'anga hu mai mei he ngaahi ngāue		12,144,250	7,374,649
Ngaahi Fakamole			
Totongi tupu	6	49,024	89,886
Pule'i mo e ngaahi fakamole kehe	7	7,960,027	6,024,034
Fakamole Fakangāue Fakalukufua		8,009,051	6,113,920
Tupu 'oku malava ke vahevahe		4,135,199	1,260,729
Other comprehensive income			
Tupu/(Mole) na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'o e pa'anga muli ki he pa'anga Tonga	2(e)	15,434,839	3,300,010
Ngaahi tupu/(mole) makehe ki he ta'u fakapa'anga		15,434,839	3,300,010
Fakakatoa 'o e Tupu Fakalukufua		19,570,038	\$4,560,739

Ko e fakamatala tupu fakalukufua ko eni, kuopau ke lau fakataha ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE VAHEVAHE 'O E TUPU KI HE TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2016

	Fakamatala	2016	2015
		\$	\$
Tupu ki he ta'u		\$ 4,135,199	\$ 1,260,729
Fakaikiiki 'o e Vahevahe:			
Pa'anga kuo fakahū atu ki he Pa'anga Talifaki Fakatatau ki he Kupu 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	2(t)	1,240,560	375,219
Palanisi ke totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	13	2,894,639	882,510
		\$ 4,135,199	\$ 1,260,729

Ko e fakamatala ki he vahevahe 'o e tupu fakata'u ko eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE FE'UNU'AKI 'I HE PA'ANGA TALIFAKI KI HE TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2016

	Sino'i Pa'anga kuo totongi	Pa'anga Mohe Fakalukufua	Toe Fakamahu'inga'i Pa'anga Mohe	Fakakatoa
	\$	\$	\$	\$
Palanisi 30 Sune 2014	5,000,000	10,000,000	\$7,973,463	\$22,973,463
<i>Ngaahi tupu makehe</i>				
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	3,300,010	3,300,010
Ko e konga ne to'o atu mei h e tupu fakaka- toa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Kupu 8(1)(f) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014 pea tali foki 'e he Minisitā Pa'anga	-	378,219	-	378,219
Palanisi 30 Sune 2015	\$5,000,000	\$10,378,219	\$11,273,473	\$26,651,692
Mole na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	15,434,839	15,434,839
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakaka- toa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Kupu 8(1)(f) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014 pea tali foki 'e he Minisitā Pa'anga	-	1,240,560	-	1,240,560
Palanisi 30 Sune 2016	\$5,000,000	\$11,618,779	\$26,708,312	\$43,327,091

Ko e fakamatala ki he fe'unu'aki 'i he pa'anga talifaki ko eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE FEHU'AKI 'O E PA'ANGA KI HE TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO 30 SUNE 2016

	Fakamatala	2016	2015
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAHI NGĀUE ANGAMAHENI 'A E PANGIKE		\$	\$
Pa'anga hu mai mei he totongi tupu		5,321,256	5,659,592
Pa'anga hu mai mei he Ngāue'aki 'o e 'ofisi		784,068	778,981
Pa'anga hu mai mei he fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu		352,180	261,053
Pa'anga hu mai kehe		3,135,595	1,341,363
Pa'anga hu atu ki he ngāue fakapa'anga		(3,178,087)	(7,315,020)
Pa'anga hu atu ki he totongi tupu		(37,632)	(103,719)
Pa'anga hu atu ki hono totongi 'o e ngaahi kautaha 'oku tau mo'ua kiai mo e kau ngāue.		(5,396,305)	(4,386,538)
Hulu/(Fe'amokaki) 'i he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngāue Angamaheni 'a e Pangikē		981,075	(3,764,288)
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGĀUE FAKAHU PA'ANGA			
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa tu'uma'u		(498,935)	(316,894)
Tupu/(Holo) 'i he 'Akauni Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		(1,071,330)	(1,653,599)
Tupu/(Holo) 'i he no 'a e kau ngāue		(393,111)	(899,748)
Hulu/(Fe'amokaki) he Ngāue Fakahu Pa'anga		(1,963,376)	(2,870,241)
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA HE NGĀUE FAKAPA'ANGA			
Tupu he Pa'anga kuo fakahū atu		11,383,077	7,029,654
Tupu he Tipositi Taimi Nounou		34,857,598	10,584,903
Tupu/(Holo) he Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u		3,414,000	1,311,000
Holo he 'Akauni 'a e Pule'anga		(882,511)	(3,552,247)
Tupu he pa'anga 'oku tauhi ke faka'ata atu		(260,672)	(496,819)
Tupu he vahevahe totongi 'a e ngaahi Kautaha Pa'anga fakava-ha'apule'anga		799,398	1,234,093
Hulu he Ngāue Fakapa'anga		49,310,890	16,110,584
Hulu 'I he Pa'anga		48,328,589	9,476,055
Pa'anga he kamata'anga 'o e Ta'u Fakapa'anga		\$ 264,109,890	\$ 251,333,825
Tupu/(holo) mei he feliliuaki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga	2 (e)	15,434,839	3,300,010
Pa'anga he 'osi 'o e ta'u fakapa'anga	18	\$ 327,873,318	\$ 264,109,890

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga ko eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

1. FAKAMATALA KI HE TAUMU'A TEFITO 'O E PANGIKE PULE

Ko e ngaahi taumu'a tefito 'o e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014, 'a ia ko hono -

- 1) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga;
- 2) Kuo pau ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangikē, ko hono –
 - a) Pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakalotofonua mo fakatu'apule'anga; mo
 - e) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.
- 3) Fakatatau ki he kupu si'i(1), kuopau ke fakahoko 'e he Pangikē Pule 'ene ngaahi ngāue 'i ha founa 'oku ne tokoni'i 'a e malu 'a e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua mo e tupu faka'ekono mika.

Ko e ngaahi ngāue tefito leva 'a e Pangikē ko e;

- a) tuku atu 'o e pa'anga;
- e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- f) fokotu'utu'u ha fa'unga ngāue ki he fakafuofua 'o e totongi mei tu'a 'a e Pa'anga Tonga 'i he fengāue'aki vaofi mo e Minisitā Pa'anga.
- h) vakai'i mo fakamahu'inga'i 'a e totongi fakafetongi pa'anga, mo muimui ki he tu'utu'uni ngāue ki he fakafetongi pa'anga muli.
- i) vakai'i mo fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki he ma'uma'uluta fakapa'anga, pea mo hono siofi 'a e ngaahi fakalelei ki he ma'uma'uluta fakalukufua ;
- k) fakafuofua 'a e lahi 'o e pa'anga ke tuku atu, faka'ataa mo e fetongi pa'anga fakavaha'apule'anga 'oka fiema'u;
- l) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- m) fale'i 'a e Minisitā, 'i he ngaahi me'a fakapangike mo fakapa'anga;
- n) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahū'anga pa'anga 'a e Pule'anga
- ng) fakahoko 'a e ngāue fakapangike, 'i Tonga pe ha feitu'u kehe fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao;
- o) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga, 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'ikai ko e pangike;
- p) tānaki mo fa'u 'a e ngaahi lipooti;
- s) fengāue'aki mo kau atu 'i he ngaahi fakataha'anga fakavaha'apule'anga 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga pea mo fengāue'aki mo e ngaahi kautaha fakapule'anga fakalotofonua mo muli foki 'oku kaunga ki he'ene ngaahi taumu'a ngāue mo e fatongia;
- t) pule'i mo tokanga'i e māketi ki he ngaahi pa'anga tefito
- u) fakahoko 'a e ngaahi fatongia makehe pe ko ha ngaahi ngāue 'oku kaunga mo hono fakahoko hono fatongia 'i he malumalu 'o e Lao pe ko ha Lao kehe.

Ko e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni na'e tali ia 'e he Poate 'a e kau Talēkita ke tuku atu 'i he 'aho 28 'o Sepitema 2016.

2. TO'OTO'O KONGA LALAHĪ 'O E NGAHI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAHI FIEMA'U FAKALAO

a) Fa'unga Fakatauhitohi

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga

2007, mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014. Ko e ngaahi founa fakatauhitohi 'a e Pangikē, 'oku fakatefito 'i he Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga ("IFRS"), tukukehe 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he Lao ke ngaohi kehe'i, 'o hange 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala 2(e), 'a ia 'oku mu'omu'a ange leva 'a e Lao.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga, na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u'aki mai, 'o 'ikai uesia 'e he ngaahi feliliuaki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi. Ko e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngāue'aki ko e ngaahi founa pe ia na'e ngāue'aki 'i he ngaahi ta'u ki mu'a.

Ngaahi Founa Fakatauhitohi fo'ou, fakatonutonu mo hono faka'uhinga'i kuo tuku atu ka 'oku te'eki ke hoko hono taimi ke ngāue'aki

Na'e 'i ai 'a e ngaahi founa fakatauhitohi fo'ou mo e ngaahi fakatonutonu ki he ngaahi founa fakatauhitohi pea mo e ngaahi faka'uhinga 'oku kamata ngāue'aki ia ki he ta'u fakapa'anga 'o kamata 'i he, pe 'osi 'a e 'aho 1 'o Siulai 2015 pe ko e ngaahi ta'u fakapa'anga kimui ai. 'I he ngaahi founa fakatauhitohi fo'ou ni, 'oku 'ikai ke ai ha founa fakatauhitohi 'e kaunga ki he ngāue 'a e pangike, tukukehe 'a e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ha atu 'i lalo.

Founa Fakatauhitohi/ Faka'uhinga'i	Kano'itohi	Ke ngāue'aki ki he ta'u fakapa'anga 'oku kamata'osi
IFRS 9, 'Koloa Fakapa'anga	Ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono fakakulupu, fakamahu'inga mo hono fakafuofua 'o e ngaahi koloa fakapa'anga mo e ngaahi mo'ua fakapa'anga. 'Oku fetongi 'e he lao ko eni 'a e konga 'o e Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga (IAS) 39 'a ia 'oku fekau'aki mo e fakakulupu mo hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi koloa fakapa'anga. 'Oku fiema'u 'e he Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga (IFRS) fika 9 ke fakakulupu 'a e ngaahi koloa fakapa'anga ki he founa fakamahu'inga 'e 2 'a ia ko e fakamahu'inga 'i he mahu'inga totonu pea mo e fakamahu'inga'i 'i he mahu'inga na'e totongi mai ai. Ko hono fakapapau'i 'oku fakahoko ia 'i he 'uluaki fakafuofua pe. 'Oku fakatefito foki 'a e founa fakakulupu 'i he founa ngāue 'o ha kautaha ki hono pule'i 'a 'ene ngaahi koloa fakapa'anga mo e ngaahi founa aleapau 'i he fehu'aki 'a e koloa fakapa'anga. Ko e ngaahi mo'ua fakapa'anga, 'oku lahi ngāue'aki pe 'a e konga lahi 'o e founa fakatauhitohi motu'a (IAS) 39. 'Oku lolotonga ngāue 'a e pangike ki hono sivi'i 'a e ngaahi uesia 'o ka ngāue'aki 'a e founa tauhitohi ko eni.	Fakata'u 'o kamata 'i he/pe 'osi 'o e 1 Sanuali 2018

IFRS 16: 'Lisi'	Founga Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga (IFRS) fika 16, 'Lisi', 'oku ne fetongi 'a e founga fakatauhitohi lolotonga (IAS) 17. 'I he Founga Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga (IFRS) 16, ko e aleapau 'oku, pe ma'u, ha lisi 'o kapau ko e aleapau 'oku ne 'omai e totonu ke pule'i mo ngāue'aki 'a e koloa 'i ha foi vaha'a taimi 'oku fai ai ha fakakaukau ke fakahoko ha fakafetongi. 'I he founga fakatauhitohi lolotonga (IAS) 17, ko e tokotaha lisi 'oku fiema'u ke ne fakafaikehekehe'i 'a e lisi fakapa'anga (ha 'i he famatala ki he koloa mo e mo'ua) pea mo e lisi ki he ngaahi ngāue angamaheni ('ikai ke ha 'i he fakamatala ki he koloa moe mo'ua). Ka 'i he founga lipooti fakatauhitohi fakavaha'apule'anga (IFRS) 16, 'oku fiema'u ai 'a e tokotaha lisi ke ne fakaha 'a e mo'ua lisi ke ho'ata ai 'a e ngaahi totongi lisi ki he kaha'u pea mo e totonu ke ngāue'aki e koloa 'i he ngaahi tohi aleapau lisi kotoa pe. 'Oku fakakau ai foki mo e fili ke faka'atā pe 'ikai ke faka'atā 'a e ngaahi lisi taimi nounou mo e lisi 'i he mahu'inga si'isi'i; kaekehe, ko e faka'atā ko eni 'oku fakahoko pe ia 'e he tokotaha lisi. 'E ngāue'aki 'a e founga ko eni ki he ta'u fakapa'anga 'o kamata 'i he/pe 'osi 'oe 'aho 1 'o Sanuali 2019. 'Oku malava pe ke ngāue'aki 'a e lao ko eni kimu'a ka 'e ngāue'aki fakataha pe mo e Founga Lipooti Fakatauhitohi ki he pa'anga hu mai mei he ngaahi aleapau mo e kasi-tomaa' (IFRS) 15. 'Oku lolotonga ngāue 'a e pangike ki hono sivi'i 'a e ngaahi uesia 'o ka ngāue'aki 'a e founga tauhitohi ko eni.	Fakata'u 'o kamata 'i he/pe 'osi 'o e 1 Sanuali 2019
IFRS 15: Pa'anga humai mei he aleapau mo e kasitoma.	Ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono fakaha 'a e pa'anga humai mo fokotu'u ha founga ki hono lipooti 'a e ngaahi fakamatala 'oku mahu'inga malie mo 'aonga ki he kau ngāue'aki 'o e fakamatala pa'anga ke fakamahino e natula, mahu'inga fakapa'anga, taimi mo e tu'unga ta'epau 'o e pa'anga humai mo e fehu'aki e pa'anga mei he aleapau mo e kasitomaa'. 'E toki fakakau pe koe pa'anga hū mai 'i he taimi 'e pule'i mo ma'u ai 'e he kasitomaa' 'a e mafai ke ne ngāue'aki mo ma'u monū'ia mei he koloa pe ngāue kuo 'osi fakahoko. 'Oku fetongi foki 'e he lao ko eni 'a e konga 'o e Founga Lipooti Fakatauhitohi lolotonga (IAS) 18 'a ia 'oku fekau'aki mo e pa'anga hū mai pehē foki kihe Founga Lipooti Fakatauhitohi lolotonga (IAS) 11 'a ia 'oku fekau'aki mo e ngaahi aleapau ki he langa mo e fakalelei. 'E ngāue'aki 'a e founga ko eni ki he ta'u fakapa'anga 'o kamata 'i he/pe 'osi 'o e 'aho 1 'o Sanuali 2018 pea 'oku malava pe ke ngāue'aki kimu'a 'i he taimi ko eni. 'Oku lolotonga ngāue 'a e pangike ki hono sivi'i 'a e ngaahi uesia 'o ka ngāue'aki 'a e founga fakatauhitohi ko eni.	Fakata'u 'o kamata 'i he/pe 'osi 'o e 1 Sanuali 2018

e) Ngaahi Pa'anga Muli

Ko e ngaahi pa'anga muli, 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u.

Ko e ngaahi tupu mo e mole, tupu mei he feliliuaki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'o fakatatau ki he Kupu 33 'o e Lao ki he Pangikē

Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 , Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007 pea mo e Lao (Fakatoutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'o 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mo e mole 'a e Pangikē 'o fakatatau ki he Founa Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga hono 21, "Ko e ola 'o e liliu 'i he fakafetongi pa'anga" (IAS 21). Ko e ola 'o e liliu ko eni 'i he Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua ko e tupu'aki 'i he tupu 'o e ta'u 'aki 'a e \$15,434,839 (2015:\$3,300,010).

Ko e ngaahi mole mei he feliliuaki 'a e totongi fakafetongi pa'anga 'e mate ia ki ha palanisi 'oku toe 'i he 'akauni "Toe fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki". Kapau 'e 'ikai fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tapuni 'a e mole, kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Kapineti ke 'oange ki he Pangikē 'a e ngaahi koloa (sekiuliti) 'oku 'ikai ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi tupu ke fakakakato ha nounou.

Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangikē, kuo pau ke fuofua ngāue'aki ia ke totongi fakafoki 'a e ngaahi koloa kotoa pe 'a ia na'e tuku mai ki he Pangikē mei he Pule'anga. Fakatatau ki he lau 'a e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ka 'i ai ha toenga palanisi 'i he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki", 'e tuku leva ia ki he ta'u fakapa'anga hoko mai.

f) Ko hono fakamaau'i mo hono fakafuofua'i 'o e ngaahi mahu'inga fakapa'anga

Ko hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e pangike 'oku fiema'u 'a e kau Taki mo e ngaahi pule he ngaahi va'a ke nau fakamaau'i, fakafuofua pea mo fakamahamahalo'i ha ngaahi me'a te ne uesia 'a e fa'unga fakatauhi tohi mo e ngaahi mahu'inga 'oku fakaha 'i he ngaahi koloa, ngaahi mo'ua, pa'anga hu mai pea moe pa'anga hu atu. Ko e ola totonu 'e lava pe ia 'o faikehekehe mei he ngaahi fakafuofua ko eni.

Ko e ngaahi fakafuofua moe ngaahi fakamahamahalo kuo 'osi fakaha atu 'oku sivi'i 'i he taimi kotoa pe. Ko hono siofi 'o e ngaahi fakafuofua fakapa'anga ko eni 'oku fakakulupu ia ki he ta'u na'e fai ai hono sivi'i pea moe ngaahi ta'u uesia ka hoko mai.

Ko hono toe fakamahino ange, ko e ngaahi fakamatala ki he tafa'aki kehekehe 'o e fakafuofua, 'ikai fakapa-pau'i pea mo hono fakamaau'i 'o e fa'unga tauhi tohi, 'oku 'i ai 'ene uesia 'i he ngaahi mahu'inga 'oku fakaha 'i he ngaahi fakamatala fakapa'anga 'oku anga pehē ni:

Fakamatala 2 (h) –pa'anga talifaki ki hano maumau'i 'o e ngaahi koloa

Fakamatala 2 (n) – holo 'o e mahu'inga

Fakamatala 2 (ng) –pa'anga talifaki ki he monū'ia 'a e kau ngāue

h) Ngaahi koloa moe ngaahi mo'ua

i. Ngaahi koloa

Ko e ngaahi koloa 'a e pangike 'oku fakakalasi takitaha 'o anga pehē ni: aleapau fakahū pa'anga 'ikai toe fakatau atu pea moe ngaahi no mo e mo'ua te'eki totongi mai.

• Ngaahi Aleapau fakahū pa'anga 'ikai toe fakatau atu

Ko e ngaahi fakahū pa'anga 'a e pangike 'oku 'ikai fiema'u ke toe fakatau atu, 'oku tauhi pe ia 'e he pangike ke a'u ki he 'aho 'e 'osi ai 'a e aleapau ko ia pea toki totongi mai.

Ko e ngaahi fakahū pa'anga pehē ni, 'oku fakataumu'a ke 'oua 'e toe fakatau atu, 'oku lekooti ia 'aki 'a e mahu'inga na'e totongi mai 'aki. Ka 'i ai ha holo, pe ha tupu 'e ma'u hono fakatau mai, 'e 'ave ia ki he fakamatala tupu mo e mole, lolotonga e taimi 'oku fakahū ai e pa'anga ko ia.

Ko hono fakatau mai mo hono fakatau atu 'o e ngaahi koloa pa'anga ko eni, 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku fakahū ai e pa'anga ko ia.

• **No mo e ngaahi mo'ua te'eki ke totongi mai**

Ngaahi koloa pa'anga pau 'oku 'ikai ke lava fakatau atu pe 'ikai 'asi he māketi fefakatau'aki pa'anga.

'Oku fokotu'u e mahu'inga 'o e ngaahi no 'i he Fakamatala Pa'anga 'i honau ngaahi mahu'inga totonu, pea to'o mei ai 'a e mahu'inga 'o e no 'oku fakafuofua' i he 'ikai lava 'o totongi fakafoki mai.

Ngaahi koloa pa'anga palopalema

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke fokotu'u 'i honau mahu'inga totonu 'i he Fakamatala Tupu mo e mole, 'oku vakai'i ia 'e he Pangikē 'i he 'aho faka'osi e ta'u fakapa'anga pe 'oku 'i ai ha palopalema ki he koloa ko ia pe 'ikai. 'Oku kau heni hono sivi'i e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e tu'unga fakapa'anga 'a e tokotaha 'oku tauhi ai e ngaahi koloa pa'anga koeni, koe puli mei he māketi 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'a e tokotaha 'oku tauhi ai e ngaahi koloa tupu mei he'ene tolalo fakapa'anga pe ko e holoki hono tu'unga fakamo'ua.

Ko e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua kehe te'eki totongi mai, 'oku vakai'i 'e he Pangikē 'i he 'osi e ta'u fakapa'anga pe 'oku 'i ai ha ngaahi no 'e 'ikai lava totongi mai, koe'uhi ke to'o mei he 'akauni talifaki ki he ngaahi no palopalema pe ko hono fokotu'u ko e mole 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'a e Pangikē.

ii. **Ngaahi mo'ua fakapa'anga**

Ko e ngaahi no mo e mo'ua pa'anga te'eki totongi mai, 'oku fakatokanga'i ia 'i hono mahu'inga totonu tănaki atu ki ai mo e ngaahi fakamole kehe. 'E fakatokanga'i 'a e ngaahi mo'ua pa'anga ko eni 'i he Fakamatala Pa'anga he taimi 'oku fakahoko ai pea 'e 'ikai toe fakatokanga'i 'i he taimi 'e fakata'e'aonga'i ai pe 'osi ai hono taimi ngāue'aki pe kuo kaniseli. Ko e ngaahi mo'ua pa'anga 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamo'ua mo e 'aho 'oku totongi 'osi ai.

• **Ngaahi fakahū pa'anga taimi nounou**

Ko e ngaahi fakahū pa'anga taimi nounou ko e fakahū pa'anga ia 'a e ngaahi Pangikē fakakomesiale mo e ngaahi kautaha kehe 'i he Pangikē Pule. Ko e ngaahi fakahū pa'anga taimi nounou, 'oku 'ata ke ngāue'aki 'i ha fa'ahinga taimi pe. 'Oku totongi 'e he Pangikē 'a e totongi tupu ki he ngaahi fakahū pa'anga taimi nounou ko eni.

i) Pa'anga pea mo e Pa'anga Fakamanatu

Ko e pa'anga mo e pa'anga fakamanatu 'oku lekooti ia 'i he Fakamatala Pa'anga 'i he mahu'inga na'e ngaahi mo totongi mai 'aki. Ko e mahu'inga na'e totongi mai'aki, 'oku kau ai 'a e ngaahi totongi ki hono 'omai 'o e pa'anga. 'Oku tuku atu 'a e pa'anga ki he ngaahi Pangikē 'o kamata mei he pa'anga na'e 'uluaki 'omai, pea 'oku fokotu'u ko e fakamole ki he Pangikē 'a e mahu'inga na'e totongi mai'aki e pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki.

k) Pa'anga kuo Fakahu atu ke ngāue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'a ia kuo tuku atu ki he fonua ke ngāue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangikē 'i he'ene fakamatala pa'anga. Ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kotoa pe na'e tuku atu ke ngāue'aki 'a ia 'oku tui 'a e Pangikē kuo 'ikai ke kei ngāue'aki koe'uhi kuo fu'u motu'a, pe ko e tuku ko e tauhi 'ofa, pea 'ikai toe fakafoki mai, 'oku 'ikai ke kei lau ia ki he pa'anga kuo fakahū atu ke ngāue'aki, ka kuo lau ia ki he pa'anga hū mai 'a e Pangikē.

l) Fakatau 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu

'Oku fakatau atu 'e he Pangikē ha ngaahi pa'anga maka makehe kuo ngaohi ko e ngaahi pa'anga fakamanatu. Ko e ngaahi pa'anga maka ko eni 'oku 'ikai ke kau ia 'i he pa'anga kuo tuku atu ki tu'a he na'e 'ikai ke tuku atu ia ke ngāue fakapa'anga'aki. 'I he Kupu 53(2) 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea moe Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) 2010, ko e Kapineti 'oku ne fakamahino 'i ha Fanongonongo 'i he Kāsete, 'oku 'ikai fiema'u 'a e Pangikē ke ne fakakau 'i he'ene ngaahi fakamatala pa'anga 'a e mahu'inga totongi 'o e pa'anga maka fakamanatu kuo tuku atu kitu'a.

m) Tukahau

Ko e Pangikē 'oku faka'atā ia mei he tukuhau Fakapule'anga kotoa pe fakatatau ki he Kupu 55 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

n) Holo 'a e Mahu'inga

Ko e ngaahi koloa tu'u ma'u 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founa hangatonu koe'uhi ke ne fakaha 'a e holo 'i he ivi ngāue mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u ko ia. Ko e tefito'i tu'unga totongi fakata'u eni 'oku ngāue'aki:

Ngaahi fale mo e lisi	1.01 - 2%
Ngaahi naunau fale & 'ofisi, naunau komipiuta	6.67%-25.0%
Ngaahi me'alele	25%

ng) Ngaahi Monū'ia 'o e Kau Ngāue

'Oku fakahū atu 'e he kau ngāue pea mo e Pangikē 'a e pa'anga ki ha sino'i pa'anga mālōlō 'a e kau ngāue 'o makatu'unga ia 'i he lahi e ta'u ngāue 'a e tokotaha ngāue.

Ko e mo'ua ki he ngaahi monu'ia kehe 'a e kau ngāue, 'a ia 'oku totonu ke totongi pe ngata 'i loto he mahina 'e 12 mei he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga, 'oku fakafuofua'i ia ma'ae kau ngāue kotoa, 'i he mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi mo'ua ko ia 'oku fakafuofua ke totongi 'i he kaha'u.

o) Pa'anga mo e ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e pa'anga mo e ngaahi koloa fakapa'anga 'a e Pangikē 'oku kau ai 'a e katoa e pa'anga 'oku 'i he Tela pe "Tokotaha Tali Totongi" pea mo e katoa e pa'anga 'oku 'i he ngaahi 'akauni fakahū pa'anga taimi nounou 'a e Pangikē.

p) Pa'anga hū mai

Ko e pa'anga hū mai mei he fakahū pa'anga 'a e pangike 'a ia 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku kau ai 'a e pa'anga hu mai kuo 'osi totongi mai, mo e pa'anga hu mai 'oku te'eki totongi mai ka 'oku nau kau ki he ta'u fakapa'anga lolotonga.

s) Pa'anga Talifaki ki he ngaahi monū'ia 'a e kau ngāue

Kuo fokotu'u 'e he Pangikē ha pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi mai 'o makatu'unga eni 'i ha ngaahi 'uhinga fakalao pe me'a na'e hoko 'i he kuohili, 'oku fakafuofua 'e 'ikai ngāue'aki 'a e pa'anga talifaki ko eni pea 'oku falala'anga hono fakafuofua.

t) Pa'anga Talifaki Fakalukufua mo e Vahevahe 'o e Tupu

- 'I he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga 2014 'oku ha ai ko e ngaahi tupu haohaoa 'a e Pangikē ki ha fa'ahinga ta'u fakapa'anga, hili hono totongi kotoa 'a e ngaahi fakamole lolotonga ki he ta'u ko ia pea hili hono to'o 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai toe ala totongi mo ta'epau, holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa pe mo ha ngaahi taumu'a pe 'oku pehē 'e he Poate 'oku taau, kuo pau ke vahevahe ia ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'o pehē ni:

a) Kapau 'oku 'ikai laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangikē, peseti 'e 100 'o e tupu ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua;

e) Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangikē, peseti 'e 30 ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua pea koe sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangikē ke tataua ia ki he peseti 'e 10 'o e ngaahi mo'ua fakapa'anga 'a e Pangikē.

'I he felotoi 'a e Pangikē mo e Minisitā Pa'anga, 'e malava pe ke fakalahi hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua.

- 'I he Kupu 8(2) 'oku ha ai, hoko atu mei he (1), ko e toenga tupu haohaoa 'o e ta'u fakapa'anga kuo pau ke ngāue'aki ki hono totongi fakafoki mai ha malu'i (securities) na'e 'oatu 'a ia na'e ma'u 'e he Pangikē 'i he Kupu 6.
- 'I he Kupu 8(3) 'oku ha ai kuo pau ki he Poate 'i he loto ki ai 'a e Minisitā, fakatatau ki he Kupu 8(1) pea moe Kupu 8(2), ke vahe atu ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua pea mo e pa'anga hū mai fakalukufua 'a e Pule'anga Tonga 'a e toenga tupu haohaoa.

u) Toe Fakamahu'inga 'o e Pa'anga

Ko ha ngaahi tupu pe mole 'oku 'ikai fakatokanga'i 'i he toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Muli, 'oku tñaki ia ki he 'akauni "Toe Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" (vakai ki he Fakamatala 2(e)) pea 'oku 'ikai kau 'i hono fika'i 'o e tupu pe mole fakata'u 'a e Pangikē.

v) (i) Fakakongokonga 'o e Lipooti

Ko e ngaahi koloa mo e mo'ua fakapa'anga pea mo e pa'anga hu mai pea mo e fakamole 'a e Pangikē 'oku lipooti fakatatau ki he feitu'u 'oku tauhi ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua ko eni 'a ia ko e fakalotofonua pe muli. 'Oku tui 'a e Pangikē ko e founa totonu mo fe'unga eni ki hono lipooti 'o e ngaahi ngāue 'a e Pangikē.

v) (ii) Ngaahi Lisi

Ko e ngaahi kelekele kotoa pe 'oku lisi mai 'e he Pangikē, ko honau ngaahi totongi 'oku lau ia 'i he fakamole 'a e Pangikē.

Ko e koloa 'oku lisi atu 'e he Pangikē, ko hono mahu'inga 'oku fakakau ia 'i he mahu'inga 'o e 'Api Ngāue, Ngaahi Misini mo e Me'angāue 'a e Pangikē.

v) (iii) Pa'anga 'oku fakahoko'aki 'a e Fakamatala Pa'anga

Ko e mahu'inga kotoa pe 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku fakaha ia 'i he Pa'anga Tonga. Ko e ngaahi mahu'inga 'oku fakaha 'i he fakamatala pa'anga, 'oku 'i he fika kotoa ofi taha ki hono mahu'inga fakapa'anga tukukehe ka toki fakahaa'i mai.

3. TOKANGA'I 'O E NGAHI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

Ko e konga lahi 'o e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangikē, 'e hoko ia mei hono leva'i 'o e Pa'anga Talifaki 'i Muli 'e he Va'a Maketi Fakapa'anga 'a e Pangikē. Ko e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangikē ko e fakatamaki 'e hoko tupu mei he 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngāue, fakatamaki 'e hoko tupu mei he ta'etotongi 'o e ngaahi aleapau totongi fakafoki mo e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi māketi, pea ko e ngaahi tu'utu'uni ki hono leva'i 'o e ngaahi fakatamaki ko eni 'oku fakaha atu 'i lalo.

(a) Fakatamaki tupu mei he 'ikai fakahoko 'a e ngaahi aleapau totongi fakafoki

Ko e ngaahi fakatamaki ko eni 'oku felāve'i ia mo ha mole tupu mei he ta'etotongi 'a e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu.

Ko e fakatamaki ko eni 'oku hoko ia ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangikē. Ko hono tokanga'i e fakatamaki ko eni, 'oku fokotu'u ai 'e he Pangikē ha ngaahi me'afua ke fakafuofua'aki e lahi e fakahū pa'anga 'i he ngaahi Pangikē taautaha mo e ngaahi fonua muli foki. 'Ikai ko ia pe ka 'oku toe fokotu'u 'e he Pangikē 'a e tu'utu'uni he 'ikai toe fefakatau'aki pa'anga muli mo ha Pangikē komesiale 'oku toe si'i hifo hono tu'unga fakamo'ua he levolo A.

'Oku ngāue'aki 'e he Pangikē 'a e me'afua ko e Standard & Poor ke vakai'i'aki e tu'unga falala'anga 'o e ngaahi Pangikē muli 'oku fengāue'aki mo ia, pea 'oku vakai'i ia 'i he taimi kotoa pe 'oku tuku mai ai ha ngaahi fakamatala mei he māketi.

Ko e vahevahe eni 'o e ngaahi pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikē 'a ia 'e malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki.

	2016	2015
	\$	\$
Fakapa'anga Muli		
Ngaahi Kautaha Fakapa'anga Muli	327,817,394	263,691,758
Fakakātoa Ngaahi Pa'anga kuo fakahū	\$ 327,817,394	\$ 263,691,758

Ko e vahevahe 'o e pa'anga fakahū ko ia 'a e Pangikee' 'oku malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki', 'e fakatatau ia ki he fonua 'oku 'i ai e ngaahi kupu felāve'i', 'a ia ko:

	2016	2015
	\$	\$
'Aositelēlia	223,221,822	163,736,255
Nu'u Sila	91,804,222	86,879,388
'Amelika	12,077,700	12,190,307
Suisalani	570,776	538,127
Pilitānia	120,139	297,052
Fisi	22,735	50,629
Fakakātoa Ngaahi Pa'anga kuo fakahū	\$327,817,394	\$263,691,758

'Oku fakahaa'i atu 'i he tēpile 'i lalo' 'a e ngaahi koloa 'a e pangikee' 'o fakatefito ia 'i he me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e pangikee' 'o fakatatau ia ki he fonua 'oku 'i ai e ngaahi kupu felāve'i'. Ko e N/R 'oku ne fakahaa'i mai 'a e fonua 'oku 'ikai ke kau 'i he me'afua ko eni': 'a ia ko

	2016	2015
	\$	\$
AAA	591,267	836,837
AA+	12,176,286	12,215,013
AA	120,139	122,007
AA-	222,996,195	193,331,011
A+	-	56,598,134
A	91,339,996	-
B+	22,735	50,629
N/R	570,776	538,127
Katoa e Fakahu Pa'anga	\$ 327,817,394	\$ 263,691,758

(e) Fakatamaki tupu mei he nounou 'a e pa'anga ngāue'

Ko e fakatamaki ko eni' 'oku felāve'i ia mo e nounou 'a e pa'anga ngāue', pea faingata'a ke feinga'i faka-vavevave ha pa'anga ke totongi'aki ha ngaahi mo'ua kuo taimi ke totongi. 'Oku hoko eni ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangikee'.

Ko hono tokanga'i 'o e fakatamaki ko eni' 'oku hanga ai 'e he Pangikee' 'o tauhi 'a e pa'anga talifaki' 'i ha tu'unga fe'unga, ke malava 'o feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e fonua'. Kuo pau ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e ngaahi palanisi 'i he ngaahi 'akauni ngāue lolotonga' 'i he taimi kotoa pē, pea ko e toenga leva 'o e pa'anga talifaki' 'oku 'inivesi ia 'i he ngaahi koloa pa'anga 'oku a'u ki he māhina 'e 12 hono lōloa'. Ko hono vakai'i 'o e ngaahi koloa pa'anga muli' 'oku fakahoko 'i he 'aho kotoa. 'Oku tokanga'i 'e he Pangikee' 'a e fe'unga 'o e pa'anga ngāue' 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'aho 'oku aleapau ke totongi fakafoki ai', 'a ia 'oku felāve'i tonu ia mo e ngaahi 'aho 'oku fakafuofua 'e totongi fakafoki ai e ngaahi koloa fakapa'anga'.

'Oku fakaikiiki 'i he tēpile 'i lalo' 'a e mo'ua 'a e Pangikee' 'o fakakulupu ki he 'aho 'e totongi fakafoki ai', 'o makatu'unga he vaha'a taimi 'oku toe mei he 'aho fakamatala fakapa'anga' pea mo e 'aho 'oku totongi fakafoki ai' fakatatau ki he aleapau'.

Fakaikiiki 'o e 'aho 'o e totongi fakafoki 'i he 30 Sune 2016

	Māhina 'e 0-3	Māhina 'e 3-12	Ta'u 'e 1-5	Laka hake 'i he ta'u 'e 5	'Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakātoa
Ngaahi Mo'ua						
Ngaahi Mou'a Pa'anga Muli						
Totongi tupu te'eki ke totongi	364	-	-	-	-	364
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	33,927,546	-	-	-	-	33,927,546
Kautaha Pa'anga Faka- vaha'apule'anga - Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	20,217,499	20,217,499
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakaloto fonua						
Totongi ki he Pule'anga	2,894,639	-	-	-	-	2,894,639-
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	197,641,101	-	-	-	-	197,641,101
Totongi tupu te'eki ke totongi	19,867	-	-	-	-	19,867
Ngaahi mo'ua kehe	-	-	-	-	1,037,121	1,037,121
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	67,344,536	67,344,536
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangikē	-	-	-	-	21,526,000	21,526,000
Kautaha Pa'anga Fakava- ha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	32,447,402	32,447,402
Totongi ki he kau ngāue	82,377	-	9,720	9,050	-	101,147
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua ('aho kuo felotoi fakaalea- pau ke totongi fakafoki ai)	234,565,894	-	9,720	9,050	142,572,558	377,157,222

Fakaikiiki 'o e 'aho 'o e totongi fakafoki 'i Sune 2015

	Māhina 'e 0-3	Māhina 'e 3-12	Ta'u 'e 1-5	Laka hake 'i he ta'u 'e 5	'Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakatoa
Ngaahi Mo'ua						
Ngaahi Mou'a Pa'anga Muli						
Totongi tupu te'eki ke totongi	349	-	-	-	-	349
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	10,921,827	-	-	-	-	10,921,827
Kautaha Pa'anga Faka- vaha'apule'anga - Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	19,418,101	19,418,101
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Totongi ki he Pule'anga	882,510	-	-	-	-	882,510-
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	185,789,222	-	-	-	-	185,789,222
Totongi tupu te'eki ke totongi	8,490	-	-	-	-	8,490
Ngaahi mo'ua kehe	-	-	-	-	1,187,133	1,187,133
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	55,961,459	55,961,459
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangikē	-	-	-	-	18,112,000	18,112,000
Kautaha Pa'anga Fakava- ha'apule'anga						
- Tukupau Pa'anga	-	-	-	-	14,467,901	14,467,901
Totongi ki he kau ngāue	59,508	4,198		17,147	-	80,853
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua (‘aho kuo felotoi fakaalea- pau ke totongi fakafoki ai)	197,661,906	4,198		17,147	109,146,594	306,829,845

(f) **Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi māketi'**

Ko e fakatamaki ko eni', ko e fakatamaki ia felāve'i mo e mahu'inga totonu 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'i he kaha'u' 'o tupu mei he fetō'aki 'a e ngaahi totongi 'i he māketi'. 'I he'ene felāve'i mo e Pangikee', ko e fakatamaki ko eni' 'oku kau ai 'a e ngaahi fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'i he totongi tupu' pea mo e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'i he tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli.

(i) **Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e Totongi Tupu'**

Ko e ngaahi fakatamaki ko eni' 'oku felāve'i ia mo ha mole, tupu mei he feliuliaki 'i he totongi tupu'. 'Oku fakasi'isi'i 'e he Pangikee' 'a e fakatamaki 'ni 'aki hono liliu 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi 'o e fakahū pa'anga'. Ko e ngata'anga 'o e liliu 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi ki he fakahū pa'anga' ko e māhina 'e 36. Ko e lōloa 'o e ngaahi fakahū pa'anga', 'oku fakapalanisi ma'u pē ia 'i he taimi kotoa, ke ma'u 'a e ngaahi lōloa 'o e ngaahi tāketi'.

(ii) Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli'

Ko e fakatamaki ko eni', 'oku felāve'i mo ha mole tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli'. Kuo hanga 'e he Pangikee' 'o fokotu'u ha tu'utu'uni ngāue ke tauhi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki' pea fakasi'isi'i 'a e fetō'aki 'i hono toe fakamahu'inga'i 'a e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'a e fonua'.

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga', 'oku fakatefito ia 'i he kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e pa'anga 'o e ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki mo ia'. Ko e lahi 'o e ngaahi pa'anga muli 'a e Pangikee' 'oku fakahū 'i tu'apule'anga' 'oku fakafuofua ia fakatatau ki he ngaahi pa'anga 'oku 'i he kato pa'anga muli'.

Ko e tēpile 'oku hoko mai' 'oku 'asi ai 'a e fevahevahe'aki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua pa'anga muli 'a e Pangikee', 'i hono mahu'inga 'i he pa'anga Tonga', 'i he 30 'o Sune 2016 mo e 2015.

'I he 30 Sune 2016	USD	AUD	GBP	NZD	Pa'anga Kehe	Fakakātoa
NGAAHI KOLOA						
Pa'anga Ngāue	148,584,667	52,205,581	125,008	126,879,403	22,735	327,817,394
Ngaahi koloa kehe 'oku te'eki totongi mai	1,201,295	849,402	-	9,286,547	-	11,337,244
- Tukahau Malu'i Pa'anga Muli	-	-	-	-	10,558,012	10,588,012
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	16,487,060	16,487,060
Ngaahi Koloa Fakalukufua	149,785,962	53,054,983	125,008	136,165,950	27,067,807	366,199,710
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	33,109,757	296,961	-	359,732	161,097	33,927,547
Ngaahi mo'ua kehe 'oku te'eki totongi	-	-	-	-	24,918	24,918
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	20,217,499	20,217,499
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	33,109,757	296,961	-	359,732	20,403,514	54,169,964
TU'UNGA FAKALUKUFUA	116,676,205	52,758,022	125,008	135,806,218	6,694,293	312,029,746

'I he 30 Sune 2015	USD	AUD	GBP	NZD	Pa'anga Kehe	Fakakātoa
NGAAHI KOLOA						
Pa'anga Ngāue	107,702,565	40,038,736	302,478	115,597,349	50,630	263,691,758
Ngaahi koloa kehe 'oku te'eki totongi mai	533,091	3,134,665	-	5,136,118	-	8,803,874
- Tukahau Malu'i Pa'an-ga Muli	-	-	-	-	5,050,555	5,050,555
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	20,923,187	20,923,187
Ngaahi Koloa Fakalu-kufua	108,235,656	43,173,401	302,478	120,733,467	26,024,372	298,469,374
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Tipōsiti Totongi Vave	10,239,973	293,357	-	260,190	128,307	10,921,827
Ngaahi mo'ua kehe 'oku te'eki totongi	-	-	-	-	349	349
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	19,418,101	19,418,101
Ngaahi Mo'ua Fakalu-kufua	10,239,973	293,357	-	260,190	19,546,757	30,340,277
TU'UNGA FAKALU-KUFUA	97,995,683	42,880,044	302,478	120,473,277	6,477,615	268,129,097

iii. Liliu tupu mei he Fakatamaki tupu mei he feliliuaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli'

Ko e liliu 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pangikē' ki ha tu'unga ko e peseti 'e 5 mei ha liliu 'a e pa'anga Tonga fakahoa ki he ngaahi pa'anga muli kehe 'i he 'aho 30 'o Sune, 'a ia te ne fakalahi pe holoki 'a e sino'i pa'anga' ki he ngaahi fika 'oku hā 'i lalo':

Ola 'o e:	2016	2015
Liliu 'i he pa'anga talifaki tupu mei he hiki/holo 'aki e 5% 'i he mahu'inga Pa'anga Tonga	15,601,487	13,405,561
Liliu 'i he tupu/mole mei he hiki/holo 'aki e 1% 'i he totongi tupu	3,120,297	2,681,112

	2016	2015
	\$	\$
4. PA'ANGA HŪ MAI MEI HE TOTONGI TUPU		
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga 'i Tu'apule'anga	7,794,343	4,960,018
Totongi Tupu mei he ngaahi nō 'a e kau ngāue	78,063	33,234
,	7,872,406	4,993,252
5. PA'ANGA HŪ MAI KEHE		
Fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu	351,610	259,849
Lisi atu 'o e 'ōfisi	784,068	778,980
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa	1,836,520	-
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga muli	1,221,645	1,180,006
Ngaahi totongi ngāue 'a e Pangikē	77,430	161,357
Ngaahi fakamatala 'oku pulusi	35	10
Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe	536	1,195
	4,271,844	2,381,397
6. FAKAMOLE KI HE TOTONGI TUPU		
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Muli	15,881	32,174
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Fakalotofonua	33,143	57,712
	49,024	89,886
7. FAKAHOKO NGĀUE MO E NGAHI FAKAMOLE KEHE		
Fakahoko Ngāue	1,753,381	1,594,699
Totongi ki he vāhenga mālōlō 'a e kau ngāue	336,714	265,001
Totongi 'o e kau ngāue	2,914,331	2,312,115
Totongi 'o e 'Ātita	26,133	26,288
Tuku atu 'o e Pa'anga (vakai ki he Fakamatala 11)	2,347,379	1,256,072
Holo 'o e mahu'inga	582,089	569,859
	7,960,027	\$ 6,024,034
8. FAKAHŪ PA'ANGA TAIMI NOUNOU MO E 'AKAUNI LOLOTONGA		
'Akauni Ngāue	13,481,203	13,762,613
Fakahū Pa'anga Taimi Nounou	314,336,191	249,929,145
	\$ 327,817,394	\$ 263,691,758

9. KAUTAHA PA'ANGA FAKAVAHA'APULE'ANGA

(i) Na'e fakamafai'i 'a e Pangikē ke fai fatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989, ko e fakafofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga ' 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o mēmipa ai 'a e Pule'anga Tonga', 'o kamata mei he 'aho ko ia', fakatatau ki he Kupu 36(1)(c) 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga', 1988.

(ii) 'I he 'aho 30 'o Sune 2016, ko e tukuhau 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga' na'e fe'unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe SDR13,800,000 (2015: SDR6,900,000). Mei he fika ko ia', ko e ngaahi Totonu toho makehe 'e SDR3,436,633 (2015: SDR1,711,633) kuo totongi ia he ngaahi pa'anga muli', hangē ko ia 'oku hā 'i he fakamatala fakata'u 'o e Koloa mo e Mo'ua', ko e Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli', pea ko e palanisi 'oku 'ne fakafofonga'i 'a e 'inasi 'o e tukuhau pa'anga' 'a ia na'e fakahū ki he ngaahi 'akauni tipositi taimi nounou 'a e Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga'.

(iii) Ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe, ko e 'akauni ia 'oku 'i ai hono totongi tupu', ne 'omi ia 'e he IMF 'o tuku atu ki hono kau mēmipa 'o fakatatau ki hono takitaha 'inasi 'i he kautaha'. 'I he 'aho 30 'o Sune 2016, ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe', ko hono palanisi' koe SDR5,366,538 (2015: SDR7,090,868).

10. NGAHI KOLOA KEHE

	2016	2015
	\$	\$
Ngaahi Nō 'a e kau ngāue	1,572,205	1,179,094
Pa'anga Pepa, Pa'anga Maka mo e Pa'anga Fakamanatu	4,950,267	4,119,559
Ngaahi koloa kehe	5,950,263	5,416,029
	12,472,735	10,714,682

Ko e mahu'inga 'oku hā 'i he fakamatala ki he tupu fakalukufua' 'oku fakatefito ia 'i he totongi 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kuo tuku ke ngāue'aki'.

11. 'API NGĀUE, NGA AHI MISINI MO E NGA AHI ME'ANGĀUE

	'Ōfisi & Fale ngāue	Komipiuta & Me'angāue Faka'ōfisi	Sea & Koloa tu'uma'u	Ngaahi Me'alele	Ngāue 'oku kei fakahoko	Fakakatoa
I he 'aho 30 Sune 2014						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	12,944,054	3,079,656	320,168	450,232	11,342	16,805,452
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(4,835,827)	(1,909,602)	(195,886)	(222,802)	-	(7,164,117)
Mahu'inga lolotonga	8,108,227	1,170,054	124,282	227,430	11,342	9,641,335
Ngata he 'aho 30 Sune 2015						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	8,108,227	1,170,054	124,282	227,430	11,342	9,641,335
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e ta'u	202,588	41,980	20,326	52,000	-	316,894
Tānaki mai/(to'o atu)	11,342	-	-	-	(11,342)	-
Holo 'o e mahu'inga	(272,909)	(218,015)	(7,287)	(71,648)	-	(569,859)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	8,049,248	994,019	137,321	207,782	-	9,388,370
I he 'aho 30 Sune 2015						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	13,157,984	3,121,636	340,494	502,232	-	17,122,346
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(5,108,736)	(2,127,617)	(203,173)	(294,450)	-	(7,733,976)
Mahu'inga lolotonga	8,049,248	994,019	137,321	207,782	-	9,388,370
Ngata he 'aho 30 Sune 2016						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	8,049,248	994,019	137,321	207,782	-	9,388,370
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e ta'u	366,561	132,374	-	-	-	498,935
Holo 'o e mahu'inga	(439,973)	(89,745)	(8,504)	(81,399)	-	(619,621)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	7,975,836	1,036,648	128,817	126,383	-	9,267,684
I he 'aho 30 Sune 2016						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	13,524,545	3,254,010	340,494	502,232	-	17,621,281
Holoki mahu'inga Fakakātoa	(5,548,709)	(2,217,362)	(211,677)	(375,849)	-	(8,353,597)
Mahu'inga lolotonga	7,975,836	1,036,648	128,817	126,383	-	9,267,684

	2016	2015
	\$	\$
12. (a) NGAHI MO'UA PA'ANGA MULI		
'Akauni 'a e Pule'anga	33,874,493	10,869,418
Ngaahi Kautaha kehe	53,053	52,409
	\$ 33,927,546	\$ 10,921,827
(b) NGAHI MO'UA PA'ANGA TONGA		
Ngaahi Pangikē Muli	131,374	27,083
Ngaahi Pangikē	167,716,282	151,819,096
Pule'anga 'o Tonga	29,793,445	33,943,043
	\$ 197,641,101	\$ 185,789,222
13. TOTONGI KI HE PULE'ANGA		
Pa'anga ke totongi ki he Pule'anga Tonga Fakatatau ki he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga, 2014	\$ 2,894,639	\$ 882,510
14. PA'ANGA KUO TUKU ATU KE NGĀUE'AKI		
Pa'anga Pepa	64,344,416	53,822,891
Pa'anga Maka	3,000,120	2,138,568
	\$ 67,344,536	\$ 55,961,459

Ko e Pangikē Pule' pē 'oku 'ne ma'u 'a e mafai ki hono tuku atu 'o e Pa'anga Tonga'. Ko e pa'anga kuo tuku atu 'e he Pangikē Pule' 'oku kau ki ai 'a e pa'anga pepa' mo e pa'anga maka'.

15. PA'ANGA TALIFAKI 'OKU FIEMA'U MEI HE NGAHI PANGIKĒ

Ko e fakahū pa'anga talifaki 'a e ngaahi pangikē 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu 39 'o e Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga', 1988.

16. NGAHI MO'UA KEHE

	2016	2015
	\$	\$
Ngaahi mo'ua kehe mo e mo'ua te'eki ke totongi	882,848	1,102,604
Pa'anga 'e totongi ki he Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e kau ngāue 'a e Pangikē Pule	154,273	84,529
	\$ 1,037,121	\$ 1,187,133

Ko e pa'anga ko ia 'a e Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e Kau Ngāue 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga', 'i he Pangikē Pule', 'oku 'i he 'akauni ko eni'.

17. PA'ANGA TALIFAKI KI HE MONŪ'IA 'A E KAU NGĀUE

	2016	2015
	\$	\$
Palanisi 'i he kamata	80,853	125,069
Monū'ia lolotonga 'a e ta'u	195,270	163,931
Ngāue'aki/Fakafoki	(174,976)	(208,147)
	101,147	80,853

18. PA'ANGA NGĀUE

Ko e kotoa 'o e pa'anga 'a e Pangikē, 'a ia 'oku ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehē ni:

	2016	2015
	\$	\$
Pa'anga 'oku 'i he Tokotaha Talitotongi	55,924	418,132
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou mo e 'Akauni Lolotonga	327,817,394	263,691,758
	327,873,318	264,109,890

19. KAUTAHA 'OKU FELĀVE'I MO E PANGIKĒ

Ngaahi Kupu Fekau'aki

Ko e tefito'i kupu fekau'aki 'a e Pangikē' ko e Pule'anga 'o Tonga'.

Ko kinautolu na'a nau kau 'i he Poate 'o e kau Talēkita 'o e Pangikē' 'i he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2016, ko Steve Edwards (Sea), HRH Princess Salote Pilolevu Tuita, Richard Prema, Sinaitakala Tu'itahi, Sione Ngongo Kioa, Tatafu Moeaki pea mo 'Uhila Liava'a.

'I he lolotonga 'a e ta'u', ko e ni'ihini eni kuo fakamafai'i ke nau hoko ko e ngaahi pule 'i he Pangikē': Sione Ngongo Kioa (Kōvana), Jessie Cocker (Tokoni Kōvana), Lata Tangimana (Fale'i ki he Tokoni Kōvana – Tafa'aki Fakalele Ngāue) pea mo 'Ungatea Lātū (Fale'i ki he Tokoni Kōvana - Tafa'aki Fakalao mo e Ngaahi Tu'utu'uni Ngāue).

Ngaahi felāve'i mo e ngaahi Kupu Fekau'aki

'I he ngāue anga maheni 'a e Pangikē', 'oku fakahoko 'e he Pangikē' 'a e ngaahi ngāue 'o felāve'i ai pea mo e Ngaahi Kupu fekau'aki kuo fakahā 'i 'olunga'.

Ko e ngaahi felāve'i mo e Pule'anga 'o Tonga' 'oku kau ai e ngaahi ngāue fakapangikē', ngaahi ngāue fekau'aki mo e fakafetongi pa'anga muli' pea mo e ngaahi ngāue fakalesisita'.

'Oku foaki 'e he Pangikē' 'a 'ene tokoni pa'anga ki he Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e kau ngāue' 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō'. Ko e fakakāto'a 'a e tokoni 'a e pangikē' ki he ta'u fakapa'anga 'oku fakahā atu 'i lalo':

	2016	2015
	\$	\$
Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō na'e totongi 'e he Pangikē	342,336	265,001
	342,336	265,001

Ko e Sino'i Pa'anga Vāhenga Mālōlō 'a e kau ngāue 'a e Pangikē 'oku 'inivesi ia 'i he Pangikē 'i he 3.96% (2015: 3.89%) 'i he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku te'eki totongi 'e he Pangikē ko e \$4,294 (2015: \$7,163). Ko e Talāsiti 'o e Sino'i Pa'anga 'ni, kuo pau ke 'ikai ke nau mo'ua fakafo'ituitui koe'uhi ko ha ngaahi mole, maumau pe ko ha fa'ahinga fakamole 'e fai pe a'usia pe fakahoko ia ki ha mēmipa 'o e Talāsiti' makatu'unga 'i ha fa'ahinga ngāue ne fai 'e ha Talāsiti pe ko ha kau Talāsiti, 'a ia 'oku 'ikai makatu'unga 'i ha maumau 'o e tu'unga falala'anga', 'i he tafa'aki ko ia 'o e Talāsiti'.

Ko e ngaahi felāve'i mo ha Talēkita, 'oku kau ai 'a e fakatau 'o e ngaahi koloa mo e ngāue pea mo e tali totongi ki hono ngāue'aki 'o e Fale 'o e Pangikē' mo e pa'anga hū mai mei he ngaahi totongi tu'uma'u', 'o anga pehe 'ni:

	2016	2015
	\$	\$
Totongi fale moe totongi 'uhila - Tonga SAT	16,801	131,469
Fakatau 'o e ngaahi koloa	1,020	143

Ko e kau Talēkita, 'oku totongi kiate kinautolu 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi ngāue 'oku nau fai'. Ko e kau Talēkita 'oku 'i ai 'enau monū'ia', ko e vāhenga mālōlō 'a ia 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga', na'e \$183,653 (2015: \$234,089). 'Oku hanga foki 'e he Pangikē' 'o totongi 'a e ngaahi monū 'oku ta'efakapa'anga kiate kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule' 'o tātaki ia ki he'enau vahe'.

Vāhenga fakakātoa 'a ia 'oku fakakau 'i he "Totongi fakahoko ngāue" 'o anga pehe 'ni:

	2016	2015
	\$	\$
Kinautolu kuo fakamafai'i ke nau pule	311,633	338,303
Totongi mo e Vāhenga 'o e kau Talēkita	114,213	127,999
	425,846	466,302

20. NGAHI MO'UA FAKAPA'ANGA

(a) Ngaahi lisi 'oku lolotonga ngāue'aki

Ko e ngaahi fakamole ki he lisi 'oku lolotonga ngāue'aki' mo e ngaahi mo'ua kehe' 'oku anga pehe 'ni:

Ko e fakaikiiki 'o e Tefito'i lisi 'oku lolotonga ngāue'aki':

- (i) 'I he 'aho 28 'o Siulai 1992, ne felotoi ai 'a e Pangikē' mo 'Ene 'Afio', Tu'i 'o Tonga' ke tuku mai e 'api ngāue 'i Fasi-moe-Afi' ke ngāue'aki 'i he ta'u 'e 100, 'o ngata ki he 'aho 27 'o Siulai 2091. 'I he felotoi ko eni', 'oku totongi atu ai 'a e \$3,000 'i he ta'u.

Ko e mo'ua fakakātoa ki he totongi ki he lisi 'i he kaha'u', 'a ia 'oku 'ikai hā he Fakamatala Pa'anga', 'oku anga pehe 'ni:

	2016	2015
	\$	\$
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	3,000	5,000
Ke totongi hili e ta'u 'e taha ka 'i loto he ta'u 'e nima	12,000	20,000
Ke totongi hili e ta'u 'e nima	213,370	356,000
	228,370	381,000

Ko e ngaahi lisi 'oku lolotonga ngāue'aki', 'oku lisi atu ai 'e he Pangikee' 'a 'ene ngaahi fale ki he kau nofo totongi' 'i ha aleapau ta'u 'e 2 ki he 3. Ko e mo'ua fakakātoa kuo 'osi totongi mai 'o a'u ki he 'aho fakamatala pa'anga', 'oku anga pehe 'ni:

	2016	2015
	\$	\$
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	613,232	637,172
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha ka 'i loto he ta'u 'e nima	369,263	793,059
	\$ 982,495	\$ 1,430,231

(e) Ngaahi mo'ua fakapa'anga kehe

	2016	2015
	\$	\$
Mo'ua ki he Fakamole kehe pea 'oku 'ikai hā 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehe 'ni:		
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga Muli Kuo tali mo Fakamo'oni Aleapau ke fai	NIL	\$ 2,791,450

21. NGA AHI MO'UA TALIFAKI

Ko e ngaahi mo'ua talifaki 'oku 'ikai hā 'i he ngaahi 'akauni', ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2016, 'a ia 'oku kau ki ai:

- (i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli – na'e hala he ta'u 'ni (2015: hala mo ia foki)
- (ii) Fakatatau ki he founa tauhitohi 'oku hā 'i he Fakamatala 2 (i) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu' 'i hono fakafuofua' 'i 'o e ngaahi mo'ua' ka 'e lava pe ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangikee' 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni' 'i hono mahu'inga totonu'. 'Oku tui 'a e Pangikee' 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hano fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni' ko e pa'anga fakalao.

22. MAHU'INGA TOTONU 'O E NGA AHI KOLOA MO E NGA AHI MO'UA FAKAPA'ANGA

Ko e mahu'inga totonu 'o ha koloa, 'a e mahu'inga ko ia 'e ma'u 'o ka fakafetongi 'i he Māketi', pe totongi'aki ha mo'ua 'i he vaha'a 'o ha ongo tafa'aki 'oku 'na fie fefakatau'aki 'a e koloa ko ia'.

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku tuku mai 'e he Māketi', 'oku 'ne fakahā 'a e mahu'inga totonu 'o ha koloa fakapa'anga 'i ha māketi longomo'ui' 'a ia 'e ava ai ha fefakatau'aki pa'anga lahi pea 'i he taimi tatau, 'oku 'ikai ke uestia lahi 'a kinautolu 'oku fefakatau'aki'.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga

Ko hono fakamahu'inga'i 'o e Koloa mo e Mo'ua fakapa'anga 'a e Pangikee' 'oku fakamatala'i 'i lalo:

Pa'anga Ngāue mo e Fakahū Pa'anga Taimi Nounou

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi fakahū pa'anga 'a e ngaahi pangikee', ko e mahu'inga totonu' pē ia makatu'unga mei he natula taimi nounou 'a e koloa fakapa'anga'.

Pa'anga Talifaki fiema'u mei he ngaahi Pangikē

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki fiema'u mei he ngaahi pangikee', ko e mahu'inga totonu' pē ia 'o ka totongi atu ki he ngaahi pangikee'.

Pa'anga Tipositi totongi vave

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Tipositi totongi vave 'a e ngaahi pangikee', ko e mahu'inga totonu' pē ia 'o ka totongi atu 'i ha taimi pē 'e fiema'u ke totongi fakafoki ai'.

Pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo tuku atu ke ngāue'aki 'e he fonua', 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu' pē ia 'o hangē kuo fakahā 'i he ngaahi 'akauni'.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe

Ko e mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe', 'oku fakafuofua 'oku līpooti ia 'i he mahu'inga totonu'.

23. NGAHI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LĪPOOTI

'I he 26 Siulai 2016, na'e to'o ai 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga' 'a e laiseni pangikē 'a e Pangikē Komēsiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki' (PICB) ke toe hoko atu 'enau fakahoko fatongia fakapangikee'. Na'e fakafehu'ia eni 'e he Pangikē Komēsiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki' (PICB) 'aki 'enau fakahū atu 'enau 'eke fakalao ki he tu'utu'uni na'e fakahoko', 'o fakahū atu ki he Fakamaau'anga Lahi'. 'I he tala tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Lahi.

'I he 'aho 5 'Aokosi 2016, na'e holomui ai 'a e Pangikē Komēsiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki' (PICB) mei he'enau 'eke fakalao', ka nau kole ke fakahoko ha hopo sula 'o 'eke ai 'enau totonu ki he ngaahi mau-mau 'oku hoko makautu'unga mei hono to'o 'enau laiseni' 'o fe'unga mo e \$10 miliona Tonga ki he maumau' fakalūkufua pea \$5 miliona Tonga ki he ngaahi mau-mau tupu mei he tu'utu'uni hala ne fakahoko'.

Na'e tu'utu'uni 'e he Fakamaau'anga Lahi' ki he Pangikē Komēsiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki' ke nau totongi e ngaahi fakamole fakalao kotoa 'a e Pangikē Pule 'a Tonga' felāve'i mo e ngaahi teuteu ki he hopo Fakamaau'anga 'Eke'. Na'e fakahū atu leva 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' 'a e kole ke to'o faka'aufuli e 'eke ko ia 'a e Pangikē Fakakomēsiale Fakavaha'apule'anga 'o e Pasifiki' (PICB) 'i he 'aho 30 'o 'Aokosi 2016 pea na'e te'eki mahino mei ai ha 'aho ke fakahoko ai.

National Reserve Bank of Tonga Staff 2016